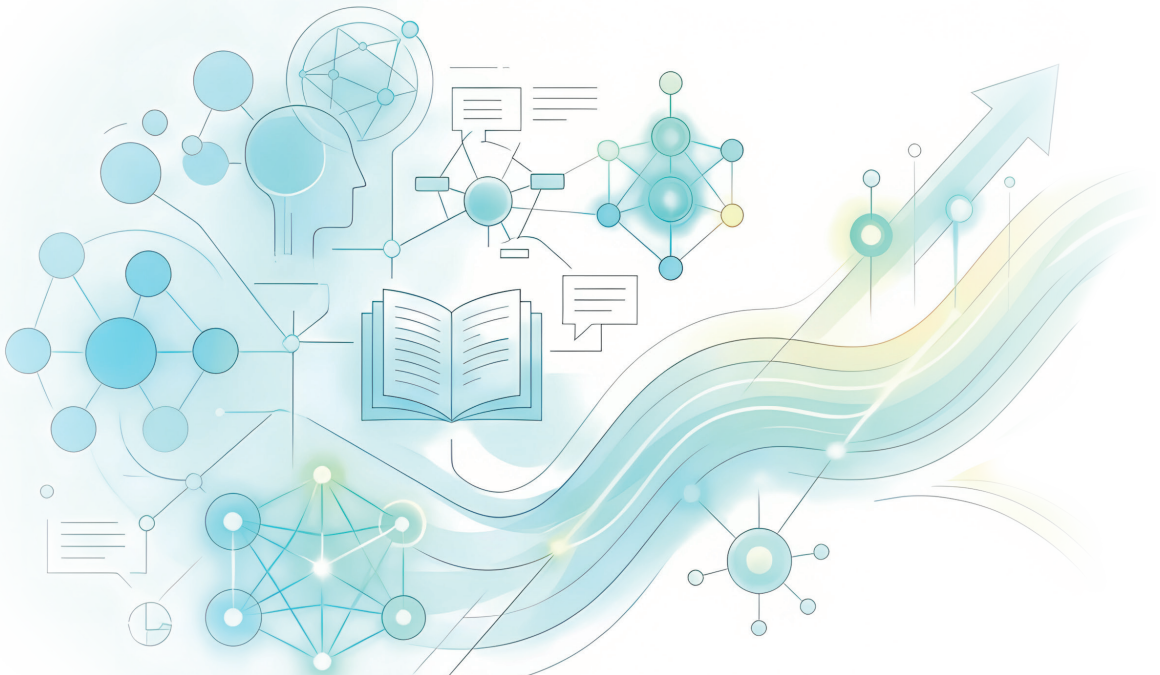

Sherman Oaks California (USA), 2026

PARADIGM SHIFTS OF THE 21ST CENTURY:

FROM ACADEMIC THEORIES TO PRACTICAL TRANSFORMATIONS

COLLECTIVE MONOGRAPH

PARADIGM SHIFTS
OF THE 21ST CENTURY: FROM
ACADEMIC THEORIES TO PRACTICAL
TRANSFORMATIONS

Compiled by
VIKTOR SHPAK

Chairman of the Editorial Board
STANISLAV TABACHNIKOV

GS Publishing Services
Sherman Oaks
2026

The collective monograph is a scientific and practical publication that contains scientific articles by doctors and candidates of sciences, doctors of philosophy and art, graduate students, students, researchers and practitioners from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in world science.

Text Copyright © 2026 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Illustrations © 2026 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Cover design © 2026 Publisher «GS Publishing Services».

Authors: Maryna Azhazha, Viktor Batalin, Olena Berezinska, Gennadiy Bilokon, Artur Dashkov, Oksana Dovgalyuk, Volodymyr Dovgalyuk, Larysa Duda, Olexander Fursin, Vyacheslav Glushchevsky, Ivan Khryshcheniuk, Victor Korotkyi, Zoryana Koval, Petro Krul, Olga Lozova, Halyna Marutyak, Natalya Metelenko, Natalia Mikhalyuk, Oleg Shutenko, Myroslava Tomashivska, Vira Tymoshenko, Olga Venger, Valentyna Voronkova, Petro Zakharchenko.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. The authors are responsible for the content and reliability of their articles. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher «GS Publishing Services»
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 979-8-9935428-4-3

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028

LCSH: Science—Philosophy. | Research—International cooperation. | Social change—
21st century. | Science—History—21st century.
LCC Q175.32.P37 P37 2026 | DDC 501—dc23

Reviewers:

Serhii ZIABLITSEV, Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Pathophysiology of the O.O. Bogomolets National Medical University;

Oleksandr CHEREP, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Personnel Management and Marketing of Zaporizhia National University.

Scientific editors-reviewers:

S. Bobrovnyk, Yu. Bondar, A. Cherep, P. Glukhovskiy, P. Hovorov,
Yu. Kuznietsov, V. Lazurenko, V. Moyseyenko, L. Omelianchyk, Zh. Virna

The monograph is recommended for publication by the Academic Council of the Institute of Adult Education of the PO «National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine» (Protocol No. 4 dated May 26, 2026).

Paradigm Shifts of the 21st Century: From Academic Theories to Practical Transformations : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2026. 153 p.

Available at: DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028

CONTENT

CULTUROLOGY

БЕРЕЗІНЬСКА Олена Володимирівна

АНАЛІТИЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ МЕДІАФРЕЙМІВ У ВИМІРІ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЦИФРОВОГО ДИСКУРСУ 5

КРУЛЬ Петро Франкович,

ДУДА Лариса Ігорівна

МУЗИЧНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АВЛОСА В
КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ ..13

ECONOMIC SCIENCES

Natalia MIKHALYUK

THEORETICAL BASIS OF ORGANIZATION AND CREATIVE
PLANNING OF RATIONAL USE OF RESOURCE POTENTIAL IN
ENTERPRISES, INDICATORS CHARACTERIZING IT 20

Zoryana KOVAL

STRATEGIC HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF AN
ENTERPRISE IN THE CONTEXT OF AN INNOVATIVE
ECONOMY 42

Myroslava TOMASHIVSKA,

Halyna MARUTYAK

THEORETICAL PRINCIPLES OF PROVIDING INFORMATION
MANAGEMENT PROCESS AT AN ENTERPRISE.....46

PEDAGOGICAL SCIENCES

ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,

МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,

ГЛУЩЕВСЬКИЙ В'ячеслав Валентинович,

ХРИЩЕНЮК Іван Сергійович

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ПІДГОТОВЦІ
ЗДОБУВАЧІВ ОНП «МЕНЕДЖМЕНТ»: РОЛЬ І МІСЦЕ У
СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК 56

POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

*ЗАХАРЧЕНКО Петро Павлович,
КОРОТКИЙ Віктор Андрійович*

ЧИ Є ВІТЧИЗНЯНОЮ «ПРАВДА РУСЬКА»
В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УПОРЯДНИКІВ ДРУГОГО ВИДАННЯ
«ПРАВДА РУСЬКА ЯРОСЛАВА МУДРОГО: ПОЧАТОК
ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА» 2017 Р.? 74

ТИМОШЕНКО Віра Іванівна

ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЙ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ ТА
ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОГО ПІДКРІПЛЕННЯ ДЛЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ 85

PSYCHOLOGY

ЛОЗОВА Ольга Миколаївна

ПСИХОСЕМАНТИКА ОБРАЗУ ЖІНКИ В БУДЕННІЙ
СВІДОМОСТІ: ПРОСТІР СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УЯВЛЕНЬ 99

STATE ADMINISTRATION

АЖАЖА Марина Андріївна,

ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,

ВЕНГЕР Ольга Миколаївна,

ФУРСІН Олександр Олександрович,

ДАШКОВ Артур Олександрович

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ВІД ДЕРЖАВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ДО
АІ-ОРІЄНТОВАНОГО GOVERNANCE 111

ENERGY

ДОВГАЛЮК Оксана Миколаївна,

ШУТЕНКО Олег Володимирович,

БІЛОКОНЬ Геннадій Вікторович,

БАТАЛІН Віктор Юрійович,

ДОВГАЛЮК Володимир Вікторович

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – ФУНДАМЕНТ
НОВОЇ ПЛАТФОРМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ РОЗПОДІЛЬНИХ
ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖ УКРАЇНИ 128

БЕРЕЗІНСЬКА Олена Володимирівна,
старший викладач кафедри іноземних мов
професійного спілкування
Міжнародного університету
ORCID ID: 0000-0001-8542-4600
Odesa, Ukraine

АНАЛІТИЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ МЕДІАФРЕЙМІВ У ВИМІРІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЦИФРОВОГО ДИСКУРСУ

У ХХІ столітті міжкультурна комунікація зазнала фундаментальних трансформацій, змістивши фокус із класичного порівняння національних особливостей на дослідження складних процесів у глобальному цифровому середовищі. Традиційні підходи, що базувалися на аналізі відмінностей між країнами як закритими системами, поволі поступаються місцем вивченню цифрової гібридизації та виникненню мережових субкультур. Сучасний простір інтернету стирає чіткі географічні межі, створюючи умови для формування універсального цифрового етикету та нових форм взаємодії, де приналежність до певної онлайн-спільноти часто важить більше, ніж етнічне походження. Замість статичних культурних бар'єрів на перший план виходять алгоритмічні обмеження, такі як інформаційні бульбашки, а використання візуальних мов та спрощених лінгвістичних форм дозволяє комунікаторам миттєво долати традиційні розриви. Таким чином, міжкультурна комунікація сьогодні перетворюється на динамічний процес взаємодії цифрових особистостей, які постійно адаптуються до вимог глобального медіапростору, створюючи нову позанаціональну ідентичність.

У контексті сучасного українського наукового дискурсу трансформація ідентичності в медіапросторі постає як багатоаспектна проблема, що актуалізується під впливом глобальних цифровізаційних процесів та безпрецедентних геополітичних викликів. Дослідження цього феномену

здійснюється на перетині соціології комунікацій, медіалінгвістики, політичної психології та філософії культури.

Фундамент для розуміння цих процесів заклав видатний соціолог Мануель Кастельс, чия теорія мережевого суспільства детально описує формування мережевої індивідуальності, що функціонує поза традиційними державними кордонами.¹ Ще раніше концепцію глобального села, яка передбачала стирання часових і просторових бар'єрів між культурами під впливом електронних медіа, обґрунтував Маршалл Маклюен². Безпосереднім дослідженням того, як люди конструюють свої «цифрові Я» (Digital Selves) в інтернеті та віртуальних світах, займається професорка Массачусетського технологічного інституту Шеррі Теркл (Sherry Turkle)³. Питання децентрації традиційної національної ідентичності та її трансформації у гнучкі онлайн-ідентичності також ґрунтовно аналізував теоретик медіа Марк Постер (Mark Poster)⁴. У контексті культурної гібридизації надзвичайно важливою є концепція «третього простору» Хомі Бгабгі (Homi Bhabha), яку сьогодні науковці активно екстраполюють на цифрове середовище, де внаслідок взаємодії різних культур народжуються нові позанаціональні смисли⁵. Водночас механізм адаптації індивіда до глобальної медіакультури та формування «інтеркультурної особистості» досліджує авторка теорії крос-культурної адаптації Янг Юн Кім (Young Yun Kim)⁶.

В українському науковому дискурсі трансформацію ідентичності в медіапросторі вивчають на стику соціології, медіафілософії, лінгвістики та комунікативістики. Провідну роль у теоретичному осмисленні зазначеної проблематики відіграють праці Г. Почепцова, присвячені механізмам конструювання смислових просторів та трансформації суспільної свідомості в умовах інформаційних воєн⁷. Специфіку формування віртуальної та національної ідентичності в інтернет-дискурсі детально концептуалізовано у роботах Л. Компанцевої⁸. Соціокультурні виміри

1 Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ : Ваклер, 2007. 304 с. С. 145.

2 Маклюен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої культури. Київ : Ніка-Центр, 2001. С. 45.

3 Turkle S. Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet. New York : Simon & Schuster, 1995. 347 p.

4 Mark Poster. Information please. Culture and politics in the age of digital machines. Duke University Press, 2006. 320 p.

5 Homi K. Bhabha. The location of culture. Published : London; New York : Routledge, 1994. 285 p.

6 Young Yun Kim. Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation. SAGE Publications, 2001. 321 p.

7 Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Києво-Могилянська академія, 2015. 497 с.

8 Компанцева Л. Ф. Інтернет лінгвістика : навч. посібник, К : наук. вид. відділ НА СБ України, 2006. 275 с.

функціонування мас-медіа та їхній безпосередній вплив на динаміку колективних ідентичностей перебувають у фокусі дослідницької уваги Н. Костенко⁹, тоді як лінгвокогнітивні маркери та вербальні репрезентації цих змін у медіатекстах ґрунтовно вивчає О. Черниш¹⁰.

Інституційне підґрунття для системного аналізу медійної трансформації ідентичності забезпечують провідні вітчизняні наукові центри. Інститут соціології НАН України фокусується на емпіричному вимірі соціокультурних зсувів та ціннісних орієнтацій українського суспільства. В Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка та на факультеті журналістики ЛНУ імені Івана Франка прискіпливо аналізують роль традиційних та новітніх медіа у моделюванні національної самосвідомості. Водночас Могилянська школа журналістики (НаУКМА) акцентує увагу на деструктивних медіавпливах, зокрема на дослідженні дезінформації та маніпулятивних технологій як чинників дестабілізації громадянської солідарності.

Сучасний етап розвитку цієї наукової проблематики визначається необхідністю осмислення трьох ключових векторів. По-перше, це конструювання цифрової ідентичності (цифрового «Я») в умовах мережевого суспільства та функціонування алгоритмів соціальних платформ. По-друге, це медійна реконфігурація національної та громадянської ідентичності під впливом повномасштабної війни, що виявляється у процесах консолідації суспільства навколо спільних наративів. По-третє, це проблема формування інформаційної стійкості (резильєнтності) особистості та спільноти перед загрозами гібридної агресії, що вимагає розробки нових методологічних підходів до аналізу медіапростору.

Таким чином, сучасна наука розглядає цифрову міжкультурну комунікацію не просто як обмін інформацією, а як простір безперервного конструювання гнучких транскордонних ідентичностей, що вимагає постійного переосмислення класичних гуманітарних парадигм. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному переосмисленні процесів ідентифікації в медіасередовищі, де цифрова та національна ідентичності розглядаються не як ізольовані феномени, а як взаємозалежні структури, що трансформуються під впливом екстремальних суспільно-політичних

⁹ Мінливості культури: соціологічні проєкції [наук. моногр.]. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 440 с.

¹⁰ Черниш О. Сутнісні характеристики понять «медіадискурс» та «медіатекст» у сучасній медіалінгвістиці. // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). 2013. Вип. 118, С. 309-313.

викликів. У роботі вперше систематизовано військові фрейми медіапростору, які безпосередньо впливають на консолідацію суспільства, а також визначено лінгвокогнітивні й візуальні маркери, що окреслюють межі цивілізаційного вибору українців у цифровому дискурсі. Набули подальшого розвитку методичні підходи до оцінювання рівня інформаційної резильєнтності індивіда в умовах інтенсивних маніпулятивних впливів.

Емпіричний аналіз вітчизняного та зарубіжного медіапростору (на прикладі платформ X, Телеграм, офіційних комунікаційних каналів та провідних мас-медіа) дозволив простежити механізми практичної реалізації військових фреймів у процесі кроскультурного кодування та декодування сенсів. У межах аналітичного зрізу було зафіксовано, що успішність міжкультурної комунікації безпосередньо залежить від адаптації українського високонтекстуального нарративу до низькоконтекстуальних інформаційних запитів західних суспільств¹¹.

Аналіз фрейму «Екзистенційної загрози» в динаміці показав, що внутрішня лінгвокогнітивна модель, яка першочергово спиралася на емоційно марковані концепти трагедії, у міжкультурному діалозі трансформувалася в юридично та раціонально обґрунтовану систему маркерів. Замість загальних описів військових дій зовнішній цифровий дискурс було імплементовано термінологічні маркери міжнародного права: “genocidal intent” (геноцидний намір), “ecocide” (екоцид), “forced deportation” (примусова депортація) та “destruction of cultural heritage” (руйнування культурної спадщини). Це дозволило перевести когнітивне сприйняття війни іноземними реципієнтами з площини «далекого локального конфлікту» у площину глобального порушення гуманітарних констант цивілізації.

Особливий аналітичний інтерес становить верифікація фрейму «Народу-герою» крізь призму теорії культурних вимірів Г. Гофстеде¹². Емпіричні дані свідчать про цілеспрямоване когнітивне руйнування радянського стереотипу про «патерналістське суспільство». Через лінгвальні маркери “horizontal self-organization” (горизонтальна самоорганізація), “grassroot volunteering” (низове волонтерство) та “societal resilience” (суспільна стійкість) у міжкультурну комунікацію було інтегровано образ України як нації з низьким рівнем дистанції влади та високим індексом індивідуальної суб’єктності

11 Hall E. T. *Beyond Culture*. New York : Anchor Books, 1976. 320 p.

12 Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 3rd ed. New York : McGraw-Hill, 2010. 576 p.

(“agency”). Візуальними маркерами цього фрейму в цифровому середовищі стали цифрові меми, інфографіки краудфандингових кампаній (наприклад, збори на «Народні Байрактари» чи дрони) та фотоматеріали прямої взаємодії військових і цивільного населення, що підкреслило когнітивну близькість української ментальної моделі до західних демократичних стандартів.

Процес окреслення меж цивілізаційного вибору в межах *євроінтеграційного фрейму* реалізується через чіткі бінарні опозиції («свій/чужий»). У цифровому дискурсі зафіксовано стійкі когнітивні ланцюжки, де український простір маркується через концепти «*accountability*» (нідзвітність), «*rule of law*» (верховенство права) та «*freedom of speech*» (свобода слова). Натомість дискурс супротивника маркується як тоталітарний антипод за допомогою деколонізаційних маркерів: «*imperial revanchism*» (імперський реваншизм), «*autocratic expansion*» (автократична експансія) та «*post-soviet resentment*» (пострадянський ресентимент). Така лінгвальна дихотомія дозволяє іноземній аудиторії миттєво ідентифікувати Україну як невід’ємну частину власного (західного) соціокультурного та ціннісного ареалу.

Транснаціональний вимір фрейму «Глобальної солідарності» аналітично підтверджується використанням механізму інтертекстуальності. Для подолання міжкультурних бар’єрів українській цифровий дискурс успішно апелює до історичної пам’яті західних культур. Лінгвокогнітивними містками тут виступають метафоричні паралелі: порівняння сучасного захисту міст із “The Blitz” (Битва за Британію), опис ліній оборони через призму “Iron Curtain” (Залізна завіса) чи апелювання до концепту “Never Again” (Ніколи знову). Це забезпечує активацію спільної когнітивної матриці, де Україна набуває статусу “shield of Europe” (щит Європи), трансформуючи сприйняття міжнародної допомоги з «благодійності» на «інвестицію у спільну безпеку».

Особливо репрезентативним у контексті фрейму «Глобальної солідарності» є кейс виступу політичного керівництва України перед Конгресом США та Парламентом Великої Британії, тези якого миттєво тиражувалися у світовому цифровому медіапросторі. Апелювання до історичних метафор, таких як порівняння дій агресора з подіями Другої світової війни, використання цитат Вінстона Черчилля чи посилання на Перл Гарбор, дозволило подолати кроскультурний бар’єр за рахунок

активації спільної історичної пам'яті. Такий інтертекстуальний перенос забезпечив заcodування українського воєнного досвіду через призму матриці "Shield of the Free World", перетворивши сприйняття міжнародної допомоги партнерами з формату альтруїзму на формат спільного цивілізаційного обов'язку.

Сьогодні інформаційний простір перетворився на повноцінне поле бою, де ведеться боротьба за сенси, цінності та національну ідентичність. У цьому контексті критично важливим стає розуміння того, як саме медіа формують наше сприйняття реальності та згуртовують суспільство навколо ключових державних пріоритетів.

У контексті зазначеної наукової логіки цей методологічний зсув стає теоретичним містком, який зв'язує загальносвітові тенденції міжкультурної комунікації (МК) XXI століття з трансформацією української ідентичності. Оскільки сучасна МК переорієнтувалася з порівняння статичних «національних маркерів» на динамічний аналіз мережевої взаємодії, український медіапростір більше не функціонує в ізоляції. Цей методологічний зсув означає, що українську ідентичність сьогодні формують не просто традиційні символи (мова, вишиванка, історія) у порівнянні з іншими культурами, а те, як українці щодня взаємодіють зі світом через цифрові мережі, створюючи спільні глобальні смисли.

У культурологічному вимірі цей методологічний зсув простежується через деесенціалізацію української ідентичності, яка переходить від зафіксованого у минулому набору етнографічних ознак до живого рефлексивного процесу соціокультурного моделювання та семіозису в рамках «мережевого суспільства» (Space of Flows), де архітектоніка культури та національні смисли формуються не через географічну чи етнічну замкненість, а через інтенсивність і конфігурацію комунікаційних зв'язків та циркуляцію знакових систем. Відповідно, медіапростір втрачає ознаки лінійної ієрархічності й структурується як «ризوما» Жюльєн Дельоза та Фелікса Гваттарі – децентралізована, мережева модель, що не має єдиного смислового ядра, а розвивається через множинні, рухливі та непередбачувані зв'язки між локальними й глобальними культурними кодами¹³.

Яскравим прикладом такої трансформації є реартикуляція української культурної спадщини (архетипів, музичних традицій, етнічних візуальних

13 Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп / пер. з фр. А. Чернісенка. Київ : Карме-Сінто, 1996. 384 с

кодів), яка завдяки алгоритмам ТікТок, Instagram та YouTub Shorts перестає бути статичним музейним артефактом і включається в інтенсивні процеси *транскультурації* за Фернандо Ортісом¹⁴. Замість меанічного копіювання чи пасивного збереження тут відбувається взаємне проникнення, дифузія та деконструкція смислових полів. Етнічні маркери (наприклад, елементи традиційного строю чи автентичного співу) відриваються від свого первинного історичного контексту, зазначаючи естетизації та певної симуляції. Проте, на відміну від класичних «симулякрів». Жана Бодрієра, які повністю підміняють собою реальність і ведуть до втрати сенсу, у даному випадку цифрові копії та медіаремікси функціонують як динамічні знакові конструкційні блоки¹⁵. Іноземні актори через механізми дуетів та візуальних колажів деконструють ці коди, інтегруючи їх у власний досвід, що повністю відповідає концепції «глокалізації» (Glocalization) Роланда Робертсона¹⁶. Тут глобальні комунікаційні форми наповнюються унікальним локальним змістом, а сама українська культура позбувається статусу периферійного об'єкта спостереження, перетворюючись на активного суб'єкта кроскультурного діалогу.

Водночас внутрішній соціокультурний ландшафт України зазнає суттєвої трансформації під впливом глобальних мережових цінностей – інклюзивності, горизонтальної солідарності та низового активізму, що матеріалізується у нових культурних практиках. Ці тенденції знаходять відображення у працях сучасних українських дослідників (зокрема, О. Гриценка¹⁷, Н. Костенко¹⁸, С. Квіта¹⁹), які аналізують трансформації медіареальності, динаміку соціокультурних ідентичностей та зміну культурних парадигм. Завдяки цифровій солідарності, мережевому волонтерству та краудфандингу український медіапростір остаточно інтегрується у світовий комунікативний мейнстрім, долаючи загрози культурної ізоляції.

14 Ortiz F. Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar / transl. from Spanish H. de Onís. Durham : Duke University Press, 1995. 408 p.

15 Бодрієр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхуна. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.

16 Робертсон Р. Глобалізація: соціальна теорія та глобальна культура / пер. з англ. Лондон : SAGE Publications, 1992. 224 с.

17 Гриценка О. А. Українська ідентичність і регіональні культурні інституції: трансформація в умовах глобалізації. *Культурологічна думка*. 2018. № 14. С. 45–53.

18 Субкультурна варіативність українського соціуму / за ред. Н. В. Костенко, А. О. Ручки. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2010. 288 с.

19 Квіт С. Тренди сонцестояння: глобальні виклики та українські трансформації медіаосвіти. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2020. Т. 3. С. 12–19.

Прикладом відмови від статичних маркерів на користь динамічної мережевої взаємодії є сучасна цифрова дипломатія України. Зокрема, офіційний державний акаунт у мережі X замість трансляції традиційних ізольованих етнографічних образів використовує мову глобальної інтернет-культури. Наочним прикладом такої стратегії є «кавуновий флешмоб» під час звільнення Херсона. Тоді акаунт @Ukraine задав тренд, опублікувавши лаконічний мем, який підхопили світові бренди, медіа та дипломатичні установи, замінивши свої логотипи на зображення кавуна. Це перетворило локальний аграрний символ на глобальний маркер солідарності та перемоги, завдяки чому український контекст інтегрується у світовий медіапростір через меми, попкультурні референси та мережеву солідарність. Подібну трансформацію демонструє сфера сучасної музики та етнодизайну в ТікТок та Instagram Reels. Тут треки українських виконавців і візуальні коди стають вірусними трендами, які підхоплюють, переосмислюють і комбінують іноземні блогери, перетворюючи локальну ідентичність на динамічний елемент глобального мережевого конструктора. Процес формування ідентичності через транскордонні дії наочно ілюструє фандрейзингова платформа UNITED24. Залучаючи світових амбасадорів, від голлівудських акторів до кіберспортсменів, вона інтегрує підтримку України в особистісні цінності мільйонів людей. Водночас українське суспільство починає усвідомлювати себе активним суб'єктом глобальної безпеки. Так українська культура та цифрова дипломатія доводять: локальне може стати глобальним за лічені дні. Сьогодні підтримка України – це не просто співчуття, а маркер причетності до прогресивного світу. Створюючи вірусні тренди та залучаючи світових лідерів думок, Україна переосмислює поняття «м'якої сили» (soft power) і формує нові стандарти солідарності, де кожен лайк, донат чи репост є внеском у спільне майбутнє.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-5-12

КРУЛЬ Петро Франкович,

д-р мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри виконавського мистецтва,
Карпатський національний університет імені Василя
Стефаника

ORCID ID: 0000-0003-3228-8232

ДУДА Лариса Ігорівна,

канд. мистецтвознавства,
провідний концертмейстер,
Карпатський національний університет імені Василя
Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-3821-9345

Україна

МУЗИЧНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АВЛОСА В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ

Музична культура Античності, що стала фундаментом європейського професійного мистецтва, характеризується чіткою диференціацією виконавських жанрів та розвиненою системою інструментарію. Дослідження давньогрецьких інструментів дозволяє не лише реконструювати тогочасне звукове середовище, а й простежити еволюцію музичного мислення від ритуальних форм до сольного віртуозного виконавства. Важливим аспектом сучасного музикознавства залишається проблема класифікації та конструктивних особливостей провідних інструментів епохи.

Музичний інструментарій Стародавньої Греції вирізнявся значним різноманіттям, де провідні позиції посідали кіфара (хордофон) та авлос (аерофон). Залежно від обраного інструмента та форми виконання, у давньогрецькому мистецтві виокремилися чотири фундаментальні виконавські напрями: кіфаристика, що передбачала сольне інструментальне виконання; кіфародія, яка поєднувала вокал із супроводом кіфари; авлетика (сольне музикування на авлосі) та авлодія (спів під акомпанемент авлоса). Слід зауважити, що для вокального супроводу найчастіше обирали кіфару, тоді як авлос зазвичай функціонував як самодостатній сольний інструмент.

Питання наукової класифікації авлоса залишається дискусійним у середовищі дослідників. Зокрема, німецький музикознавець Г. Рیمان кла-

сифікував його як варіант поздовжньої флейти. Проте К. Закс заперечував таку дефініцію, аргументуючи приналежність авлоса до гобойного типу інструментів¹. Внесок у розв'язання цієї проблеми зробив і Х. Беккер, який на основі власних розвідок довів, що механізм звуковидобування авлоса базувався на одинарному б'ючому язичку, що споріднює його з сучасним кларнетом².

Ймовірно, однозначна класифікація цього інструмента є ускладненою через тривалий період його побутування, що охоплює близько трьох тисячоліть. Протягом цього часу конструкція авлоса неминуче еволюціонувала та зазнавала модифікацій³. Варто також враховувати, що в античній традиції термін «авлос» мав узагальнювальний характер і міг застосовуватися до різних типів тростинних інструментів (з одинарною чи подвійною тростиною), а іноді – і до флейтових. Зокрема, тогочасні письмові джерела згадують плагіавлос як репрезентанта сімейства поперечних флейт.

Аналіз давньогрецької іконографії та праць дослідників античної музичної культури дає підстави стверджувати, що в тогочасній виконавській практиці на авлосі домінувала подвійна тростина гобойного типу. Візуальні свідчення, зокрема специфіка амбушура авлетистів на вазописі класичного періоду, підтверджують використання саме такого типу збудника звуку, що зумовлювало характерну експресивність та багату обертонову палітру інструмента⁴. В античній органологічній традиції структурні компоненти авлоса мали чітко диференційовану номенклатуру: основним корпусом, або резонуючою трубкою, слугував бомбукс (*βομβύξ*), тоді як звукоутворювальний елемент – подвійна тростина – іменувався дзеогусом (*ζεῦγος*). Етимологія терміна «дзеогус», що буквально означає «пара» або «ярмо», безпосередньо вказує на конструктивну природу тростини, що складалася з двох вібруючих пластин⁵. Така термінологічна точність свідчить про високий рівень розвитку професійного інструментарію, де взаємодія бомбукса і дзеогуса забезпечувала цілісність звуковидобування та стабільність інтонаційного ладу⁶.

1 Sachs C. (1930). *Handbuch der Musikinstrumentenkunde*. Breitkopf & Härtel. P. 319.

2 Becker H. (1966). *Zur Geschichte der antiken und mittelalterlichen Rohrblattinstrumente*. Hans Sikorski. P. 52.

3 Boetticher W. (1994). *Aulos*. In *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG) (2nd ed., Vol. 1, p. 1042). Bärenreiter.

4 Оляндер П. В. (2013). *Музична культура античного світу: навчальний посібник*. КНУКіМ. С. 48.

5 Швець Н. В. (2017). *Історія музичного мистецтва: від античності до класицизму*. Музична Україна. С. 28.

6 Черкаський Л. М. (2003). *Музичні інструменти українського народу*. Техніка. С. 8–10.

Функціонування авлоса в соціокультурному просторі Стародавньої Греції вирізнялося надзвичайною багатогранністю, що зумовило появу широкого спектра модифікацій цього інструмента. Авлетична практика охоплювала найрізноманітніші сфери життєдіяльності – від релігійних обрядів та військових походів до театральних вистав і приватних бенкетів. Відповідно до конкретного функціонального призначення, античні майстри виготовляли інструменти, що суттєво різнилися за фізичними габаритами, конструктивними особливостями каналу та звуковисотними характеристиками⁷.

Важливою закономірністю розвитку авлетики була сувора орієнтація на вокальну природу античного музикування. Систематизація тогочасного інструментарію базувалася на відповідності чотирьом основним теситурам людського голосу. Окрему категорію становив так званий «кіфарний авлос», специфіка якого визначалася необхідністю ансамблевого поєднання з кіфарою. За своїми акустичними параметрами та діапазоном цей тип інструмента посідав проміжне місце, налаштовуючись у регістрі між альтовим та теноровим авлосами, що забезпечувало гармонійний звуковий баланс у дуєті. Диференціація типів авлосів також була безпосередньо зумовлена модальною структурою грецької музики. Конструктивні особливості кожного окремого різновиду дозволяли максимально повно розкрити специфіку трьох засадничих ладів: суворого дорійського, експресивного фрігійського та світлого лідійського⁸.

З огляду на це, стає очевидним, що високий рівень професіоналізму античного музиканта вимагав не лише віртуозної техніки гри, а й наявності повного арсеналу інструментів. Володіння цілим комплектом авлосів було необхідною умовою для повноцінної творчої реалізації, оскільки це дозволяло виконавцю вільно маневрувати між різними регістрами та ладовими структурами, адаптуючи звучання до складних естетичних і ритуальних вимог тогочасної культури.

Еволюція конструкції авлоса була зумовлена потребою у розширенні його ладо-акустичних можливостей. На ранніх етапах для адаптації інструмента до різних ладів використовували систему додаткових ігрових отворів. Виконавець (авлет) власноруч регулював стрій, заліплюючи не-

7 Joppig G. (1984). *The Oboe and the Bassoon*. Amadeus Press. P. 17.

8 Драган О. В. (2012). *Духове інструментальне мистецтво: генезис та еволюція* [Монографія]. Видавець ФОП Зако- лодний М. І. С. 24–26.

потрібні на певний момент отвори воском і залишаючи робочими лише необхідні.

Згодом конструкція зазнала суттєвої технічної модернізації: на корпусі інструмента почали встановлювати спеціальні рухомі металеві кільця (муфти). Обертання цих кілець дозволяло оперативно відкривати або перекривати доступ повітря до отворів, що забезпечувало швидку зміну звукокоряду. Таке технологічне вдосконалення не лише наділило авлос певною конструктивною універсальністю, а й значно збагатило його виражальний потенціал, дозволяючи музикантові використовувати складніші гармонічні структури в межах одного твору.

Виконавська практика досліджуваного періоду свідчить про високий рівень технічної підготовки музикантів, які вільно оперували не лише комбінованими (вилковими) та неповними (половинними) аплікатурами для видобуття хроматичних інтервалів, а й досконало володіли прийомами передування (передуванням) у вищій реєстрі. Звуковисотний діапазон інструмента розширювався завдяки специфічному використанню верхнього ігрового отвору як допоміжного клапана («передувного отвору»).

Акустична реалізація цього процесу передбачала часткове перекриття ігрового отвору пальцем, що дозволяло залишити лише мінімальний зазор для корекції повітряного стовпа. Такий підхід сприяв стабілізації вузлів коливань та полегшував перехід до вищих гармонік без втрати тембральної цілісності. Завдяки цій техніці кожна аплікатурна комбінація ставала мультифонічною основою, що дозволяла видобувати принаймні три звуки різної висоти, значно збагачуючи інтонаційну палітру інструмента⁹.

Узагальнюючи досвід автентичного виконавства, дослідники зазначають, що подібна майстерність вимагала від музиканта не лише точності рухів, а й розвиненого артикуляційного апарату та контролю дихання, що є характерним для професійної традиції¹⁰.

В еволюції конструкції античного авлоса ключовим етапом стало впровадження спеціального механізму для передування – сирінксу (syrix). Цей додатковий отвір у верхній частині корпусу функціонував як прототип сучасного октавного клапана, що дозволяло значно розши-

9 Костюк Н. (2021). Методологія дослідження духового виконавства: історико-теоретичний аспект. Музична думка.

10 Берегова О. (2019). Інструментальна культура в контексті музичного діалогу. Академічне видавництво.

рити звуковий діапазон інструмента. Як зазначає П. Круль¹¹, наявність подібних допоміжних отворів свідчить про високий ступінь професіоналізації античного інструментарію. Сама назва «сирінкс» пояснюється тембральною подібністю: високі звуки, видобуті через цей отвір, нагадували звучання одноствольної флейти високого регістру, а не класичної багатоствольної флейти Пана.

Основним елементом звукоутворення в авлосі була подвійна тростина – дзеугос. За типом вібрації та механікою звуковидобування це споріднює авлос із групою гобоїв, що є важливим фактором для розуміння його різкого та експресивного тембру¹². Матеріал для виготовлення дзеугоса мав вирішальне значення. Згідно зі свідченнями поета Піндара, найкращий очерет для музичних потреб ріс виключно в басейні річки Кефіс (Беотія). Специфічна щільність очерету з цієї місцевості забезпечувала тростинам необхідну еластичність та багатство обертонового спектра, що було критично важливим для професійних виконавців античності.

Вагоме значення для розуміння генезису античної музичної культури мають розвідки професора В. М. Апатського, який обґрунтовує концепцію ревіталізації авлоса в грецькому інструментарії після завершення так званого гомерівського перехідного етапу. Дослідник аргументовано пов'язує цей процес із інтенсифікацією культурних дифузій з регіонами Малої Азії. Ключовим медіатором цього впливу постає фігура фригійського авлета Олімпа. Йому приписували не лише створення корпусу культових піснеспівів (номів), а й фундаментальні теоретичні інновації: впровадження фригійського та лідійського ладів, які збагатили грецьку музику новими емоційними та модальними відтінками. Особливої уваги в роботах дослідника заслуговує теза про роль Олімпа у становленні еנגармонізму. Автор стверджує, що саме через азійську авлетичну традицію до грецької практики увійшли мікроінтервальні відхилення, що згодом сформували складну енгармонійну систему – одну з найбільш специфічних рис античної музичної теорії.

Згідно з гомерівським епосом (зокрема, за свідченнями «Іліади»), острів Крит вважається колискою античного хорового співу. На ранніх ета-

11 Круль П. Ф. (2018). Історія виконавства на духових та ударних інструментах: навчальний посібник. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

12 Круль П. Ф. (2018). Історія виконавства на духових та ударних інструментах: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. С. 35–37.

пах свого розвитку це мистецтво мало синкретичний характер: вокальне виконання було невіддільним від ритуального танцю та супроводжувалося грою на архаїчному струнному інструменті – формінксі, який з часом поступився місцем духовому авлосу.

Майже одночасно з традицією кіфародії (співу під кіфару) у музичну практику увійшла авлодія – мистецтво співу в супроводі авлоса. Давньогрецька система акомпанементу характеризувалася надзвичайною складністю та варіативністю. Музикант-виконавець не мав заздалегідь виписаної партії, а був змушений щоразу створювати імпровізаційну канву, спираючись на основну мелодичну лінію твору. Цікаво, що в тогочасній музичній естетиці, на відміну від сучасних канонів, інструментальний супровід за своєю художньою вагою та технічною складністю ставився вище, ніж сольна вокальна партія.

Поряд із хоровим мистецтвом розвивалися сольні вокальні жанри, серед яких особливе місце посідала елегія. Первісно вона виникла як обрядове голосіння за померлим під супровід авлоса, проте згодом втратила свій виключно траурний характер, відокремилась від поховального ритуалу та трансформувалася в самостійний літературно-музичний жанр.

З античних часів авлос посідав фундаментальне місце в обрядовій практиці, виступаючи невід’ємним атрибутом сакральних жертвоприношень та урочистих процесій. Його специфічне, емоційно насичене звучання було обов’язковим компонентом масштабних загальнодержавних святкувань, серед яких особливого статусу набули Великі Діонісії – урочистості, присвячені богу плодоносної сили природи, виноградарства та вина. Структура цих свят передбачала два основні етапи: спочатку виконувалися хорові дифірамби на честь Діоніса під обов’язковий акомпанемент авлоса, а згодом дія переходила у формат театралізованого маскараду, що з часом став генетичним підґрунтям для виникнення класичної античної трагедії.

У період розквіту грецького театру авлос став центральним інструментом музичної драматургії вистав. Його функціональна роль значно розширилася: інструментальний супровід став необхідним не лише для вокальних партій, а й для пантоміми, танцювальних епізодів та масових ходів. Окрім ансамблевої підтримки, авлосу почали доручати виконання само-

стійних сольних партій у формі інтермедій та постлюдій, що свідчило про високий рівень автономізації інструментальної музики того часу.

Виконавця, який забезпечував музичне наповнення трагедій і комедій, називали хоравлом (термін, що виник шляхом поєднання слів «хор» та «авлос»), що підкреслювало його нерозривний зв'язок із театральною дією. Професійна діяльність хоравла вимагала не лише віртуозності, а й наявності спеціального комплексу інструментів, конструктивні особливості яких дозволяли оперативно змінювати стрій для відповідності різним ладовим системам вистави. Таким чином, авлос еволюціонував від культового знаряддя до професійного театрального інструменту, що визначав звуковий ландшафт античної культури.

Отже, естетична значущість авлоса в античній музичній культурі визначалася його особливим статусом «оргаїстичного» інструмента, генетично пов'язаного з аграрними культами та діонісійською традицією. Попри певний скептицизм інтелектуальних кіл Афін, домінування фіванської виконавської школи та широка популярність інструмента в землеробських регіонах (зокрема в Беотії) забезпечили авлосу провідну роль у професійному мистецтві. Це підтверджується невід'ємною участю видатних авлетистів у музичному супроводі класичної давньогрецької трагедії, що свідчить про високий функціональний статус інструмента в театральній практиці Есхіла, Софокла та Евріпіда.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-13-19

Natalia MIKHALYUK,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

ORCID ID: 0000-0002-5125-7872

Ukraine

THEORETICAL BASIS OF ORGANIZATION AND CREATIVE PLANNING OF RATIONAL USE OF RESOURCE POTENTIAL IN ENTERPRISES, INDICATORS CHARACTERIZING IT

Production efficiency is determined by the degree of payback of resources spent in the production process and the achieved level of satisfaction of the population's needs. In modern conditions, when a significant part of enterprises is in a financial crisis, their important task is to obtain maximum profits with minimal resource costs. The lack of production resources and their structural imbalance lead to a decrease in the pace of economic development, they are not used to the full extent, which slows down the solution of existing economic and social problems today.

The concept of «potential» comes from the Latin «potential» and means opportunity, strength, power. Potential is defined as means, reserves that are available and can be mobilized, put into action, used to achieve certain goals, implement a plan, solve problems; as the capabilities of an enterprise, society, state in a certain area. The potential of an enterprise is understood as an economic category that combines quantitative indicators of each resource and their specific potential characteristics (opportunities)¹.

The efficiency of the enterprise's potential is ensured by the targeted activation of the subjects. Production efficiency is manifested in achieving the most useful final result while minimizing the resources that gave this result.

¹ *Mikhalyuk, N. I., Balash, L. Ya. et. al (2015). Planuvannya diialnosti pidpriumstv: Navchalnyi posibnyk [Planning of enterprise activities: Study guide]. Lviv: Novyi Svit-2000.*

The profit of enterprises, profitability and success in competition largely depend on the creation of favorable working conditions, the accumulation and introduction of highly efficient tools, advanced technologies, the level of mechanization and automation of production, its organization and management, that is, its potential.

The resource potential of production takes into account the following groups of resources – social and production. The social component is a set of labor resources, the ability of the management apparatus, teams and employees of the system to effectively use available resources.

The production component of the enterprise's potential is determined by production funds, which include fixed and circulating means of production, material and technical and financial resources. Production resources are directly used in the production process to create consumer value, that is, material goods. According to V.M. Yakubov, these include labor, material and financial resources, which together constitute total production resources – a system of organically interconnected elements of productive forces. The significance of resources is manifested in the production process and is characterized by their impact on results. Resource potentials of individual economic entities will in no case lead to the same results of management, because each resource potential is a unique ratio of available resources, which is determined by rational management.

The basis of both production and economic potential is, of course, resource potential. In today's extremely difficult conditions for the development of enterprises, one can work more efficiently if one not only takes care of strengthening resource potential, but also skillfully uses it. Based on the resource approach, all resources that have been separated within the framework of the production link and are in any way related to the functioning and development of the enterprise should be considered elements of potential. Production potential is material and labor resources intended for use in the process of producing products and providing services. The same resource participates in different production processes in different ways and leads to a wide variety of end results.

Resource potential is an economic category that combines all elements of the enterprise's production resources into a single whole and reflects the capabilities of a given facility in the production of products. Here, first of all, their total number in kind plays a role.² Without the necessary buildings, effective machinery and equipment, the necessary number of labor resources,

the enterprise will not have not only investments, but also opportunities for production activities. Therefore, the number of production resources and the structure of resource potential are factors under the influence of which the results of activity are formed. To identify their impact, it is necessary to analyze economic efficiency, as well as individual component elements. This will help to identify the causes of deviations, shortcomings, find reserves for improving the use of labor resources, material and technical means, and develop certain proposals. Rational use of the economic potential of enterprises plays an important role in the successful solution of economic and social tasks, achieving the main goal of production – increasing profitability.

The purpose and objectives of the study are to consider the essence and significance of the theoretical foundations of the resource potential of the enterprise, its impact on the functioning and development of the enterprise as a whole².

As well as consideration of theoretical and development of practical recommendations for studying the efficiency of using the potential of enterprises. To achieve this goal, the following tasks are defined in the work: to generalize the essence of production potential and its structural components in enterprises; to classify production potential; to determine the level of provision of production resources to the enterprise and the results of its activities; to analyze production potential and its use; to analyze the efficiency of using production resources in the enterprise; to form strategic directions for resource provision of production; to determine directions for increasing the efficiency of using production potential in the enterprise and to propose recommendations on ways to increase the use of production potential.

The scientific novelty of the conducted research is the development of practical recommendations, which, in general, solve the problem of increasing the efficiency of using the resource potential of the enterprise: – the theoretical and methodological foundations of managing the resource potential of the enterprise have been improved; – the economic essence of resource potential in the activities of the enterprise has been clarified; – a set of proposals for improving resource potential management has been substantiated, which will allow changing, adapting to the conditions of existence in a competitive

---

2 Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O. H. (2013). *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Fundamentals of management: Textbook]. Kyiv: Akademydav.

environment, while providing high-quality services in accordance with the type of its activity, and ensuring the overall development of the enterprise; – a mechanism for the economic efficiency of the impact of the proposed measures on the management of the resource potential of the enterprise has been developed, the structure of which includes the interaction of various blocks, in particular labor potential, production potential, financial potential, which allows for adequate management decisions and forecasting the development of resource potential. Of practical importance are: – a methodological approach to assessing the effectiveness of the management of the resource potential of the enterprise based on the identification and ranking of the main factors influencing the development of the enterprise's potential and the identification of vectors for the development of the enterprise's potential; – the creation of comprehensive recommendations on ways to improve the efficiency of the management of the resource potential of the enterprise.

The potential of an enterprise is understood as an economic category that combines the quantitative indicators of each resource and their specific potential characteristics. If the economic potential is formed at the expense of the production and non-production spheres, then the production potential is associated only with the material sphere, that is, it is an integral part of the economic. It depends on the quantity, quality and balance of production resources in achieving certain results. One of the directions for determining production potential can be considered production capacity, which characterizes the regulatory capabilities of the production of a certain type of product. Production potential as an economic category is the ability of a given economic system to produce a certain range of products, determined by its resource supply. Production potential should be considered as a set of resources, the quantitative and qualitative components of which, as well as their optimal structure and ability to use rationally determine the production and commercial ability of the business entity, as well as territorial features, natural conditions, traditions that have developed in production relations and directly affect the performance indicators of production activity.

However, among scientists there is no single point of view on what includes production potential. Based on the resource approach, all resources that have separated within the production link and are in any way related to the functioning and development of the enterprise should be considered as elements

of potential. The selection of the most important of them is a rather complex problem, as evidenced by the multitude of definitions of the composition of potential. The main difficulty in analyzing the structure of the enterprise's potential lies in the fact that all its elements function simultaneously and in combination, since only in combination and in complex dynamic relationships do these components constitute that peculiar unity that is potential³.

Production potential is a set of material and labor resources intended for use in the production process or the provision of services. Resources are the material basis of production and can be used in the production process in a variety of combinations, they are an expendable part of the production process and characterize only what can be obtained as a result of the production process. Therefore, individual types of resources, taken by themselves, as well as the sum of resources, represent resource potential.

The same resource participates in different production processes in different ways and leads to a variety of final results. Based on the above, we can conclude that the concepts of "production potential" and "resource potential" are not identical, resource potential is the basis of production potential, as a condition for production. Thus, resource potential depends on the availability of production resources, their quality, condition, structure, combination and conditions of use.

In the case of resource potential, resources reflect the cost side of the production process, its initial prerequisites, and in the case of production potential, its result, its final moment. So, resource potential is a set of integrated productivity of industrial and natural means of production, as well as labor resources, which are reflected in the indicators of the output of gross and commodity products or services per unit of cost. Resource potentials of individual entities will in no case lead to the same results of management – each resource potential is a unique ratio of available resources, which is determined by rational management. The basis of both production and economic potential is resource potential. The resource potential of an enterprise is characterized by the quantity, quality and structure of natural, material and labor resources⁴.

3 Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O. H. (2013). *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Fundamentals of management: Textbook]. Kyiv: Akademyvdav.

4 Berezivskyy, P. S., & Mikhalyuk, N. I. (2004). *Orhanizatsiia prohnozuvannia ta planuvannia v APK: Navchalnyi posibnyk* [Organization of forecasting and planning in the agro-industrial complex: Study guide]. Lviv: Magnoliia Plus.

The imbalance of quantitative and qualitative characteristics of resources causes a decrease in the potential of the enterprise, therefore, constant regulation of individual elements of resource potential is necessary. Production resources, as factors of production, are the main elements of productive forces. Being a system of living and materialized labor, which functions in conjunction with the forces and resources of nature, they act as the basis of social production, its leading side. At the same time, productive forces are not a simple set of elements – they should be considered as a holistic system with organic unity, interconnection and interaction of its elements.

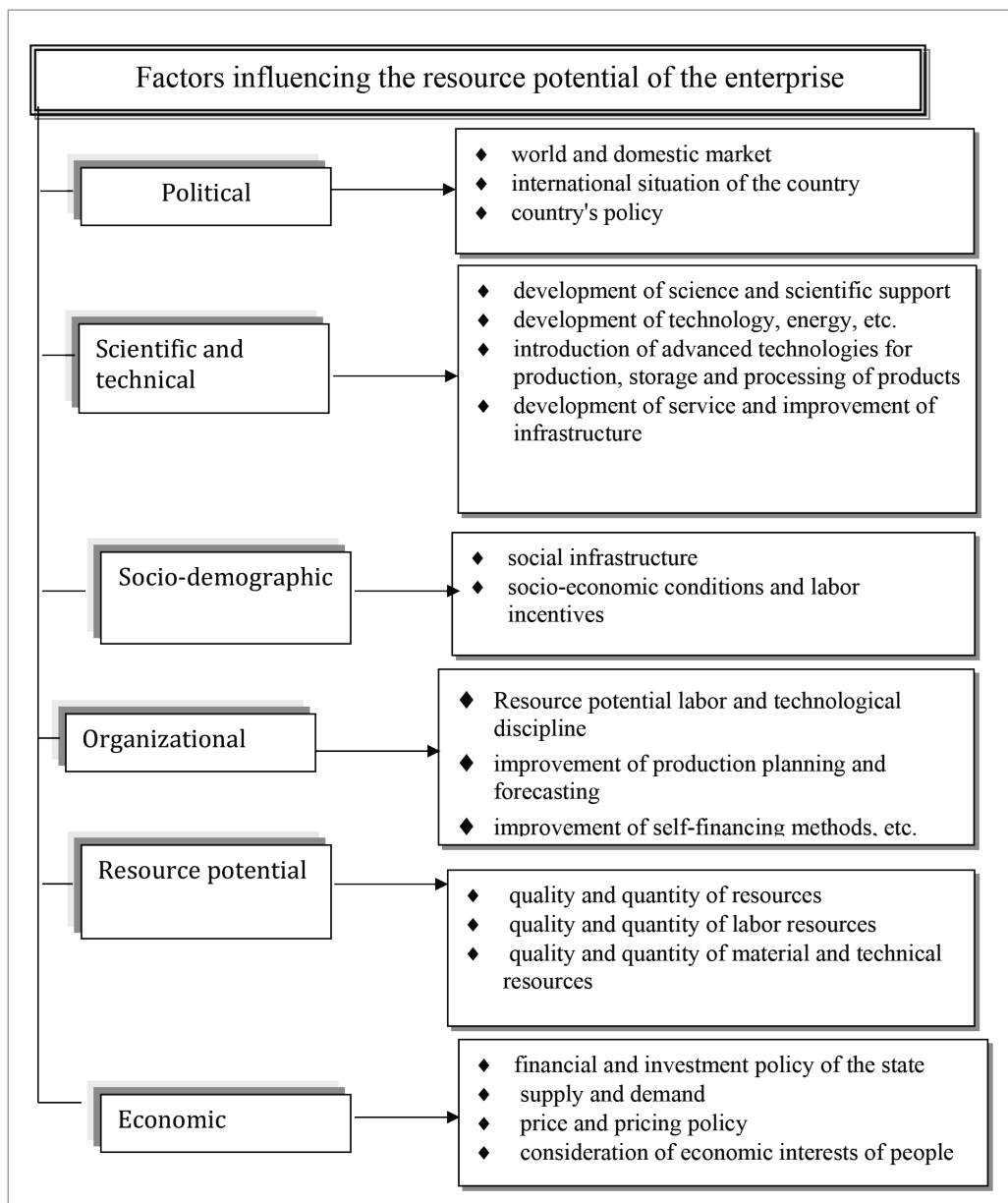
The conditions for ensuring a competitive level of functioning of an enterprise are its active actions towards promising sustainable development, the basic paradigm of which at the level of enterprises of any form of ownership and in any sector of the national economy are the concepts of: resource management, potential management, resource potential management, etc.

Potential is defined as means, stocks that are available and can be mobilized, put into action, used to achieve certain goals, implement a plan, solve a problem; as the capabilities of an individual, society

At first glance, these are two independent approaches to defining the category of «potential». However, there is a close connection between them: in both cases, potential is associated with the possibility of achieving a certain result, which depends on the availability of resources. This position can be a starting point when revealing the essence of different types of potential.

The review of thematic literary sources shows that the tandem of the concepts of «resources», «potential», «enterprise potential» creates a modern concept of the category «resource potential of an enterprise», since in the considered scientific works this category is usually considered through the «prism» of the essence of resources as the basis of economic development (through their systematization, identification of sources of their formation, methods of their use and management, etc.) and as part of the potential, more precisely, the share of the used (involved) part of the potential, and the essence of the term «potential» as «hidden opportunities», the ability to ensure the planned result, achieve the desired effect, etc., that is, the concept of «potential» is considered as a set of opportunities and abilities from the perspective of resource or performance approaches⁵.

5 Berezivskiy, P. S., & Mikhalyuk, N. I. (2004). *Orhanizatsiia prohnozuvannia ta planuvannia v APK: Navchalnyi posibnyk* [Organization of forecasting and planning in the agro-industrial complex: Study guide]. Lviv: Magnolia Plus.

Fig. 1. Classification of factors influencing the formation and use of the resource potential of an enterprise

Resource potential as a category includes five main types of resources: labor, natural, material, financial and information.

It combines factors, resources, and capacities of the enterprise. Based on the resource approach, the main components of the potential are labor resources,

basic production and working capital, in their totality they constitute the resource potential of the enterprise.

Production potential is the most important component of economic potential.

Economic potential is most often interpreted as the ability of the system to absorb and process to meet social needs or as a set of economic opportunities that society has and which can be used to implement specific socio-economic goals and objectives.

Economic potential in general is determined by the number of labor resources and the level of their professional training, the number and quality of means of production, the level of development of science and technology, natural resources, that is, the elements that are part of the productive forces of society. If economic potential is formed, production potential is associated only with the material sphere, that is, it is an integral part of the economic. It depends on the number, quality and balance of production resources in achieving certain results.

Production potential as an economic category is the ability of a given system to produce a certain range of products, it should be considered as a set of resources, the quantitative and qualitative components of which, as well as their optimal structure and ability to use them rationally, determine the production, natural conditions, traditions that have developed in production relations and directly affect the performance indicators of production activities. The components of resource potential, sources, elements are shown in Figure 2.

Sources of resource potential are resources at the disposal of the enterprise – labor, information, financial, material, natural. The basis of resource potential is the factors of production. Means and objects of labor form material resources that are set in motion by labor resources. Therefore, the resource potential of the enterprise includes labor, material and technical, information, financial and natural resources. It is the elements of resource potential that create opportunities for achieving the goals of the enterprise's development, which are opened when using means, objects of labor and labor. The components of the enterprise's production potential are shown in Figure 3.

One of the directions of determining the production potential can be considered production capacity, which characterizes the normative possibilities of production of a certain type of product. Analysis of the types of production resource potential of the enterprise showed that it consists of labor, material

and technical, natural, financial and information potentials. Labor potential includes the possibilities of conscious activity of people to produce products. It is characterized by the set of abilities of employees for economic activity. The main components of labor potential include: health, education, creativity, professionalism. Financial income of enterprises should also be included in production resources. In market conditions, the main driving force of the production process is the economic interest of its participants, therefore, in the complex, resource potential can be represented as a set of material, labor, financial resources and economic interest, which are objectively necessary prerequisites for production. An important type of resource potential is information potential, which is characterized by the level of information security of all production processes at the enterprise, the efficiency of collecting, processing and analyzing information flows, the presence of progressive information technologies. The characteristics of this subspecies are knowledge, experience, data, patents, licenses and other information products. With a low level of information potential, the enterprise will face the problem of losing competitiveness. An important component of natural potential is ecological potential, which is a system of natural resources, conditions, phenomena and processes. On the one hand, it is the territorial and resource base of society's life, and on the other hand, it opposes it as an object of anthropogenic influence⁶.

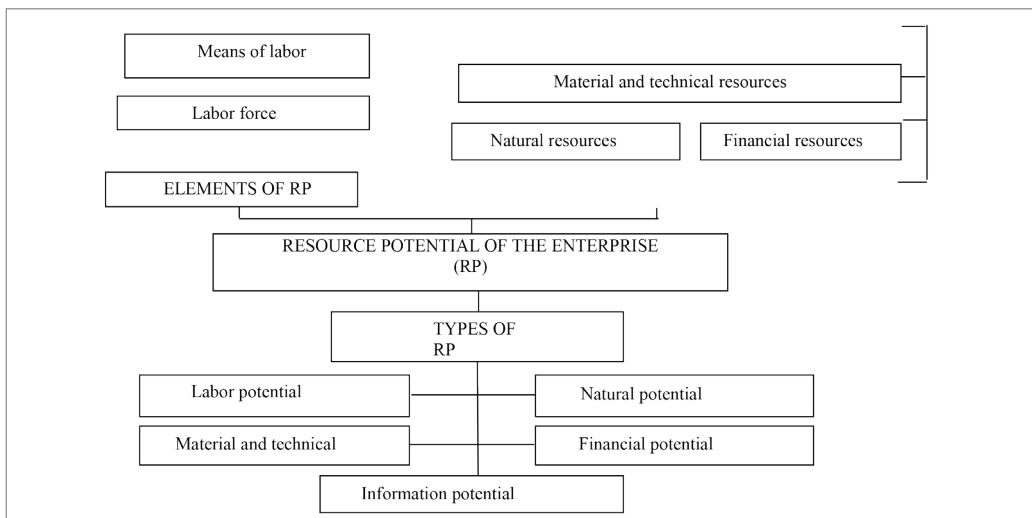
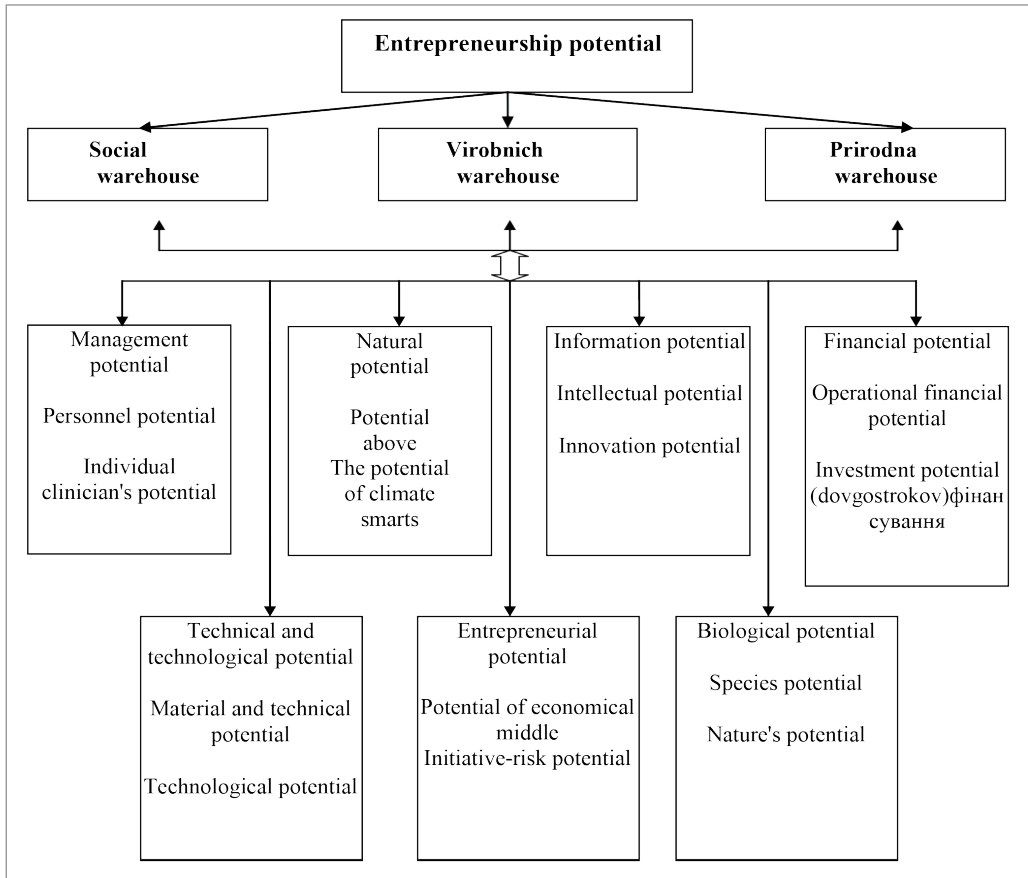

Fig. 2. Scheme of components of the resource potential of the enterprise

6 Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O. H. (2013). *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Fundamentals of management: Textbook]. Kyiv: Akademydav.

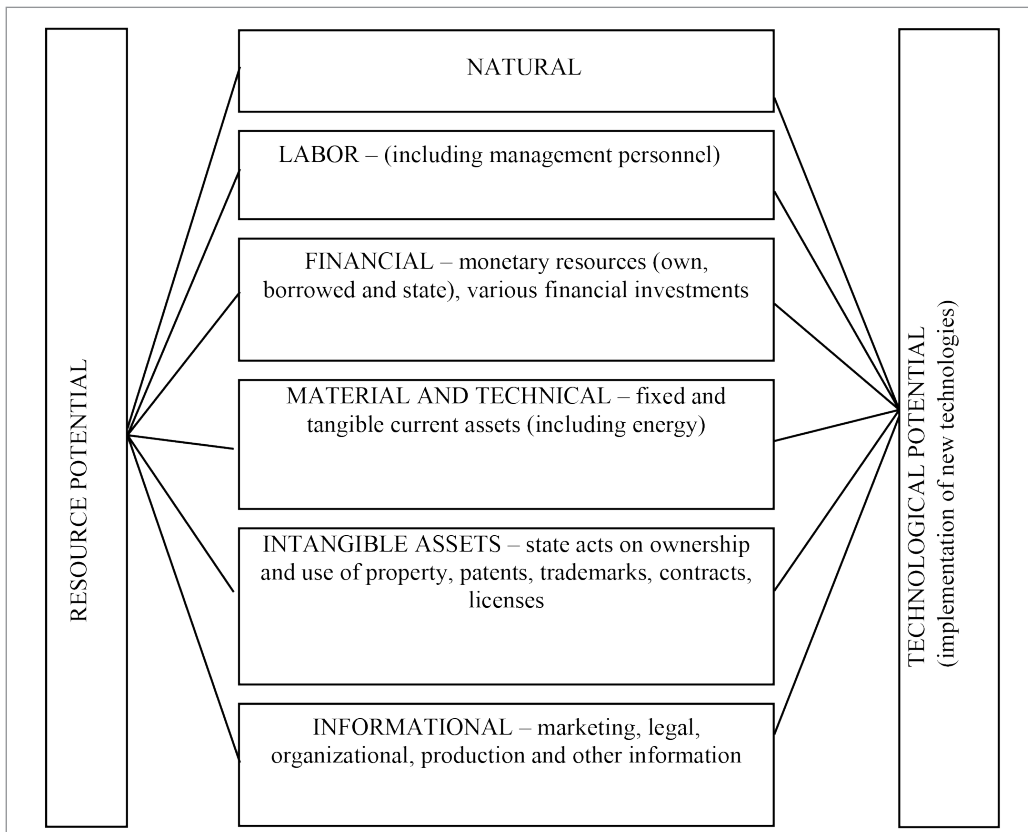
Fig. 3. Structure of the global potential of entrepreneurship

The essence of resource potential is most often considered by leading Ukrainian scientists through the analysis of its structural elements (components). As noted: «Resource potential is the potential of the aggregate resources at the disposal of the enterprise, and is determined by their quantity, qualitative parameters, composition, ratio and compliance with the goals that the enterprise is solving at a particular stage of development.

The composition of resource potential, the mechanisms of its formation differ significantly by industry and sphere of economic activity.» A visual representation of the list of the latter is provided by the structural model of the resource and technological potential of the enterprise, which we have constructed, shown in Figure 4.

The resource potential of any enterprise is a very complex economic category that contains quite a lot of components. The possibilities of using the

financial resources of the enterprise for the purpose of acquiring and attracting material and labor resources are related to financial potential. The state and quality of its management determine the business activity of the enterprise, the degree of realization of the economic interests of the enterprise itself and its partners, and competitiveness. In essence, the resource potential of enterprises is a complex system that combines into one whole groups of resources that, when used in organic unity, allow obtaining proper results of activity. In scientific publications, four components are most often distinguished (financial, personnel, information, material).

Fig. 4. Structural model of resource and technological potential of enterprises

Only in individual works are there some differences. Based on the above, we can conclude that the concepts of “production potential” and “resource potential” are not identical, resource potential is the basis of production potential, as a condition for production. Thus, resource potential depends on the availability of production resources, their quality, condition, structure,

combination and conditions of use. In the case of resource potential, resources reflect the cost side of the production process, its initial prerequisites, and in the case of production potential – its result, its final moment. Financial income of enterprises should also be included in production resources⁷.

Therefore, resource potential is the total integrated productivity of the means of production, as well as labor resources, which are reflected in the indicators of the output of gross and commodity products per unit of cost. In market conditions, the main driving force of the production process is the economic interest of its participants, therefore, in the complex, resource potential can be represented as a set of material, labor, financial resources and economic interest, which are objectively necessary prerequisites for production (see Table 1).

Resource potentials of individual enterprises (entities) will in no case lead to the same results of management – each resource potential is a unique ratio of available resources, which is determined by rational management.

The basis of both production and economic potential is, of course, resource potential. The imbalance of quantitative and qualitative characteristics of resources causes a decrease in the potential of the enterprise, therefore, constant regulation of individual elements of resource potential is necessary.

Analysis of the types of resource potential of the enterprise showed that it consists of labor, material and technical, natural, financial and information potentials. Labor potential includes the possibilities of conscious activity of people to produce products. It is characterized by the set of abilities of employees to economic activity.

Table 1

**Classification of indicators for increasing the efficiency
of the use of the enterprise's resource potential**

Subsystem of indicators	Indicator
1	2
Final results of management activities	Financial position; total sales; product quality; market share; profit; cost; product competitiveness; amount of capital investments

⁷ Berezivskiy, P. S., & Mikhalyuk, N. I. (2004). *Orhanizatsiia prohnozuvannia ta planuvannia v APK: Navchalnyi posibnyk* [Organization of forecasting and planning in the agro-industrial complex: Study guide]. Lviv: Magnolia Plus.

Continuation of table 1

1	2
Overall efficiency and costs of operating the management system	The proportion of costs for maintaining the management apparatus in the cost of products sold; the proportion of management employees in the number of production personnel; the cost of performing types of work
	Maintenance of the management apparatus; operation of technical means; maintenance of buildings and premises; training and retraining of management personnel
	Research and design work in the field of creating and improving management systems. Costs for purchasing computer equipment and other technical means used in the management process
Managers' information security; cost of information processing; reliability and levels of information and technical support of management	Functioning of information systems; correspondence of the throughput of inputs and outputs of the information system to the mass of passing information; completeness of information arrays; directness, continuity of information flows; structure, composition, amount of information, data and documents used
	Composition, ratio and proportionality of the power of the main groups of management equipment. Level of technical equipment of work of different groups of employees of the management apparatus. Load of various types of equipment. Provision of the main types of work on management with the power of computer equipment of management. Cost, saturation, structure, quantitative and qualitative composition of management equipment
Organizational and behavioral indicators	Level of organizational morale; absence of conflicts; degree of employee motivation; degree of employee satisfaction
	Number and structure of management personnel; qualitative composition of managers and specialists by qualification, professional training, length of service; level of organization of targeted training, advanced training and retraining of personnel; stability of personnel and their promotion;
Normative characteristics	Productivity; adaptability; flexibility; efficiency; reliability; thoroughness
Level of technical and organizational support of management	Level of centralization of management functions; level of specialization and functional isolation of subsystems; degree of centralization and decentralization of work
	level of specialization of individual divisions of the management apparatus; completeness of implementation of management functions in the management system; balance of the composition of management functions and goals; proportionality and rhythm of the load of individual divisions of the management apparatus.

The main components of labor potential include: health, education, creativity, professionalism. Material and technical potential is determined by the features of the composition of fixed assets and the use of fixed and circulating assets. It allows to ensure an uninterrupted production process and reflects the technical condition of labor resources, the level of their compliance with modern production requirements. An important type of resource potential is information potential, which is characterized by the level of information security of all business processes at the enterprise, the efficiency of collecting, processing and analyzing information flows, the presence of progressive information technologies.

The characteristics of this subspecies are knowledge, experience, data, patents, licenses and other information products. With a low level of information potential, the enterprise will face the problem of losing competitiveness. The possibilities of using the financial resources of the enterprise for the purpose of acquiring and attracting material and labor resources are related to financial potential. The state and quality of its management determine the business activity of the enterprise, the degree of realization of the economic interests of the enterprise itself and its partners. Products are the result of the embodiment of resources into resource potential, determine it, since it ensures the reproduction of production. Updating products and the technology of their production depends on innovative transformations at the enterprise.

The introduction of new products means an increase in production volumes, savings from reducing costs, and an increase in net profit. The higher the scientific and technological level of resource potential and the degree of its use, the more powerful the material and technical base of the enterprise, the more opportunities for the introduction of innovations, improvement and increase in the scale of production. Among such interrelated production resources as property, labor and capital (fixed and circulating), the creative function is inherent only to living labor. It is she, creating new value, that is the only source of income – this most important indicator of development, which determines the level of material support and expanded reproduction. At the same time, the efficiency of production as a whole largely depends on the degree of use of funds.

The term «funds» comes from Latin and literally means «basis». This is indeed the basis of the productive activity of the enterprise, since a manufacturing

enterprise cannot operate without the means of production. In the production process, the combination of labor and means of production is carried out. Means of production consist of means of labor and objects of labor. In value terms, they constitute the production assets (means) of the enterprise, which are divided into fixed and circulating (see Fig. 5).

In production, means of production are used, which, by nature and duration of participation in the production process, are divided and accounted for in kind as fixed and circulating. The former participate in the production process for many cycles, while maintaining their natural form, and gradually, as they wear out, transfer their value to the produced products⁸.

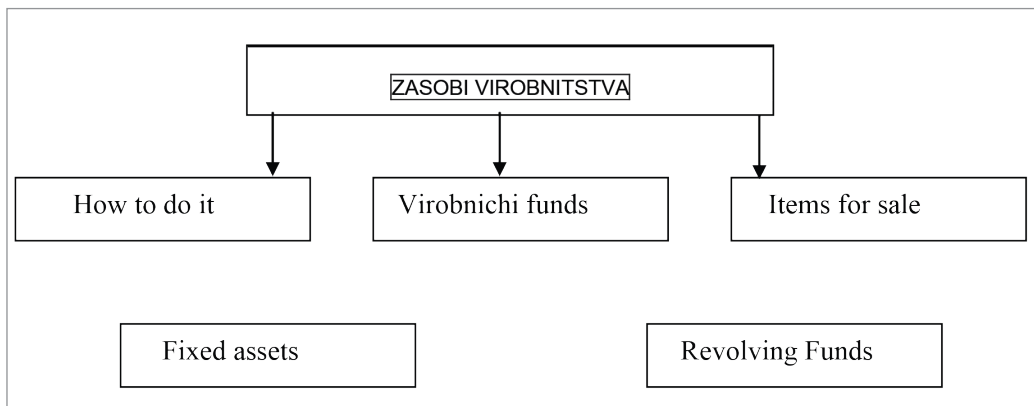

Fig. 5. Warehouse and interconnections of production and production funds

These include: – buildings and structures; – machines and equipment, including power machines and equipment, tools; – measuring instruments and equipment; – vehicles; production and inventory.

Current assets by their physical composition include raw materials, fuels and lubricants, medical supplies, spare parts and other materials, etc. They participate in the production cycle once, that is, they fully transfer their value to the cost of the produced product.

Fixed assets are an economic form of a set of material and tangible values that operate over a long period. Characterizing the level of development of productive forces, it should be said: they are the material basis of organizational and technological processes, the creation of a material and technical base and increasing labor productivity and, in general, production efficiency. Fixed

⁸ Mikhalyuk, N. I., Balash, L. Ya. et. al (2015). *Planuvannia diialnosti pidpriemstv: Navchalnyi posibnyk* [Planning of enterprise activities: Study guide]. Lviv: Novyi Svit-2000.

assets are divided into production and non-production by the nature of their participation in production.

The purpose of this transformation is to ensure a state capable of adapting to changes in the macro- and microenvironment, to increase the efficiency of the functioning of both enterprises and the national economy as a whole, taking into account the possibility of transforming environmental restrictions into economic advantages, to ensure the balancing of the triad of components of sustainable development through management tools that are able to effectively respond to the strengthening of external and internal destabilizing factors.

The former include means that are directly related to the production, processing and sale of products, and the latter include means that do not directly participate in production. In the context of ensuring sustainable development of the enterprise, it is proposed to consider the elemental composition of the resource potential of the enterprise through the prism of the interaction of the triad of components (social, environmental, economic components), that is, taking into account the process of transforming the internal (economic) and environmental component (natural resource components) into the social component (satisfaction of social needs) under the conditions of the ability, readiness and ability of the business entity to use the available key capabilities – resource (natural, labor, economic, etc.), organizational, competency (marketing, investment and technological, management, etc.) (see Table 2).

Table 2

**Directions for managing individual components
of the enterprise's resource potential**

Potential	Management measures	Result aimed at by management measures
1	2	3
Human	An effective system of labor incentives, the use of environmentally oriented personnel management approaches based on the eco-management system (CEM); analysis of personnel policy and its continuous improvement; provision of labor resources in accordance with production needs	Ensuring employee interest in the results of the enterprise's activities; increasing labor productivity; increasing the efficiency of labor costs

Continuation of table 2

1	2	3
Material	Production optimization, implementation of a system of rational environmental management based on SEM; equipment renewal and timely maintenance; effective inventory management; clear planning of the program and production sequence	ensuring a balanced growth in the volume of activities and material resources of the enterprise; increasing the productivity of the use of material resources and reducing the material intensity of the enterprise's activities
Financial	Effective financial control and financial planning; optimization of the financing structure of activities; coordination of the financial divisions of the enterprise; development of a competitive financial strategy that does not contradict the overall strategy of the enterprise	Increasing equity and reducing the cost of capital formation; improving the financial condition of the enterprise and reducing its financial risks
Інформацій-ний informational	Creation of a system for collecting, processing and analyzing information; automation of this system; monitoring of information risks	Improving the system of information collection, processing and analysis, improving the management system in the main functional areas; reducing the level of its information risks, increasing the justification of decisions on attracting or withdrawing resources

That is why, after assessing the state of the resource potential of the enterprise, the management and specialists at different levels of management will inevitably face the issue of forming and implementing certain environmentally oriented management measures, which, in our opinion, need to be developed in separate functional areas of the enterprise's resource potential. Regarding the current stage of production development, the most acceptable conditions that affect the choice of production sizes are the group of factors presented in Table 3.

Table 3

Grouping of conditions affecting the size of production

Umovi	Factors to be used for enlarged production	Factors that delineate the dimensions of production
1	2	3
Legal	1. The procedure established by law for the development of an object (enterprise)	1. The number of rules established by law regarding the specific object (enterprise)

Continuation of table 3

1	2	3
Economical	<ol style="list-style-type: none"> 1. Concentration of labor resources 2. Concentration of the production base 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dispersion of labor resources across settlements 2. Dispersion of the production base
Marketing	<ol style="list-style-type: none"> 1. Availability of a road network 2. Proximity to a large market for products 3. Inter-farm relations, cooperation 4. Improving the skills of personnel taking into account commercial practice 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lack of road network 2. Lack of a large market for products 3. Lack of inter-farm relations, cooperation 4. Lack of professional training of personnel and improvement of their qualifications taking into account new conditions

We consider marketing conditions separately from economic conditions that affect the size of production. The need for such a separation is dictated by the independence granted to organizational and legal forms, which in the general collapse of the complex must find, direct and adapt their production to social demand and market requirements, taking into account the features of modern competition, increasing the competitiveness of goods and maximizing profits.

In our opinion, the above grouping will partially contribute to the development of both large, medium and small-scale production, which, depending on the processes of saturation or replacement of its resources, directly affect the development of various forms of management. The saturation process is the direction of new production units to increase, and the replacement process is the replacement of old equipment or any production units with new ones.

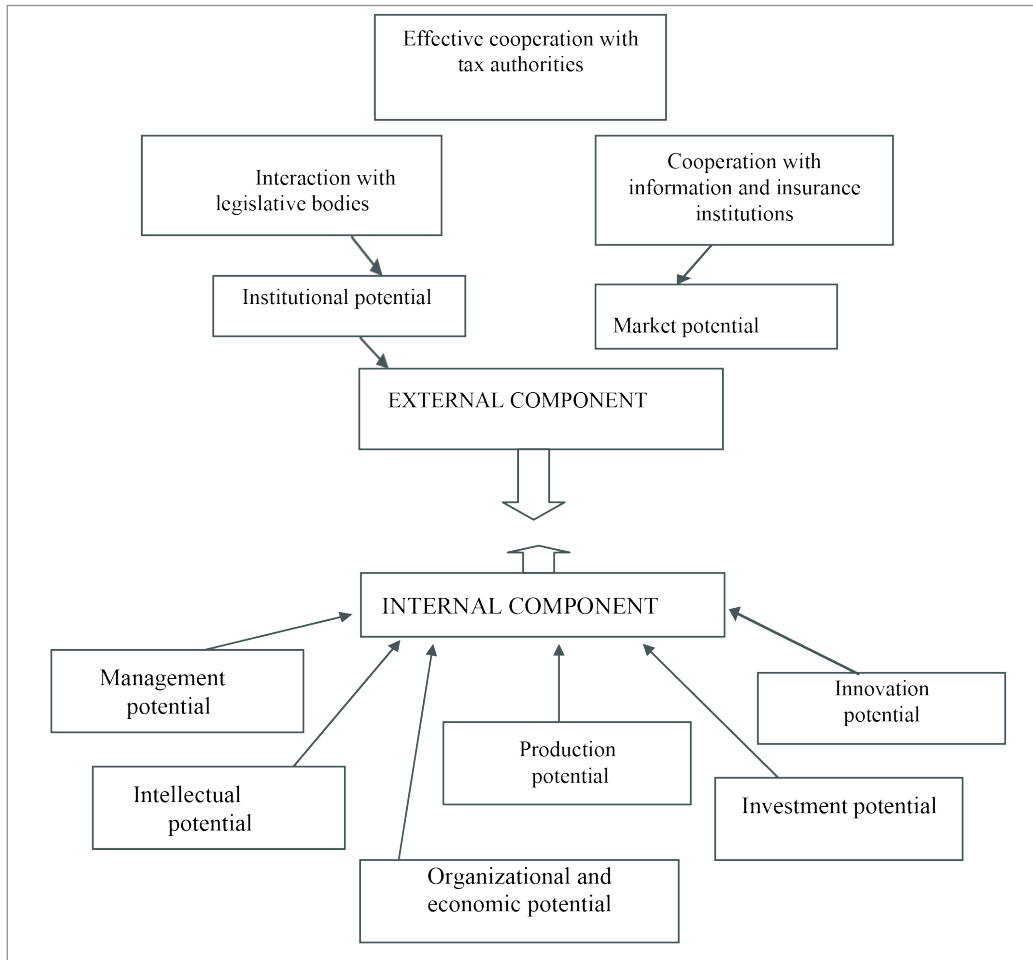
From the standpoint of sustainable development of the enterprise, the resource potential can be conditionally divided into internal and external components (see Fig. 6).

Therefore, each of these processes involves an increase or replacement of organizational and legal forms, and, consequently, an increase in the replacement of basic production facilities and labor.

Comprehensive indicators that reflect the use of the resource potential of an enterprise should cover all its components, namely, fixed and current assets and labor resources (see Fig. 7).

Therefore, as a criterion for the effectiveness of the optimal size of organizational and legal forms, it is advisable to take their resource balance.

Based on the fact that none of the types of concentration (saturation and substitution) has an absolute economic advantage, when considering the issue of the economic feasibility of certain organizational forms and their levels, it would be wrong to remain within the framework of only statistical analysis; a specific scientific hypothesis is also needed here.

Fig. 6. Structure of the enterprise's resource potential

To increase the efficiency of the resource potential management system of enterprises, it is necessary to analyze a complex of economic growth factors, among which may be those enterprises that produce goods and services that have consumer markets and are able to activate the work of a significant range of related industries. Let us consider the main directions of resource potential management of enterprises.

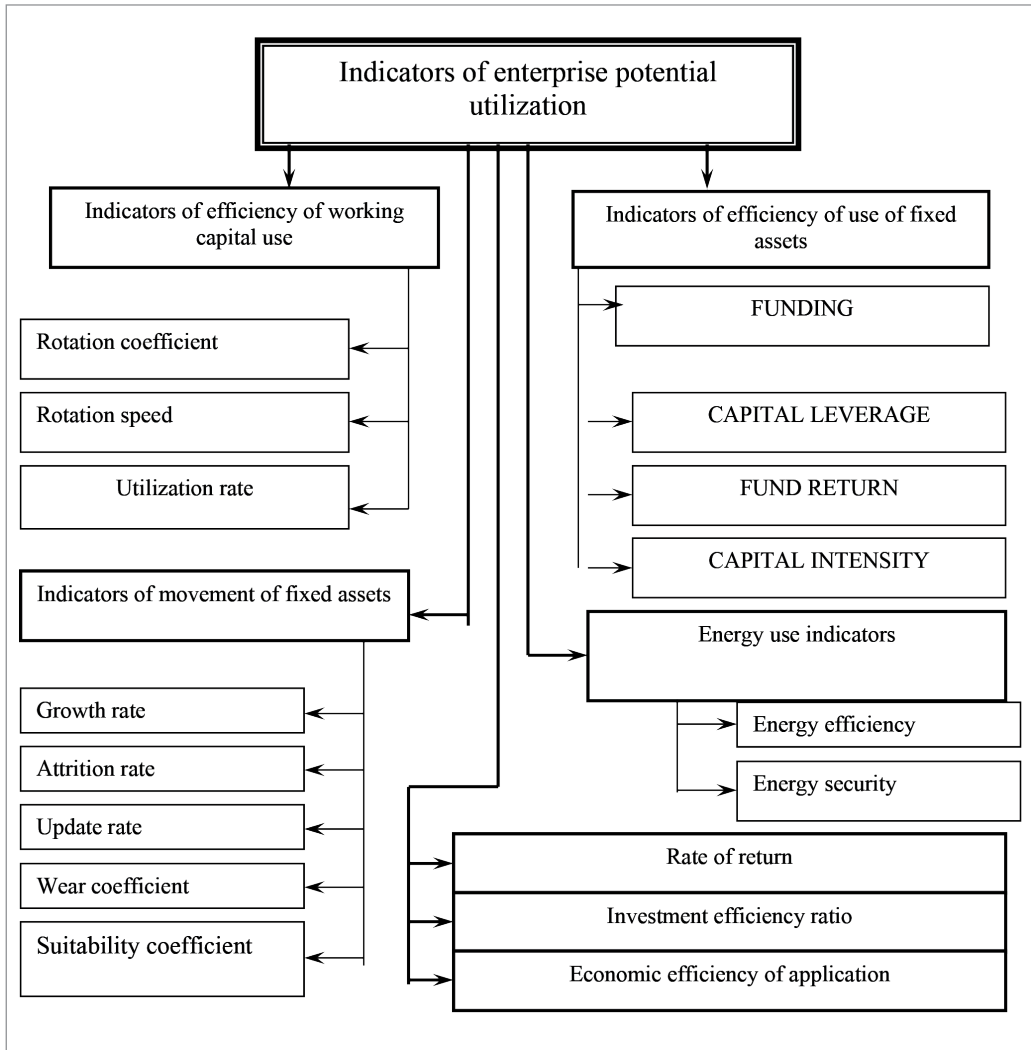
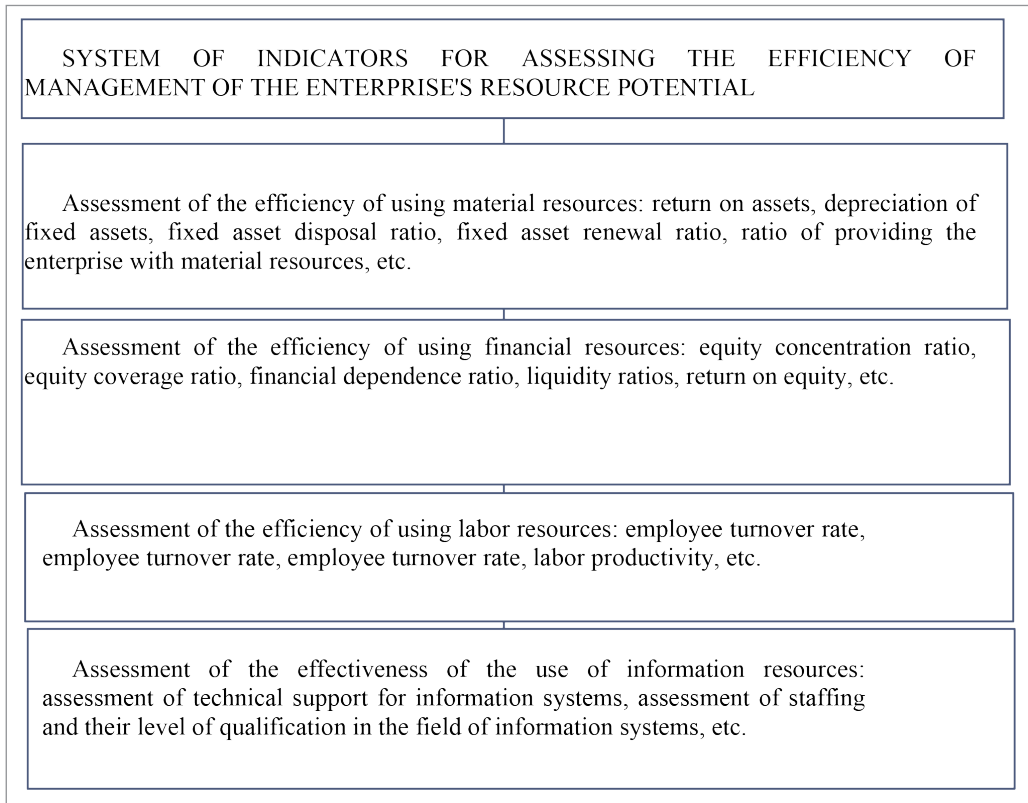

Fig. 7. Classification of indicators of the use of farm potential

In modern economic conditions of a rapidly changing external environment, the ratio of types of resources in the resource potential of an enterprise is transformed. The main indicators that characterize the effectiveness of resource potential management of an enterprise are shown in Fig. 8.

When assessing the level of efficiency of resource potential use, it is advisable to compare its actual indicators with the normative ones. At the same time, a normative value, for example, resource intensity, is considered the minimum necessary amount of resources that must be at the enterprise to produce a unit of product or provide a service of a certain type or 1 hryvnia

of its value in general. At the same time, if the existing resource intensity is higher than the standard, this indicates a rather low efficiency of using the resource potential, and vice versa, if lower costs (compared to the standard) indicate that a better state of affairs has actually been achieved in this regard.

Fig. 8. System of indicators for assessing the effectiveness of resource potential management of an enterprise

Resource potential is the capabilities of resources that can be put into action in the production process. The subjective component of the resource potential of an enterprise is determined by the intellectual and moral and ethical qualities of personnel, experience, knowledge, traditions. The objective component of resource potential is all types of resources available at the enterprise. Depending on the specialization of the enterprise, functional areas are distinguished in its internal structure, the presence of which determines the need for functional structuring of the resource potential of the enterprise

The analysis showed that the resource potential potential is a complex, dynamic, open, hierarchical, to some extent stochastic system. According to the system approach, structural elements of resource potential, their interrelationships are distinguished, the development of this system is analyzed, sources of movement and their direction are determined. Thanks to the structure, the system retains its properties when internal and external conditions change. Resources are determined by such features of production systems as scale, nature of activity and degree of closure.

The magnitude of the potential, the structure of its resources and its dynamism and mobility depend on this. The sources of resource potential are resources at the disposal of the enterprise – labor, information, financial, material, natural. The basis of resource potential are factors of production. Means and objects of labor form material resources that are set in motion by labor resources. Therefore, we include labor, material and technical, information, financial and natural resources in the resource potential of the enterprise. It is the elements of resource potential that create opportunities for achieving the goals of enterprise development, which are opened when using means, objects of labor and labor force. Under the production resources of enterprises at present should be understood material, financial and labor resources, which, provided that they are effectively distributed and rationally used during the production cycle, provide the enterprise with the ability to satisfy the needs of the population in the production of its own products or the provision of services. Therefore, with a given volume of resources, the level of satisfaction of needs in the production of its own products will be determined by the efficiency (return) of the use of these resources.

Zoryana KOVAL,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor
National University
«Lviv Polytechnic»
ORCID ID: 0000-0002-0175-6163
Ukraine

STRATEGIC HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF AN ENTERPRISE IN THE CONTEXT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

The current stage of economic development is characterized by the increasing role of innovation, digital technologies, and intellectual capital as key drivers of enterprise competitiveness. Dynamic changes in the external environment, globalization processes, the rapid diffusion of new technologies, and the growing level of uncertainty necessitate a reconsideration of approaches to the formation and utilization of enterprise resources. Under such conditions, the strategic human resource potential becomes of particular importance, as it constitutes not only a component of the overall potential of an enterprise, but also a determining factor of its capacity for innovative development, adaptation, and long-term growth.

The innovation-driven economy establishes new requirements for the quality of human capital, shifting the focus from traditional professional skills to complex competencies that include digital literacy, analytical thinking, the ability for lifelong learning, creativity, interdisciplinarity, and readiness for change. In this context, the human resource potential of an enterprise is no longer viewed solely as a set of employees with specific qualifications but is transformed into a strategic resource that ensures knowledge generation, innovation implementation, and the formation of sustainable competitive advantages. At the same time, effective management of strategic human resource potential requires the integration of innovative approaches to personnel development, the application of modern competency assessment tools, and the creation of a supportive organizational environment that fosters the realization of employees' intellectual potential¹.

---

¹ Wang L., Zhao X. Research on Impact of Work Gamification on Employee Performance. *Academic Journal of Business & Management*. 2023. Vol. 5, No. 26. P. 94–98. DOI: <https://doi.org/10.25236/AJBM.2023.052615>.

The growing importance of innovation-driven development factors necessitates the improvement of theoretical foundations and practical approaches to the formation of the strategic human resource potential of an enterprise. Of particular relevance is the study of the relationship between the level of human resource potential development, the enterprise's ability to implement innovations, and its adaptability to changes in the external environment. The proposed approach will contribute to a deeper understanding of the role of human capital in shaping the strategic potential of an enterprise and will create preconditions for the development of effective managerial decisions aimed at ensuring its innovative capacity².

Strategic human resource potential is an integrated set of employees' professional, managerial, innovative, digital, and personal competencies, as well as their abilities for learning, adaptation, and development, which are formed and realized in accordance with the long-term objectives of the enterprise and ensure its sustainable competitiveness, innovativeness, and capacity to respond effectively to changes in the external environment³. In a broader scientific context, strategic human resource potential reflects not only the existing characteristics of personnel but also the possibilities for their enhancement through mechanisms of strategic human resource management, the development of organizational culture, the digitalization of business processes, and the implementation of innovations.

The strategic human resource potential of an enterprise in an innovation-driven economy is regarded as a key intangible asset that ensures long-term competitiveness, adaptability, and the organization's capacity for continuous development. In the context of increasing dynamism in the external environment, digitalization of business processes, and the proliferation of innovative technologies, particular importance is attached to the formation of a human resource potential that not only meets the current needs of the enterprise but is also oriented toward achieving its strategic objectives in the future⁴.

The strategic human resource potential of an enterprise in an innovation-driven economy represents an integrated set of professional knowledge,

2 Ажаман І. А., Жидков О. І., Гронська М. В. Трудовий потенціал як фактор інноваційного розвитку підприємства. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2021. № 2. 38–45 с. DOI: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2021.2.5>.

3 Вороніна В. Л. Вплив трудового потенціалу на результати інноваційної діяльності підприємства. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 4. 49–54 с. DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2022-4-8>.

4 Шаповал О. Сутність кадрового потенціалу та його роль у забезпеченні фінансової стабільності. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, (15), 2013. 231–236 с. DOI: <http://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.28>.

competencies, skills, creative abilities, motivational characteristics, and value orientations of personnel, which collectively ensure the enterprise's capacity to generate, implement, and commercialize innovations. Its formation is influenced by both internal factors (human resource management systems, organizational culture, level of investment in employee training and development) and external factors (globalization, digital transformation of the economy, and the growing role of knowledge and intellectual capital).

In an innovative-driven economy, the significance of certain components of strategic human resource potential increases, including digital competencies, analytical thinking, the ability for interdisciplinary collaboration, creativity, innovation activity, and readiness for continuous learning. Modern employees are expected to possess skills in handling large datasets, understand the principles of digital platforms, interact effectively in remote and hybrid work environments, and quickly adapt to changes in the technological landscape. The formation of an enterprise's strategic human resource potential requires the implementation of a systematic approach to human resource management, encompassing strategic workforce planning, competency development, knowledge management, motivation for innovative activity, and the creation of a supportive organizational environment for realizing employees' creative potential. The use of digital HR management tools plays a crucial role, enabling the optimization of recruitment processes, performance evaluation, career development planning, and the formation of individualized professional growth trajectories.

Thus, the strategic human resource potential of an enterprise in an innovative-driven economy serves as a decisive factor in ensuring innovative development, enhancing operational efficiency, and strengthening competitive positions in the market. Its development requires aligning human resource management goals with the overall enterprise strategy, actively implementing innovations in HR management, and continuously developing employee competencies in accordance with the demands of the digital transformation of the economy⁵.

Approaches to the formation and evaluation of human resource potential in an innovation-driven economy require a comprehensive scientific and methodological justification, as modern enterprises operate in an environment

5 Коваль З.О., Козуб Ю. Формування кадрового потенціалу на основі мотивації персоналу підприємства. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2(78)), 326–331. 2025. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-78-326-331>.

characterized by high dynamism, digitalization, and intensive innovation implementation. The development and assessment of human resource potential should ensure not only alignment with the current needs of the business but also the enhancement of personnel capabilities for generating and implementing new ideas, adapting to changes, and maintaining the enterprise's competitiveness⁶.

In particular, from a strategic perspective, human resource potential is viewed as a resource that shapes the long-term competitiveness of an enterprise. Personnel development occurs within the framework of achieving strategic objectives, including workforce planning, development of key competencies, and preparation of talent pools and leaders for innovative teams. The conditions of an innovation-driven economy shift the focus toward recognizing human capital as simultaneously a source of the enterprise's innovative development. This encompasses the formation of creative teams, the stimulation of research and development activities, and the development of incentive systems to facilitate the implementation of innovative ideas⁷.

Accordingly, innovative digital methods should be incorporated alongside quantitative and qualitative approaches to evaluating human resource potential. These methods involve the use of HR analytics, competency assessment platforms, learning management systems (LMS), and digital tools for assessing employee performance and potential. Such integration enables rapid and objective measurement of personnel development in alignment with the enterprise's innovation-driven objectives⁸.

Thus, the formation and evaluation of human resource potential in an innovation-driven economy require the integration of strategic planning, competency development, the use of digital tools, and the promotion of employees' innovative activity⁹. This approach enables the enterprise to adapt effectively to changes in the external environment, enhance productivity, and strengthen its competi-

6 Шубала І. В. Суть, складові та фактори формування кадрового потенціалу підприємства. Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія: «Регіональна економіка». 2020. Випуск 17 (67). С. 277–285 с.

7 Белопольський М. Г., Хаджинова О. В., Бессонова А. В. Теоретико-методологічні засади системи управління кадровим потенціалом. *Economics Bulletin*. 2022. № 4. С. 72–79.

8 Мельничук І. В., Гобир І. Б., Цебрук Д. З. Аналіз ефективності трудового потенціалу підприємств освітніх послуг для ІТ. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2025. № 6. 35–41 с. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2025-292-6-35-41>.

9 Коваль З. О. Стратегічний аналіз кадрового потенціалу як основної складової ресурсного забезпечення розвитку підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2025. № 90. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.90.337436>.

tive position¹⁰. In an innovation-driven economy, the formation and evaluation of an enterprise's human resource potential require the mandatory inclusion of an innovation component. Innovative activity, the capacity for creative thinking, mastery of digital technologies, and readiness for continuous learning become critically important characteristics of personnel. Ignoring these aspects may lead to the enterprise falling behind competitors, reduced adaptability to changes in the external environment, and a loss of potential for implementing cutting-edge technologies. Incorporating the innovation component into the processes of forming and evaluating human resource potential ensures not only the development of employee competencies but also creates the foundation for sustainable innovative growth and enhances the enterprise's strategic resilience.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-42-46

10 Bilderback S. L. and Miller G. J. Importance of employee development programs in business. *Journal of Management Development*. vol. 42. no. 4. 2023. pp. 327–336. DOI: <https://doi.org/10.1108/JMD-03-2022-0054>.

Myroslava TOMASHIVSKA,

Senior Lecturer,

Vyshnya Professional College, Separate Structural Unit of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S.Z. Gzhytskyi

ORCID ID: 0000-0003-3563-5260

Halyna MARUTYAK,

Senior Lecturer ,

Vyshnya Professional College, Separate Structural Unit of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S.Z. Gzhytskyi

ORCID ID: 0000-0002-7986-3401

Vyshnya, Ukraine

THEORETICAL PRINCIPLES OF PROVIDING INFORMATION MANAGEMENT PROCESS AT AN ENTERPRISE

Information security is the level of awareness of the management of the enterprise's employees with the data necessary to make effective management decisions, solve current and strategic tasks, organize the process of production of products or provide services, etc.

Being under the influence of the dynamic development of the information society, the integration of the economy and the penetration of information technologies into business processes, new ideas and knowledge appear, and they are faced with the task of using new information systems and computer technologies, processing large amounts of information, finding effective means of their implementation in the environment¹.

Global economic processes in the country encourage the rapid development of informatization of all socio-economic systems, which leads to complications in solving many economic tasks, causes daily growth in the volume of information in geometric progression, and accordingly requires the search for new approaches to information systems and computer technologies to increase the competitiveness of enterprises, in the formation of information support, their successful functioning in the long term. Information has always been an important resource for the organization of any process, including the production of specific types of products, works or services.

This becomes especially important with the development of scientific and technological progress, namely information and communication technologies.

The speed and quality of today's dissemination of information in the world has ensured the establishment of international integration ties that can be managed in real time. In such conditions, knowledge that will ensure the rational organization of the production process and minimize the conditions of uncertainty in the process of production and economic activity is important, there is a constant struggle between business entities for access to objective, useful information of an economic nature, as well as the development of the adoption and implementation of high-quality management decisions in production.

Information is usually new information that is accepted, understood and evaluated by its users and is useful².

Information for production processes means information about people, objects, events, phenomena and processes, regardless of the form of their representation.

---

1 Mikhalyyuk, N. I., Balash, L. Ya. et. al (2015). *Planuvannia diialnosti pidpriemstv: Navchalnyi posibnyk* [Planning of enterprise activities: Study guide]. Lviv: Novyi Svit-2000.

2 Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O. H. (2013). *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Fundamentals of management: Textbook]. Kyiv: Akademydav.

The environment (source information) is stored in a specific system. The key feature of information is that it contains a set of specific data, knowledge that can be useful to its direct user.

However, information is not a simple reflection of real processes, their copy, but a reflection of processes created and reconstructed in order to manage these processes in the most effective way. Information reflects the processes that are its source and exist independently, but at the same time, information cannot exist without them.

Depending on who the information is intended for, one or another form of its presentation is chosen.

The main qualitative characteristics of information are as follows (see Fig. 1):

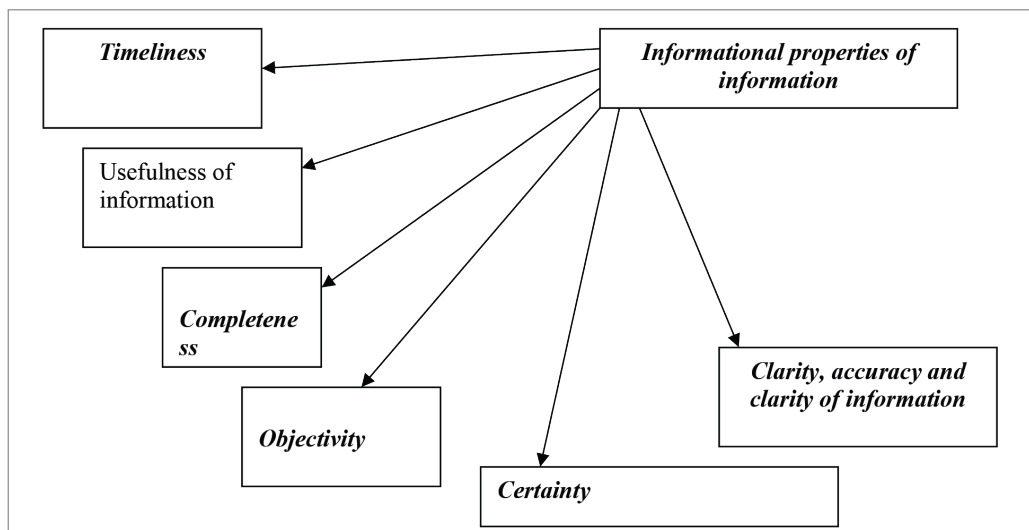

Fig. 1. Classification of qualitative basic properties of information characteristics

Insufficient information can lead to an incorrect assessment of the situation and have unpredictable consequences.; reliability is the extent to which the information corresponds to reality. Subjective information is not always reliable. If the information is objective, then it is reliable. Information can lose its reliability due to its excessive distortion (in this case we are dealing with disinformation); clarity and clarity of information, for this information should be presented clearly, unambiguously and presented so that the consumer can recognize and understand it³.

3 Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O. H. (2013). *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Fundamentals of management: Textbook]. Kyiv: Akademydav.

In general, economic information is a set of information about socio-economic processes used to manage these processes and the community of people in the production and non-production spheres.

With the help of economic information, you can trace the relationships between connections, development directions and making management decisions. In other words, economic information is data used in the management of a business entity.

There are many types of economic information. According to the management functions performed, the following types of information are distinguished (see Fig.2):

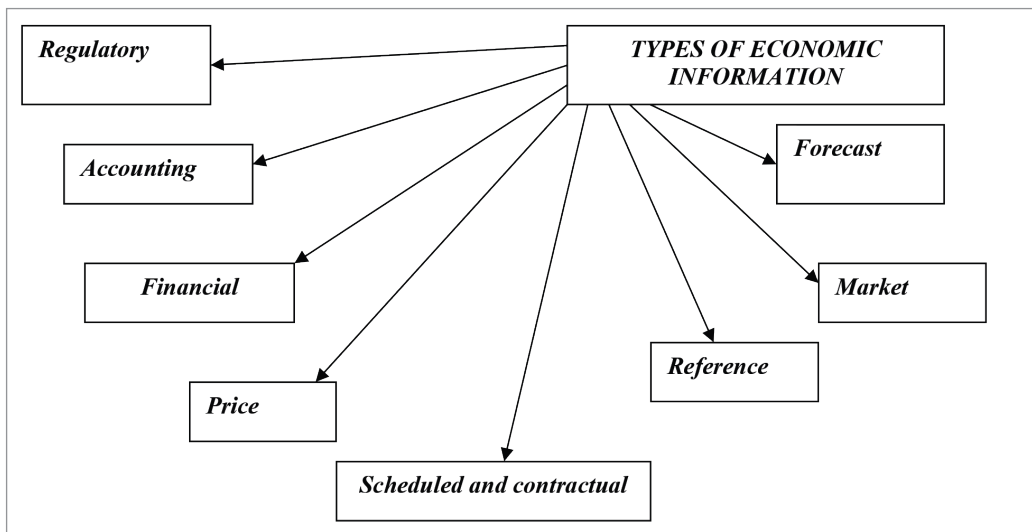

Fig. 2. Classification of reference economic information for an enterprise

- accounting (accounting) – associated with the functions of operational, accounting and statistical accounting, which reflects already implemented economic processes, as well as the actual state of affairs;
- normative – associated with the function of preparing production. It regulates the costs of material resources and labor, the level of inventories and deductions. For example, the norms of material consumption per product;
- reference – intended for detailing processes, decoding and supplementing with various information. For example, the name and address of the enterprise;
- price – includes prices, tariffs, prices;

- market – characterizes the situation that has developed at a given moment in time on the market;
- forecast – relating to the forecasting function, which reflects a probable statement about the future state of economic processes. For example, the expected amount of profit;
- planned and contractual – associated with the function of planning and describing economic processes that should occur during the production period. For example, the volume of production of a certain product, the number of materials with a certain name under the contract;
- financial – contains information about the financial condition of the business entity.

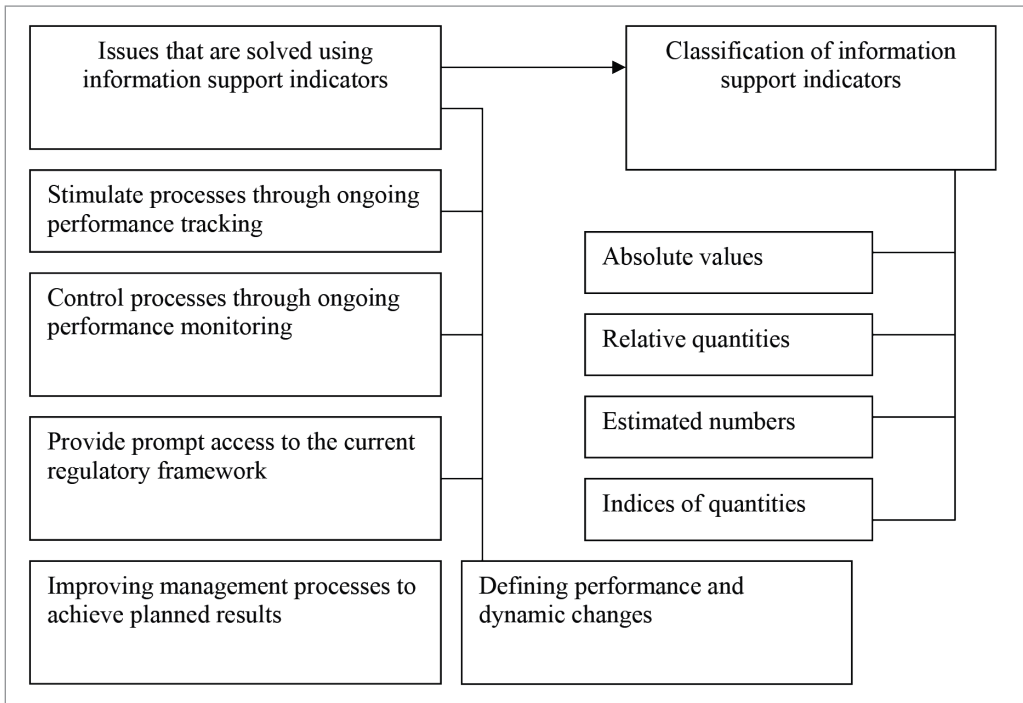
It should be noted that economic information is useful only after its logical and structural processing and presentation in the form of valuable data for the management of the enterprise.

A characteristic feature of economic information is that it must be stored and accumulated in large quantities for a long time. A feature of economic information today is that it reflects the work of an economic entity through a system of numerical indicators, has a discrete form of representation and is located on material carriers. It is characterized by repeatability and cyclicity of occurrence and processing. Therefore, the question arises of rational systematization of economic information in terms of the possibility of its convenient use in the future.

Economic information plays an important role in the process of organizing the production and economic activities of enterprises, it determines: the correctness of the management decision; the level of its economic security; sustainability of the enterprise's development, the quality of concluded agreements and contracts, and the possible development of modern alternative ways to increase the level of efficiency of its management results in the future.

The key tasks of economic information are: to contribute to the reduction of threats and conditions of uncertainty in the process of production and economic activity of the business entity; to provide the head of the enterprise with real data on the market situation; to be the basis for developing effective management decisions; to serve as the basis for business planning; to be a tool for conducting commercial negotiations and concluding commercial contracts.

Information becomes an important resource that allows the enterprise to strengthen its competitiveness in the long term. Possession of reliable, complete, up-to-date and operational information allows the business entity to reduce financial risks, gain competitive advantages, effectively support and accompany the process of making balanced, well-founded management decisions. For an enterprise that wants to take a strong position in the market, it is very important not only to collect information, but also to effectively use it in its own business operations. Therefore, the problem of identifying strategically important information in the context of the goals and objectives of the development of the business entity arises. Such information is undoubtedly a resource base for developing and making effective management decisions. In the IT system that ensures business management, four main components are distinguished: information resources, information technologies, hardware and software. They allow you to give a complete description of all types of activities and the efficiency of the work of all components of the enterprise. For example, financial indicators are used to carry out financial control, and if necessary, qualitative results. (see Fig. 3)

Fig. 3. Main issues that are solved with the help of information support indicators

Determine the productivity of the enterprise, dynamic changes according to the relevant indicators. To do this, it is necessary to determine the final values that characterize the activities of a particular enterprise in a particular industry, and this should become the critical values of the indicators. Thus, in order to ensure a change in the productivity of the enterprise, it is necessary to achieve an optimal ratio between the size of the enterprise's products and the costs of its production.

The task of the enterprise's information activity is to obtain, systematize and use the most reliable and accurate information about the state of the external environment.

Summarizing the above, we can state that information support is, first of all, a dynamic process of information flow in the management system. The basis of this process is the information flows that form this system. The following main stages should be identified as the main stages of information circulation in enterprise management: preparatory; calculation; consumption.

The increase in the scale of information and the complication of the structure of the information space leads to the need to optimize information flows in order to ensure the efficiency of enterprise development. The activation of scientific research in the field of information support for enterprise development management is taking place in the following areas: principles and methods of managing information flows at different stages of the enterprise's life cycle, clarifying the role of economic information in ensuring competitiveness, as well as creating information management systems.

Increasing economic efficiency ensures the growth of enterprise income, which is the basis for expanding and improving production, raising wages and improving the cultural and living conditions of industry workers. The task of increasing production efficiency is to achieve a significant increase in the volume of production necessary to satisfy the material⁴.

The formation and formalization of the information space for production management is carried out in the following areas: technical support in processing and analyzing the information received; creating a single information base of objects and branches of the enterprise; ensuring the

⁴ Mikhalyuk, N. I., Balash, L. Ya. et. al (2015). *Planuvannia diialnosti pidpriemstv: Navchalnyi posibnyk* [Planning of enterprise activities: Study guide]. Lviv: Novyi Svit-2000.

necessary level of security and protection of the information resources of the business entity; ensuring the prompt transmission of all types of information via communication channels.

The development of the information system for production support is associated with the delimitation of the information space as a zone in which various information flows are formed, providing reliable information for the process of qualitative changes in the composition and communication, as well as the functions of the enterprise that arise in its external and internal environment, and ensuring long-term market success.

In modern conditions, information support has become an important area of work, which consists in collecting and processing information necessary for making informed management decisions. The transfer of information about the state and activities of the enterprise to a higher level of management and the mutual exchange of information between all interconnected divisions of the enterprise is carried out on the basis of modern electronic computing equipment and other technical means. The creation of a high-quality information base of divisions of all levels is the basis for effective company management.

To increase the efficiency of management of complex production processes, it is necessary to take into account the characteristics of information resources, namely: the volume of information is constantly growing and occupies a key position among resources; information affects the use of other resources; the potential of information resources can be used repeatedly; in the process of use, the information potential is constantly increasing and constitutes, for example.

The general information system of the enterprise coordinates all important financial and economic processes: the introduction of financing for the investment activity of the enterprise (choosing the direction of allocation of funds, selecting specific investment projects and providing them with the necessary financing); ensuring the updating of the technical and technological base (the introduction of devices and technologies, new types of products); ensuring the need for the production process in all types of resources (labor, technical, financial, information) task of information support is the conditions for structuring data, where the development of decisions on the concentration and dissemination of information plays a key role.

he information support system must be directly connected to the management system, the main task of which is the task of regulation. At the same time, an important

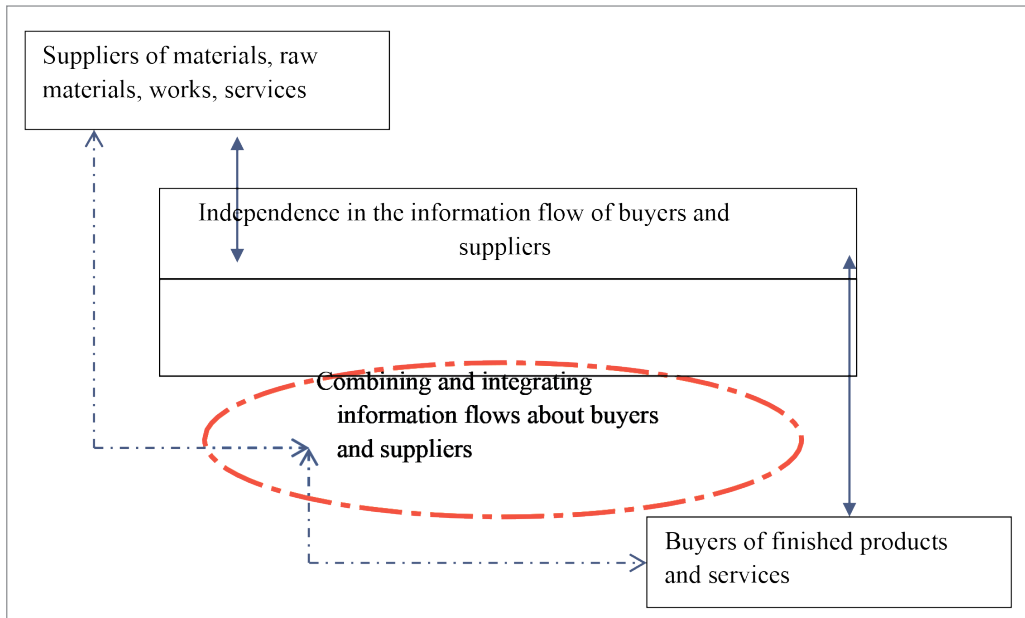

Fig. 4. Integration of information flows in the information system of the enterprise

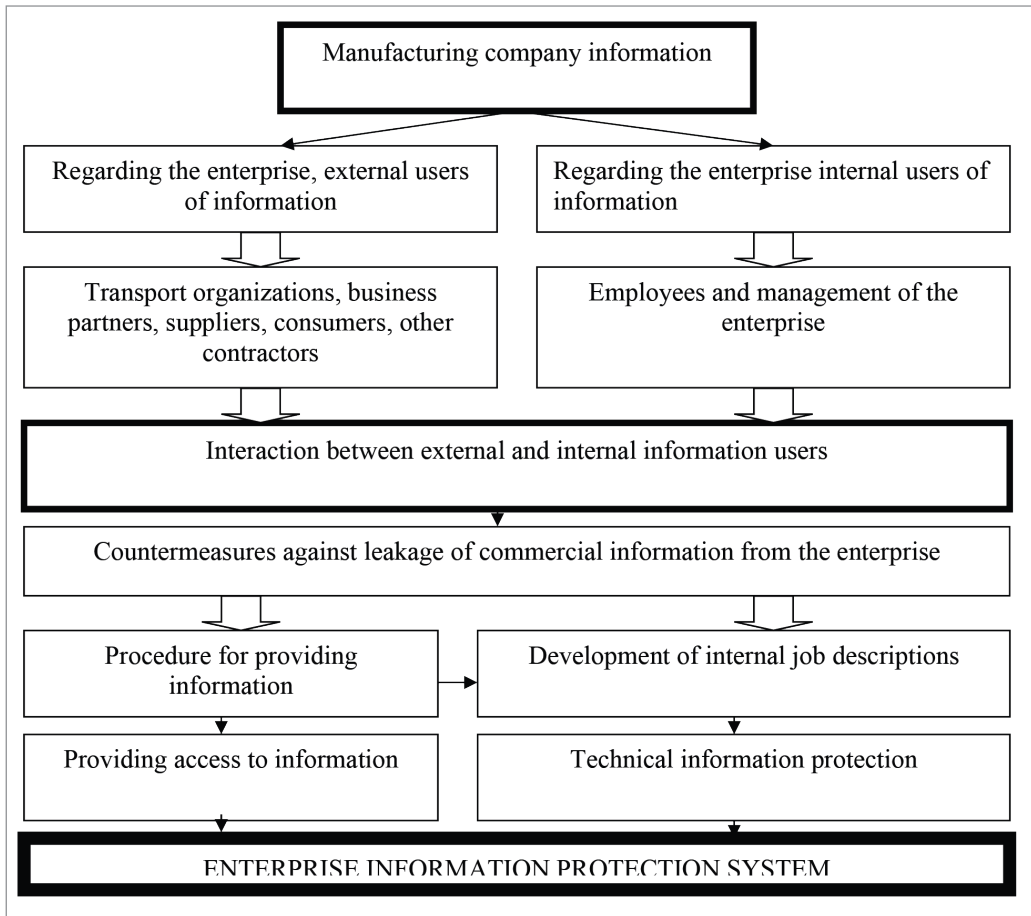
Therefore, an important task in organizing information research is to determine the operation of the information system that ensures production activities, coordination of data flows and directing the efforts of all participants in the research process to achieve the set goal⁵.

The process of protecting information in documents containing commercial secrets must perform the main stages of the document's «life cycle». These stages: receipt of the document; storage of documents; use of the document; destruction of documents. For this purpose, a commission (at least three people) is appointed, in the presence of which the destruction is carried out, and the members of the commission sign the act of destruction.

However, in addition to documents, an important object of protection is information in computer databases. The main tasks of this system are: registration of cases of copying information by personnel with appropriate permissions; authorization of the carrier to prevent the connection of unknown

⁵ Kuzmin, O. Ye., & Melnyk, O. H. (2013). *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Fundamentals of management: Textbook]. Kyiv: Akademydav.

devices; development of a protection system model; blocking employee access to information input/output devices based on an approved access matrix; encoding data on an external medium.

Fig. 5. Algorithm for forming an enterprise information protection system

ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,

д-р філос. наук, професор,
академік НАН ВО України,
Інженерний навчально-науковий інститут
ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,

д-р екон. наук, професор,
академік АЕН України,
Інженерний навчально-науковий інститут
ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-6757-3124

ГЛУЩЕВСЬКИЙ В'ячеслав Валентинович,

д-р екон. наук, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут
ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-2124-5985

ХРИЩЕНЮК Іван Сергійович,

здобувач PhD, спеціальність «Менеджмент»,
Інженерний навчально-науковий інститут
ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: 0009-0007-3460-9227
Запоріжжя, Україна

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА У ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ ОНП «МЕНЕДЖМЕНТ»: РОЛЬ І МІСЦЕ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК

Роль і місце науково-педагогічної практики при підготовці здобувачів ОНП «Менеджмент» набувають особливої актуальності в умовах стрімких соціально-економічних трансформацій, цифровізації освіти, воєнного стану та поствоєнного відновлення України. Сучасна система вищої освіти дедалі більше орієнтується на формування не лише теоретичних знань, а й практичних, дослідницьких та педагогічних компетентностей, здатних забезпечити ефективну інтеграцію науки, освіти та управлін-

ської практики. Актуальність науково-педагогічної практики зумовлена необхідністю підготовки фахівців нового типу – дослідників і викладачів у сфері менеджменту, які здатні працювати в умовах невизначеності, ризиків та швидких змін. В умовах цифрової трансформації економіки та управлінських систем зростає потреба у викладачах, які володіють сучасними освітніми технологіями, інструментами дистанційного навчання, а також методами інтерактивної та компетентнісної освіти¹. Науково-педагогічна практика з менеджменту – це складова освітньо-наукової підготовки здобувачів вищої освіти (зокрема рівня PhD), яка поєднує науково-дослідну та викладацьку діяльність у сфері управління (менеджменту) і спрямована на формування професійних, педагогічних і дослідницьких компетентностей.

Особливої значущості практика набуває в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України, коли система освіти виконує не лише освітню, а й соціально-стабілізаційну функцію. У цих умовах науково-педагогічна практика сприяє формуванню у здобувачів здатності адаптувати освітній процес до кризових ситуацій, забезпечувати безперервність навчання та підтримувати якість освітніх послуг. Крім того, науково-педагогічна практика виступає важливим механізмом інтеграції наукових досліджень у викладацьку діяльність. Вона забезпечує формування у здобувачів ОНП «Менеджмент» навичок трансферу знань, критичного мислення, педагогічного проектування та управління освітніми процесами, що є ключовими для розвитку сучасної управлінської науки. Таким чином, актуальність науково-педагогічної практики визначається її стратегічною роллю у підготовці конкурентоспроможних науково-педагогічних кадрів, здатних ефективно функціонувати в умовах цифрової економіки, глобалізації та післявоєнної модернізації освітньої системи України.

Мета проведення науково-педагогічної практики полягає у формуванні та розвитку у здобувачів вищої освіти системи професійних, науково-дослідницьких і педагогічних компетентностей, необхідних для ефективної діяльності у сфері вищої освіти та науково-освітнього менедж-

1 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г, Оглобліна В. О. Синергія штучного інтелекту, інтернету речей та хмарних технологій як нова модель управління бізнес-процесами. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С.187-200. URL: <https://surl.li/xywaqw> DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-200-212>

менту. Мета та завдання педагогічної практики здобувачів вищої освіти полягають у формуванні професійно-педагогічної компетентності майбутніх фахівців, розвитку їхньої здатності до організації освітнього процесу, застосування сучасних методів навчання, а також інтеграції теоретичних знань із практичною діяльністю. Педагогічна практика спрямована на підготовку здобувачів до самостійної викладацької роботи, оволодіння навичками планування навчальних занять, використання інноваційних освітніх технологій, розвитку комунікативних умінь та педагогічної майстерності. Зміст педагогічної практики здобувачів вищої освіти охоплює систему навчально-методичних і виховних заходів, що забезпечують включення студентів у реальний освітній процес закладу вищої освіти. У межах практики здобувачі виконують функції асистента викладача, беруть участь у підготовці та проведенні занять, розробляють навчально-методичні матеріали, аналізують педагогічні ситуації, а також здійснюють самоаналіз власної професійної діяльності².

Зокрема, практика спрямована на поглиблення теоретичних знань та їх інтеграцію з реальним освітнім процесом, оволодіння сучасними методами викладання, педагогічними технологіями та цифровими інструментами навчання, що відповідають вимогам цифрової трансформації освіти. Важливим завданням є також формування здатності до проектування та реалізації освітніх програм, організації навчально-методичної роботи, а також використання інноваційних підходів до оцінювання результатів навчання. Особливу увагу приділено розвитку науково-дослідницьких навичок, включаючи вміння здійснювати аналіз сучасних освітніх процесів, узагальнювати передовий педагогічний досвід, формулювати наукові гіпотези та впроваджувати результати досліджень у практику закладів вищої освіти. Практика також сприяє формуванню професійної рефлексії, педагогічної майстерності та здатності до безперервного саморозвитку. У контексті цифрової економіки, глобалізаційних викликів та післявоєнної модернізації освітньої системи України мета практики набуває стратегічного виміру, оскільки передбачає підготовку конкурентоспроможних науково-педагогічних кадрів, здатних ефективно діяти в

2 Метеленко Н., Венгер О. Концептуалізація дисципліни «Управління проектами» у контексті сучасного наукового дискурсу: ключові поняття та категорії. *Humanities studies : Collection of Scientific Papers* / голов. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 23 (100). С. 245–255. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/335648/324523>

умовах інноваційних трансформацій, цифровізації та зростаючих вимог до якості освіти. Таким чином, науково-педагогічна практика забезпечує перехід від теоретичного засвоєння знань до їх практичного застосування в реальних умовах освітнього середовища³.

Практика включає комплекс взаємопов'язаних завдань, спрямованих на формування у здобувачів вищої освіти професійних, педагогічних, науково-дослідних та організаційно-управлінських компетентностей. У процесі практики передбачається ознайомлення зі структурою закладу вищої освіти, особливостями функціонування кафедр, освітніх програм і навчально-методичного забезпечення, а також аналіз нормативної бази, що регулює освітній процес. Важливе місце займає навчально-методична робота, яка передбачає підготовку планів лекційних і практичних занять, розробку навчально-методичних матеріалів, удосконалення методики викладання та впровадження сучасних цифрових технологій у навчальний процес. Педагогічна складова практики передбачає безпосереднє проведення занять, використання інтерактивних методів навчання, оцінювання результатів навчальної діяльності студентів та організацію зворотного зв'язку. Науково-дослідна діяльність включає участь у дослідницькій роботі кафедри, опрацювання сучасних наукових джерел, підготовку наукових публікацій, а також збір і аналіз емпіричних даних відповідно до теми дослідження. Окрему увагу приділено інноваційно-цифровій складовій, яка передбачає використання цифрових технологій, платформ дистанційного навчання, інструментів штучного інтелекту та розробку електронних освітніх ресурсів. Також практика охоплює організаційно-управлінські завдання, пов'язані з участю у плануванні освітнього процесу, роботі з документацією кафедри та відвідуванні засідань кафедри. Завершальним етапом є підготовка звіту з практики, самоаналіз виконаної роботи та формування рекомендацій щодо вдосконалення освітньої та управлінської діяльності.

Науково-педагогічна практика з менеджменту – це організований освітній процес, у межах якого здобувач вищої освіти набуває досвіду викладання управлінських дисциплін, проведення наукових досліджень у сфері менеджменту, застосування сучасних освітніх технологій та методів

3 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Технології штучного інтелекту як драйвер формування ноосферної економіки та досягнення цілей сталого розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2025. 4(19). С. 355-362. URL: <https://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/806/776>

управління навчальним процесом у закладі вищої освіти. У межах науково-педагогічної практики з менеджменту здобувач: проводить лекційні та семінарські заняття з дисциплін менеджменту (наприклад, стратегічний менеджмент, адміністративне управління, цифровий менеджмент); розробляє методичні матеріали (презентації, конспекти, тестові завдання); аналізує та застосовує сучасні педагогічні технології (case-study, проектне навчання, цифрові платформи); бере участь у науково-дослідній роботі кафедри (публікації, статті, доповіді); проводить аналіз управлінських процесів у реальних або умовних організаціях; удосконалює навички академічного викладання та комунікації зі студентами; використовує цифрові інструменти управління навчанням (Moodle, Google Classroom тощо). Науково-педагогічна практика з менеджменту забезпечує поєднання теорії управління, наукових досліджень і викладацької діяльності, формуючи у здобувача здатність не лише досліджувати управлінські процеси, а й ефективно навчати майбутніх менеджерів⁴.

Варто враховувати зарубіжний досвід при організації науково-педагогічної практики у закладах вищої освіти, що характеризується інтегрованим підходом до підготовки майбутніх викладачів, у якому поєднуються педагогічна діяльність, наукові дослідження та професійний розвиток. Загальною рисою зарубіжного досвіду є орієнтація на безперервний професійний розвиток здобувача, впровадження цифрових технологій в освіту, розвиток soft skills, менторських моделей навчання та системи взаємного оцінювання викладацької діяльності, що в сукупності формує ефективну модель підготовки. Зарубіжний досвід організації науково-педагогічної практики у закладах вищої освіти (ЗВО) базується на поєднанні педагогічної підготовки, дослідницької діяльності та професійної соціалізації майбутніх викладачів.

Найбільш розвинені моделі сформувалися у країнах ЄС, США, Великій Британії та Північній Європі. У країнах Європи, США, Канади та Північної Європи така практика розглядається як обов'язковий компонент підготовки викладацьких кадрів і спрямована на формування

4 Воронкова В. Г., Метеленко Н. Г., Нікітенко В. О., Ажажа М. А., Венгер О. М. Цифрові технології як чинник сталого розвитку екологічного менеджменту, екологічної безпеки та зеленої економіки в умовах глобальних викликів. // Modern aspects of science and education : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С. 95-118. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51926-2025-023-119-123> URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/arhivMonographs/mono_22/mono_22.pdf

педагогічних, дослідницьких та цифрових компетентностей⁵. У межах європейського освітнього простору, сформованого під впливом Болонського процесу, науково-педагогічна практика інтегрується в освітні програми магістратури та докторського рівня і передбачає обов'язкове залучення здобувачів до викладацької діяльності, проведення семінарів, підготовки навчально-методичних матеріалів та участі в дослідницьких проєктах під керівництвом наставників. Значна увага приділяється компетентнісному підходу, індивідуальним освітнім траєкторіям та системі наставництва з боку досвідчених викладачів. У межах реформ, пов'язаних із Болонський процес, практика майбутніх викладачів інтегрована в освітні програми магістратури та PhD. Особливості: обов'язкова педагогічна практика для докторантів; поєднання викладання та наукового наставництва; кредитно-модульна система (ECTS); акцент на компетентнісному підході; менторство з боку професорів. У Німеччині та Австрії науково-педагогічна підготовка реалізується через систему дидактичних центрів вищої освіти, де майбутні викладачі проходять спеціальні сертифікаційні програми з Hochschuldidaktik, беруть участь у педагогічних стажуваннях та опановують методики викладання у вищій школі. У німецькій моделі (Hochschuldidaktik): майбутні викладачі проходять педагогічні сертифікаційні програми; обов'язкове стажування (Lehrpraxis); участь у семінарах з дидактики вищої школи; розвиток методичної компетентності. Характерна риса – сильна підготовка в університетських центрах викладання (Center for Teaching and Learning)⁶.

У Великій Британії підготовка викладачів університетів здійснюється через обов'язкові програми професійного розвитку, зокрема Postgraduate Certificate in Higher Education, які передбачають формування рефлексивної педагогічної практики, ведення викладацького портфоліо та сертифікацію викладацької діяльності через Advance HE. У британській системі: обов'язкові програми підготовки викладачів

5 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Міжнародний досвід упровадження концепцій зеленої економіки та зеленого менеджменту для сталого розвитку. Менеджмент та маркетинг як фактори розвитку бізнесу : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 23-24 квітня 2025 р [Електронне видання] у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В. Храпкіна, К. В. Пічк – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2025. Т.1. С.117-120. <https://ekmair.ukma.edu.ua/collections/6d41f9cf-a6d9-4a62-bda4-2473fa435600>

6 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Цифрові технології як чинник сталого розвитку екологічного менеджменту та забезпечення екологічної безпеки. // Стратегічні пріоритети розвитку підприємства та торгівлі: матеріали VI-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 травня 2025 року. [Електронний ресурс] / за заг. редак. проф. Ткаченко А. М. Електрон. дані. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2025. 290 с. С. 37-39. file:///C:/Users/User/Desktop/strategic_priorities_development_entrepreneurship_15_16_05_2025.pdf

університетів (Postgraduate Certificate in Higher Education); сертифікація через Advance HE; акцент на рефлексивному викладанні; використання портфоліо викладача.

У США та Канаді науково-педагогічна практика реалізується через систему *teaching assistantship*, коли аспіранти поєднують навчання з викладанням, а також через обов'язкові курси педагогіки вищої освіти, наставництво професорів і регулярне оцінювання викладацької діяльності студентами, що дозволяє формувати практичні навички викладання та управління освітнім процесом. Особливості: *teaching assistantship* (асистентська викладацька практика) у PhD-програмах; обов'язкові курси педагогіки вищої освіти; система наставництва (*faculty mentoring*); оцінювання викладання студентами (*student evaluation*). У багатьох університетах (наприклад, Harvard, Stanford) діють центри викладацької майстерності.

У країнах Скандинавії, зокрема у Фінляндії, науково-педагогічна практика ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки, високій автономії викладача, індивідуалізації навчання та тісній інтеграції освітньої і дослідницької діяльності, що забезпечує інноваційний характер викладання. Модель базується на гуманістичній педагогіці: індивідуальні траєкторії підготовки викладача; інтеграція досліджень і викладання; акцент на інноваційних методах навчання; високий рівень автономії викладача. Загальні тенденції зарубіжного досвіду: інтеграція наукової та педагогічної діяльності; обов'язкова педагогічна підготовка для PhD; цифровізація викладання (*e-learning, blended learning*); розвиток *soft skills* викладача; система безперервного професійного розвитку (*lifelong learning*); менторство та *peer-review* викладання. Зарубіжна практика показує перехід від формальної педагогічної практики до комплексної системи професійного становлення викладача, де поєднуються викладання, дослідження, цифрові технології та менторська підтримка.

Українські заклади вищої освіти (ЗВО) можуть суттєво вдосконалити організацію освітньо-наукових програм (ОНП) для здобувачів ступеня доктора філософії, спираючись на зарубіжний досвід, насамперед країн ЄС, США та Великої Британії. Найбільш цінними є не окремі елементи, а цілісна модель підготовки дослідників, орієнтована на

інноваційність, автономію здобувача та інтеграцію освіти з наукою⁷. По-перше, важливим є досвід дослідницько-орієнтованих університетів, де аспірант з першого року включається у реальні наукові проекти, грантові програми та роботу дослідницьких груп. Це дозволяє поєднати навчання з практикою і формувати не лише теоретичні знання, а й дослідницькі компетентності. По-друге, у багатьох європейських країнах (у межах Болонського процесу Bologna Process) акцент зроблено на індивідуальній освітній траєкторії аспіранта. Це означає гнучке формування навчального плану, вибір дисциплін під тему дослідження та персоналізоване наукове керівництво. По-третє, важливою практикою є системна робота doctoral schools (докторських шкіл), які забезпечують не лише навчання, а й міждисциплінарне середовище, тренінги з академічного письма, управління проектами, публікаційної активності та академічної доброчесності. По-четверте, значний досвід демонструють програми подвійного наукового керівництва (co-supervision), коли аспірант має наукових керівників з різних університетів або країн. Це підвищує якість досліджень і забезпечує міжнародну академічну мобільність. По-п'яте, у провідних ЗВО активно розвинена система фінансування через гранти та стипендії, що стимулює конкуренцію та якість досліджень, а також зменшує формалізм у підготовці дисертацій. Також варто відзначити сильний акцент на результативності навчання: замість формального виконання плану основна увага приділяється публікаціям у міжнародних журналах, участі в конференціях та реальному науковому внеску. У підсумку, українські ЗВО можуть перейняти ключові принципи: дослідницьку інтегрованість навчання, індивідуалізацію траєкторій, функціонування докторських шкіл, міжнародну кооперацію та грантову модель підтримки науки. Це дозволить підвищити якість підготовки науково-педагогічних кадрів і зробити ОНП більш конкурентоспроможними на глобальному рівні⁸.

7 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Інформаційно-комунікаційні технології як інструмент сталого екологічного моніторингу та управління природними ресурсами в сільському господарстві Інноваційні технології в аграрному секторі: тенденції та напрямки-2025 [Електронний ресурс]: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 травня 2025 р.) / Одеський державний аграрний ун-т. Одеса, 2025. 181 с. С. 27-33. URL: https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/07/Zbirnyk-konf_21.05.2025.pdf

8 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г. Інформаційна екологія та гуманітарна безпека в умовах поствоєнного відновлення гуманітарного простору // Комунікаційний простір постінформаційного суспільства: гуманітаристика перед викликами воєнного часу: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 22 травня 2025 року) / за ред. Жорнокуй У. В. і Кивлюк О. П. Київ : НУБіП України, 2025. 468 с. С. 227-228. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17955919>

Сформування цілісної моделі підготовки дослідників, орієнтованої на інноваційність, автономію здобувача та інтеграцію освіти з наукою, доцільно будувати як систему, що поєднує кращі зарубіжні практики докторської освіти (PhD education) і адаптується до українського контексту.

Базовий підхід: модель «інтегрованого дослідницького навчання». У зарубіжній практиці (США, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, країни Скандинавії) домінує модель, де: освіта = частина дослідження; дослідник = активний виробник знання, а не лише здобувач; університет = дослідницька екосистема. Це можна сформувати як триєдину модель: Освіта ↔ Наука ↔ Інновації. У філософському вимірі модель «інтегрованого дослідницького навчання» доцільно розглядати не лише як організаційну освітню практику, а як нову епістемологічну парадигму виробництва знання, у якій стирається класична межа між суб'єктом навчання і суб'єктом дослідження. У зарубіжній університетській традиції (США, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Скандинавія) формується уявлення про університет як про відкриту дослідницьку екосистему, де освіта, наука та інновації не існують автономно, а перебувають у стані постійної взаємної детермінації. У цьому контексті навчання перестає бути передачею готового знання і трансформується у процес спільного його конструювання. З філософської точки зору це означає перехід від класичної «передавальної» моделі освіти (knowledge transmission model) до конструктивістсько-праксеологічної моделі, у якій знання постає як результат дослідницької взаємодії. Здобувач освіти набуває статусу не пасивного реципієнта, а активного співтворця знання, тобто суб'єкта епістемічної дії. Викладач у такій системі виконує функцію фасилітатора, наставника та модератора дослідницьких практик. У межах цієї парадигми формується триєдина модель «Освіта ↔ Наука ↔ Інновації», яка має не лінійний, а циклічно-мережевий характер⁹. Освіта забезпечує інтелектуальні ресурси та когнітивні компетентності; наука генерує нове знання; інновації виступають механізмом його соціальної та економічної реалізації. Водночас інноваційна практика зворотно впливає на освіту, актуалізуючи нові дослідницькі

⁹ Андрюкайтене Р. М., Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г. Концептуальні виміри управління розбудовою національної економіки в умовах європейської інтеграції: кроскультурний аналіз. // Інженерні інновації та розбудова національної економіки : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю. М. Потебні (15–16 травня 2025 року, м. Запоріжжя) / наук. ред. Н. Г. Метеленко ; Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 735–740. URL: https://www.znu.edu.ua/ii_znu/nauka/2025/4zbirnik_konfer_2025.pdf

питання і трансформуючи зміст навчання. Філософське значення цієї моделі полягає у формуванні нового типу раціональності – інтегративної та рефлексивної, де знання не відокремлюється від його практичного застосування, а процес пізнання стає невід’ємним від процесу творення соціальної реальності. У такій перспективі університет постає не лише як інституція, а як простір постійного виробництва смислів, інновацій та соціальних трансформацій.

Структура моделі підготовки дослідника. Освітньо-дослідницький блок включає coursework + research integration. Зарубіжний досвід: США (PhD programs з обов’язковими курсами); Нідерланди (graduate schools). Як формувати: модульна система підготовки (методологія, цифрові методи, академічне письмо); інтеграція курсів у тему дисертації; обов’язкові research seminars. Індивідуальна траєкторія дослідника в моделі автономного розвитку може бути осмислена не лише як організаційно-освітній механізм, а як філософія становлення суб’єкта науки в умовах постіндустріального та цифрового суспільства. У такому підході дослідник постає не як пасивний виконавець навчальної програми, а як автономний конструктор власного пізнавального шляху, відповідальний за смислове наповнення, методологічний вибір і темп власного наукового становлення¹⁰.

Зарубіжні моделі підготовки, зокрема британська система PhD by research та фінська практика індивідуальних дослідницьких планів, відображають перехід від уніфікованої освітньої логіки до персоналізованої епістемології. У цьому контексті знання перестає бути лише переданим змістом і набуває статусу індивідуально вибудованого інтелектуального проекту, де кожен здобувач є співтворцем наукової реальності. Філософське підґрунтя індивідуальної траєкторії полягає у визнанні пріоритету академічної свободи та відповідальності. Індивідуальний дослідницький план (IRP) у такому вимірі є не адміністративним документом, а екзистенційно-методологічною картою становлення дослідника, що фіксує не лише етапи, але й логіку його інтелектуального зростання. Гнучка траєкторія навчання постає як принцип нелінійності пізнання, де освітній процес набуває

10 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Оглобліна В. О. Концепції «зеленої демократії» та їх впровадження на рівні громад: досвід країн ЄС та України. // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції за участю молодих учених та здобувачів вищої освіти «Актуальні питання суспільства у сферах екологічної та цивільної безпеки, енергозбереження, менеджменту та економіки». Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 156-159.

рис відкритої системи, здатної до адаптації, самокорекції та інтеграції нових дослідницьких практик. Право вибору дисциплін і методів у цьому контексті означає не просто академічну варіативність, а формування культури методологічного плюралізму та критичного мислення. Розвиток академічної автономії завершує цю концептуальну модель, перетворюючи здобувача на суб'єкта відповідального знання, який здатний самостійно визначати дослідницькі пріоритети, обґрунтовувати методологічні рішення та інтегруватися у глобальний науковий простір як рівноправний учасник виробництва знань¹¹.

Модель «дослідницького середовища» (research ecosystem) у філософському вимірі може бути інтерпретована як перехід від індивідуалізованої науки до мережевої онтології виробництва знання, де дослідник перестає бути ізольованим суб'єктом і стає елементом живої, динамічної інтелектуальної екосистеми. У такій перспективі досвід Німеччини, зокрема інституційна модель Max Planck Society, демонструє принцип «концентрованої автономії знання», де наукові інститути функціонують як вузли генерації фундаментальних відкриттів, незалежні від університетської рутинізації, але глибоко інтегровані у глобальну наукову мережу. Це формує філософію «інституційної свободи в межах колективної відповідальності за знання». Шведський досвід розвитку дослідницьких кластерів відображає іншу онтологічну модель – мережеву синергію знання, де наука виникає не як результат окремих лабораторій, а як ефект взаємодії між університетами, індустрією та публічними дослідницькими центрами. Тут знання постає як процес постійної коеволюції акторів у відкритій системі. У філософському узагальненні ця модель передбачає такі ключові принципи: 1) Інтегрованість діяльності: участь здобувача в реальних наукових проєктах кафедри означає включення в «живу науку», а не в її симуляцію в освітньому просторі. 2) Міждисциплінарність як онтологія знання: дослідницькі групи руйнують межі дисциплін і формують нові гібридні епістемології. 3) Інфраструктурна відкритість: доступ до лабораторій, data centers і research hubs створює матеріальну основу

11 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Белоконь К. В. Європейський досвід децентралізованого екологічного управління та можливості його адаптації в Україні (порівняльний аналіз моделей еко-адміністрування в ЄС). // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції за участю молодих учених та здобувачів вищої освіти «Актуальні питання суспільства у сферах екологічної та цивільної безпеки, енергозбереження, менеджменту та економіки». Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. 305 с. С.160-162.

для демократії знання. 4) Глобальна включеність: участь у міжнародних консорціумах формує «глобального дослідника», для якого простір науки є наднаціональним. Таким чином, модель research ecosystem можна розглядати як перехід до екосистемної філософії науки, де знання існує не як продукт, а як безперервний процес взаємодії людей, технологій, інституцій і глобальних мереж¹².

Інноваційно-цифровий компонент підготовки дослідника в сучасному університеті можна концептуалізувати не лише як набір технологічних інструментів, а як філософську зміну самої природи науки, знання і дослідницької суб'єктності. У зарубіжній практиці (Massachusetts Institute of Technology, Stanford University) інноваційні лабораторії, стартап-екосистеми та цифрові дослідницькі платформи формують новий тип університету – університет як екосистема виробництва знань і інновацій. З філософської точки зору це означає глибшу зміну: 1) Перехід від «науки як пізнання» до «науки як створення». Традиційна модель: знання = відображення реальності; інноваційно-цифрова модель: знання = конструювання реальності через дані, моделі та алгоритми. Тобто дослідник перестає бути лише спостерігачем і стає архітектором цифрових моделей світу. 2) AI in research як зміна епістемології, націлена на використання AI у дослідженнях, що означає: зміщення від інтуїтивного мислення до алгоритмічно підсиленого пізнання; поява «гібридного інтелекту» (людина + машина); трансформацію істини як результату інтерпретації у результат обчислювальної оптимізації. Це веде до: постлюдської епістемології, розширення поняття суб'єкта пізнання. 3) Data analytics як нова форма раціональності, у контексті якої аналітика даних формує: «data-driven rationality» (раціональність, керована даними). Це змінює класичну наукову логіку: від причинно-наслідкового пояснення → до кореляційно-предиктивного моделювання; від теорії → до динамічних цифрових патернів; реальність починає сприйматися як інформаційний потік¹³.

12 Метеленко Н., Клопов І. Воронкова В. Еволюція цифрових технологій від 4G до 5G у контексті промислової революції та вплив на глобальну економіку. // Вплив штучного інтелекту на розвиток людини, суспільства, освіти, культури, економіки в умовах війни і поствоєнного відновлення : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2025 року / ред.-упоряд. В. Г. Воронкова, Н. Г. Метеленко. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026.

13 Воронкова В., Метеленко Н., Оглобліна В. Цифрові технології та штучний інтелект у забезпеченні сталого управління водними ресурсами України під впливом зміни клімату. // Вплив штучного інтелекту на розвиток людини, суспільства, освіти, культури, економіки в умовах війни і поствоєнного відновлення : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2025 року / ред.-упоряд.: В. Г. Воронкова, Н. Г. Метеленко. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. 588 с.

Цифрові платформи науки як нова інфраструктура знання. Цифрові платформи досліджень формують принципово новий тип наукової інфраструктури, що забезпечує перехід до мережевої науки (networked science), колективного виробництва знання та відкритої наукової екосистеми (open science). У такій конфігурації знання більше не виступає індивідуальним продуктом окремого дослідника, а набуває статусу розподіленого й колективно-мережевого процесу, який постійно створюється, оновлюється та верифікується у цифровому середовищі. З філософської точки зору це означає трансформацію епістемологічної моделі науки: від автономного суб'єкта пізнання до колективного інтелекту, де істина конструюється у взаємодії акторів, даних і цифрових платформ.

Research-based innovation як єдність науки і економіки. У моделях провідних дослідницьких університетів, зокрема MIT і Stanford, формується інтегрований цикл «наука → стартап → ринок → зворотний вплив на науку», який забезпечує безперервну взаємодію фундаментального та прикладного знання. Це означає поступове руйнування класичної межі між теоретичним і практичним знанням та перехід до економіки знання як динамічного інноваційного процесу. У такій логіці істина набуває не лише когнітивного, але й ціннісно-економічного виміру, оскільки її значущість визначається здатністю трансформуватися в технологічні рішення, продукти та соціально-економічні практики.

Стартап-інкубатори як простір онтологічної експериментальності. Університетські стартап-інкубатори створюють середовище швидкої реалізації ідей, у якому формується культура ризику, експерименту та інноваційної невизначеності. У філософському вимірі це означає перехід до розуміння реальності як експериментальної та варіативної: майбутнє більше не лише прогнозується, а фактично «прототипується» через постійне тестування гіпотез у технологічному та соціальному середовищі. Таким чином, онтологія сучасної інноваційної діяльності набуває процесуального характеру, де буття розгортається як серія експериментальних модифікацій. Інноваційно-цифровий компонент формує нову науково-освітню парадигму, у якій університет трансформується з інституції зберігання та передавання знання в інституцію конструювання майбутнього. У цій парадигмі дослідник постає як гібридний інтелектуальний актор, знання як цифрово-алгоритмічна конструкція, наука – як інноваційна екосистема, а реальність – як динамічна

дано-цифрова модель, що постійно оновлюється через взаємодію людини, технологій і даних¹⁴.

Цілісна модель підготовки дослідників базується на інтеграції освіти, науки та інновацій у єдину дослідницьку екосистему, де здобувач вищої освіти виступає автономним суб'єктом наукового процесу. Врахування зарубіжного досвіду (США, Велика Британія, Німеччина, країни Скандинавії) дозволяє сформулювати модель, що поєднує індивідуалізацію навчання, міждисциплінарність, цифровізацію дослідницької діяльності та міжнародну інтеграцію.

Освітньо-дослідницький блок у сучасній моделі підготовки дослідника доцільно розглядати не лише як організаційну сукупність курсів і семінарів, а як цілісну філософсько-освітню систему виробництва знання. У цій логіці *coursework + research integration* постає як механізм подолання традиційного розриву між навчанням і науковою діяльністю, де здобувач перестає бути пасивним реципієнтом знань і набуває статусу активного суб'єкта їх конструювання. З позицій зарубіжного досвіду (зокрема PhD-програм у США та структур *graduate schools* у Нідерландах) така модель ґрунтується на ідеї ранньої інкорпорації дослідника в академічне середовище. У США курси виконують не допоміжну, а методологічно-формувальну функцію: вони задають інтелектуальні рамки дослідження, забезпечують дисциплінарну і міждисциплінарну підготовку та одночасно інтегруються в логіку дисертаційного проєкту. У Нідерландах *graduate schools* функціонують як інституційні простори дослідницької соціалізації, де навчання і дослідження злиті в єдину траєкторію розвитку дослідника. З філософської точки зору така модель може бути інтерпретована як перехід до епістемології інтегрованого знання, де знання не «передається», а «виробляється» в процесі взаємодії викладача, дослідника і наукової спільноти. Це означає зміну самої онтології освіти: від трансляційної до продуктивної, від репродукції знань – до їхнього конструювання в реальному дослідницькому контексті¹⁵.

14 Метеленко Н., Белоконь К., Воронкова В. Використання ШІ для моніторингу екологічних наслідків війни та розробки стратегій екологічного відновлення. // Вплив штучного інтелекту на розвиток людини, суспільства, освіти, культури, економіки в умовах війни і поствоєнного відновлення : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2025 року / ред.-упоряд.: В. Г. Воронкова, Н. Г. Метеленко. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. 588 с. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/450>

15 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Слюсарь М. Ю. Модель взаємодії штучного інтелекту та цифрового гуманізму як інструмент забезпечення гуманітарної безпеки та сталого розвитку у повосенному відновленні України. Львів : Вісник Львівського університету / серія філософсько-політологічні студії. 2026, № 64. С. 46–56 DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.64.5> URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/64_2026/7.pdf

У цьому контексті формування моделі науково-педагогічної практики передбачає впровадження модульної системи підготовки, яка включає три ключові смислові блоки: по-перше, методологічний модуль, що забезпечує філософсько-наукове підґрунтя дослідження, формує здатність до критичного мислення, рефлексії та концептуалізації наукової проблеми; по-друге, цифрово-аналітичний модуль, який відображає сучасний перехід до data-driven науки і включає цифрові методи збору, обробки та інтерпретації даних, що трансформує дослідника в агента цифрової епістемології; по-третє, модуль академічного письма та комунікації, що формує здатність до включення в глобальний науковий дискурс, де текст виступає не лише результатом, а й інструментом виробництва знання.

Ключовим принципом такої системи науково-педагогічної практики є інтеграція курсів у логіку дисертаційної теми, що забезпечує не фрагментарність підготовки, а її проектну цілісність. Кожен освітній модуль має не абстрактний характер, а прямо «вбудовується» в дослідницьку траєкторію здобувача, виконуючи функцію методологічного та інструментального підсилення дисертації. Особливе місце займають research seminars, які в цій моделі виступають не як допоміжна форма навчання, а як ядро дослідницької соціалізації. Вони формують простір академічного діалогу, критичної експертизи та колективного виробництва знання. Саме тут відбувається перехід від індивідуального дослідницького проекту до включення в наукову спільноту як систему взаємної перевірки, підтримки та інтелектуального розвитку. Таким чином, філософія освітньо-дослідницького блоку ґрунтується на ідеї цілісної інтеграції освіти, науки і особистісного становлення дослідника. Це модель, у якій підготовка науковця постає як процес безперервного становлення суб'єкта знання, здатного діяти в умовах складності, невизначеності та глобальної конкуренції ідей. У зарубіжному розумінні випускник PhD – це: не лише науовець, а дослідник-інноватор, здатний створювати знання + технології + рішення для суспільства¹⁶.

Система наукового наставництва (mentorship model) у підготовці дослідників ґрунтується на провідному зарубіжному досвіді університетів Оксфорда та Кембриджа, де домінує модель індивідуального наукового

16 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г, Оглобліна В. О. Синергія штучного інтелекту, інтернету речей та хмарних технологій як нова модель управління бізнес-процесами. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С.187-200. URL: <https://surl.li/xywaqw> DOI: <http://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-200-212>

супроводу (supervision model), а також на німецькій традиції Habilitation, що передбачає багаторівневу академічну зрілість дослідника та поступове входження в наукову спільноту. Формування такої системи в сучасних умовах передбачає впровадження подвійного керівництва, коли здобувач отримує підтримку не лише від наукового керівника, а й від міжнародного ментора, що забезпечує інтеграцію в глобальний дослідницький простір. Важливим елементом є регулярні research meetings, які виступають інструментом систематичного моніторингу прогресу дослідження, обговорення результатів та корекції наукової траєкторії. Додатково ефективність моделі підсилюється через впровадження peer-review серед здобувачів, що формує культуру академічної критики, взаємного навчання та колегіальної відповідальності за якість досліджень. Окреме значення має індивідуальний коучинг дослідника, спрямований на розвиток дослідницької автономії, академічного письма, критичного мислення та професійної самореалізації.

Інтернаціоналізація дослідницької підготовки є ключовим стратегічним напрямом розвитку сучасної вищої освіти та спирається на можливість, що надаються програмами Erasmus+ та Horizon Europe, які забезпечують мобільність, академічну співпрацю та інтеграцію у європейський дослідницький простір. Формування цього компонента передбачає обов'язкові міжнародні стажування здобувачів, що дозволяє їм набувати досвіду роботи в різних наукових культурах і дослідницьких середовищах. Важливим інструментом є також розвиток спільних PhD програм (cotutelle), які забезпечують подвійне керівництво та визнання результатів дослідження у двох університетах різних країн. Значну роль відіграє публікаційна активність у виданнях, індексованих у Scopus та Web of Science, що підвищує міжнародну видимість дослідника та його інтегрованість у глобальні наукові мережі. Окрім того, участь у міжнародних конференціях формує комунікативні компетентності, дозволяє апробацію результатів досліджень і встановлення професійних контактів.¹⁷

Узагальнена інтегральна концептуальна модель підготовки дослідника може бути представлена як система п'яти взаємопов'язаних компонентів.

17 Воронкова В. Г., Шило Г. М., Нікітенко В. О. Штучний інтелект у перспективі інноваційної філософії технологій: синтез прогресу, етики та цифрової гуманітарної стійкості. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С. 130-144. URL: <https://surl.li/xywaqw> DOI: <http://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-130-143>

Освітній компонент охоплює теоретичні курси, методологічну підготовку та формування академічної бази знань. Дослідницький компонент передбачає участь у наукових проєктах, роботу в лабораторіях та безпосереднє виконання досліджень. Інноваційний компонент орієнтований на розвиток стартап-ініціатив, трансфер знань та комерціалізацію наукових результатів. Автономний компонент включає індивідуальні дослідницькі траєкторії, IRP (Individual Research Plan) та розвиток академічної самостійності здобувача. Міжнародний компонент забезпечує включення у глобальні наукові мережі через стажування, спільні проєкти та міжнародну академічну мобільність, що в сукупності формує цілісну, інноваційну та конкурентоспроможну модель підготовки сучасного дослідника. Науково-педагогічна практика у підготовці здобувачів освітньо-наукової програми «Менеджмент» є ключовим структурним компонентом формування дослідницько-педагогічної компетентності майбутніх докторів філософії. У контексті зарубіжного досвіду (зокрема моделей PhD-супроводу у Великій Британії, Німеччині та країнах ЄС) вона розглядається як інтегрована складова дослідницького навчання, що поєднує академічне наставництво (supervision), викладацьку практику та участь у реальних наукових проєктах¹⁸.

Провідні міжнародні підходи демонструють, що ефективна підготовка дослідника ґрунтується на партнерській взаємодії між науковим керівником і здобувачем, індивідуалізованих траєкторіях навчання, регулярному науковому супроводі та залученні аспірантів до міждисциплінарного дослідницького середовища. Така модель забезпечує не лише розвиток дослідницьких навичок, але й формування педагогічної компетентності, академічної культури та здатності до самостійного продукування знань. В українському освітньо-науковому просторі науково-педагогічна практика поступово наближається до європейських стандартів, однак потребує подальшого посилення через розширення міжнародної мобільності, впровадження дуального (науково-педагогічного) наставництва, активну участь у research-based навчанні та інтеграцію в глобальні наукові мережі. Отже, науково-педагогічна практика виступає не допоміжним, а стратегічним елементом підготовки PhD з менеджменту, що забезпечує формування

18 Воронкова В. Г., Шило Г. М., Нікітенко В. О. Модель адаптивної, самоорганізованої та етично збалансованої системи гуманітарної безпеки. *Одеса, Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2026. № 58. С. 62-69. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v058.1.2026.11>

конкурентоспроможного дослідника нового типу – автономного, інноваційного та інтегрованого у світовий науково-освітній простір.

Отже, науково-педагогічна практика у підготовці здобувачів ОНП «Менеджмент» посідає ключове місце у формуванні сучасного дослідника, викладача й управлінця, здатного ефективно діяти в умовах глобалізації, цифровізації та міжнародної академічної конкуренції. Досвід провідних університетів світу засвідчує, що практика має розглядатися не лише як етап професійної підготовки, а як інтегрований компонент дослідницько-освітнього середовища, у межах якого поєднуються наукова діяльність, педагогічна майстерність, цифрові компетентності, академічна мобільність та міжкультурна взаємодія. Міжнародні освітні практики демонструють ефективність моделей, орієнтованих на дослідницьке навчання, індивідуальні освітні траєкторії, менторську підтримку, міждисциплінарність, розвиток академічної доброчесності та активне використання цифрових технологій. Особливого значення набуває формування у здобувачів навичок критичного мислення, наукової комунікації, управління інноваціями, командної взаємодії та здатності інтегрувати результати досліджень у практику управління організаціями.

Для закладів вищої освіти України використання міжнародного досвіду є важливим чинником модернізації науково-педагогічної практики відповідно до європейських стандартів якості освіти та принципів Європейського простору вищої освіти. Адаптація кращих зарубіжних практик сприятиме посиленню дослідницького потенціалу здобувачів, розвитку інноваційної культури, інтеграції українських ЗВО у світовий академічний простір, підвищенню конкурентоспроможності освітніх програм та формуванню нового покоління управлінців, здатних забезпечувати стійкий розвиток суспільства, економіки й організацій в умовах цифрової трансформації та глобальних викликів.

ЗАХАРЧЕНКО Петро Павлович,

д-р юрид. наук,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-4968-9844

КОРОТКИЙ Віктор Андрійович,

канд. істор. наук,
професор кафедри давньої та нової історії України
історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-0448-1967
Київ, Україна

ЧИ Є ВІТЧИЗНЯНОЮ «ПРАВДА РУСЬКА» В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УПОРЯДНИКІВ ДРУГОГО ВИДАННЯ «ПРАВДА РУСЬКА ЯРОСЛАВА МУДРОГО: ПОЧАТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА» 2017 Р.?

У навчальному посібнику «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства» упорядники Г. Демиденко та В. Єрмолаєв¹ називають одну із причин підготовки другого видання схвальну оцінку фахівців та студентів. Прикладом такого схвалення стало покликання на рецензію доцента кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого О. Радутного під назвою «Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого»,² в якій і на обрії не проглядається доказовість «новітніх поглядів», адже усі наведені фрагменти праць, де міститься аналіз «Руської Правди», окрім робіт самих упорядників, відносяться до глибокої минувшини, XIX – середини XX ст. Власне, і самі автори роботи не заявляли про прагнення виявити наукову новизну і показати оригінальність думок та висновків з огляду на статус

1 «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад. Г. Г. Демиденко та В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та доп. Харків : Право, 2017. 392 с.; іл.

2 Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого. // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тація та ін. Харків, 2014. № 4. С. 210-214.

видання – навчальний посібник для «викладачів, аспірантів, студентів юридичних та історичних факультетів вищих навчальних закладів, читачів, які цікавляться чи вивчають історію вітчизняного державотворення». Головна умова для набуття статусу навчального посібника – матеріал має бути достовірним, сучасним, науково обґрунтованим та систематизованим.

Допис О. Радутного розчаровує одразу від початку публікації, а точніше – з другого абзацу, де афішується неправдива інформація про те, що Правда Ярослава Мудрого відома в текстах двох її редакцій – Короткої та Поширеної. Оприлюднені матеріали не відповідають дійсності, адже Найдавніша або Коротка правда, на думку більшості коментаторів «Руської правди», написана в часи Ярослава та його синів після смерті батька. Правда Ярослава складається із 18 статей і є першою частиною Короткої правди. А час написання Розширеної редакції відноситься до періоду князювання Володимира Мономаха або його сина Мстислава першої половини XIII ст. Словом, ім'я Ярослава Мудрого темпорально ніяк не перегукується з другою, третьою і четвертою частинами Короткої і абсолютно – з Розширеною правдою.

Головною хобою рецензента став його перехід від оцінки роботи своїх колег по викладацькому цеху до аналізу самої «Руської Правди» через фокус окремих інститутів сучасного матеріального і процесуального кримінального законодавства України. Такий підхід є дуже ризикованим, адже для його реалізації необхідні глибокі і всебічні знання самого джерела українського права. Список вітчизняних дослідників, кому вдалося успішно постулювати цей принцип, обмежений прізвищем Погорецький М. А.³

Дивно, що О. Радутний, маючи очевидний намір показати гуманістичний характер законодавства України-Руси та практики його застосування, використовує ст. 1 Короткої редакції Правди, де йдеться про правила здійснення кровної помсти. Цей загальноновизнаний релікт жорстокого первісного суспільства пером рецензента раптово перетворюється в компонент глибокого гуманізму творців аналізованої пам'ятки права. Слідуючи такій логіці, відміна кровної помсти дітьми Ярослава Мудрого на князівському з'їзді за присутності «мужів», єпископів та в умовах запровадження «віри» (авт. – грошового штрафу на користь дер-

3 Погорецький М. А. Розшук злочинців та доказування їхньої вини за часів Руської Правди. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 73-77.

жави) не стала актом гуманізму, а навпаки – посиленням репресивного характеру законодавства України-Руси. На підтвердження алогічного узагальнення автор покликав Й. Колера з його книжкою 1895 р., де проводяться «цікаві паралелі цього процесу на прикладі стародавніх правових звичаїв та зарубіжного законодавства»⁴. Як порівняння звичаїв (авт. – не звичаєвого права) із зарубіжним законодавством кореспондується з тематикою рецензованого навчального посібника, для нас залишилося загадкою. Та й об'єкти компаративістичного аналізу виглядають далеко не сумісними.

Детективний сценарій розгортається при аналізі лаконічної ст. 8 Короткої редакції «Руської Правди», в якій занотовано усього дванадцять слів: «Якщо ж хтось вийме меч, але не вдарить ним, то платить гривню». Рецензент допускає дуже вільне тлумачення статті, вийшовши далеко за межі її правового змісту. Він шукає і, на його думку, знаходить в ній прихований «глибокий» сенс і вдається до висновку: «Тому володільцям і користувачам суворо рекомендується не лякати нею за відсутності твердого наміру її застосувати, не виймаючи з кобури, піхов, тощо. Інакше це може збільшити рішучість нападника і привести до більш тяжких наслідків для того, хто оборонявся»⁵. «Гуманістичний» характер законодавства, відповідно до цитованого, проявляється в тому, що, коли хтось вийняв меч, то вже немає сенсу когось лякати, не варто себе стримувати, треба бити на смертельне ураження. Інакше буде біда для того, хто обороняється, адже нападник, побачивши вийнятий потерпілим із піхов меч, стане ще більш рішучим, що приведе до ще тяжчих наслідків для того, хто захищається, якщо на той момент він буде живим. Якщо автор може це прокоментувати інакше, просимо до слова. Процитоване безумовно вписується в «новизну», але впадає в око присутність відверто надуманої і нефахової інтерпретації змісту ст. 8 Короткої редакції.

І останній фрагмент, на який спирається рецензент у пошуках «новітнього погляду». Він стосується ст. 7 Короткої правди, де, як вважають дослідники, уривки з робіт яких наведені упорядниками, йдеться про посягання на чоловічу честь шляхом висмикування вуса чи пошкодження бороди. Ав-

4 Радутний О. С. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого. // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тація та ін. Харків, 2014. № 4. С. 211.

5 Там само. С. 212.

тор допису відверто фрондує з твердженням корифеїв досліджень «Руської Правди» попередніх поколінь і сучасності, бездоказово вказуючи на відповідальність не за образу і приниження честі й гідності особи, вчинене у непристойній формі, а за завдання більш суттєвої шкоди. Під «більш суттєвою шкодою» він розуміє: «...бороду та вуса, [що] мали функцію не стільки елементу чоловічого декору, але були візитною карткою, підтвердженням певного соціального статусу, засобом взаємодії з навколишнім світом, в тому числі засобом спілкування з богами»⁶.

Уважаємо, що у ст. 7 про жоден соціальний статус не йдеться. Коротка «Руська Правда» ще не знала права-привілею. Для Найдавнішої редакції усі мали рівні права і можливості, адже вона не надавала жодних прерогатив чи переваг одній категорії населення над іншою. Вперше в історіографії зустрічаємо бездоказове твердження про бороду та вуса як «засіб спілкування з богами» у моноістичній державі, яка, як мінімум, з 860 р. знайома з християнством, а, як максимум, – з 988 р. в Україні-Руси воно мало статус офіційної державної релігії.

Чи надають такого роду дописи позитивного іміджу рецензованій роботі, попри схвальну його підсумкову оцінку? Залишимо відповідь за лапками порушеного питання.

Є серйозні критичні міркування й щодо самої праці, автори якої ще у 2017 р. упорядкували навчальний посібник під назвою «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства». Перше видання роботи побачило світ у 2014 р. під дещо іншою назвою, а саме: «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі». Зміна назви без переформатування тексту, попри заявлене у вихідних даних другого видання про «зміни і доповнення», принесли низку неузгодженостей та рецидивних помилок. Ознайомившись із обома варіантами, виявили, що оновлення назви роботи із «початок законодавства Київської Русі» на «початок вітчизняного законодавства» не принесло жодних переваг по її змісту. Принаймні, авторам-упорядникам слід було би у контексті нової назви прокоментувати власне розуміння дефініції «вітчизна». Дуже влучним і вичерпним, на нашу думку, є визначення, презентоване колективом авторів

6 Радутний О. С. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого. // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тація та ін. Харків, 2014. № 4. С. 212.

«Юридичної енциклопедії» на чолі з колишнім Директором інституту держави і права імені В. Корецького, академіком НАН України Ю. Шемшученком. «Вітчизна, Батьківщина – країна, територія, що історично належить певному народові, створене цим народом соціально-політичне і соціально-культурне середовище, втілене в державі; місцевість історичне місце виникнення і проживання певної етнічної спільноти, а також місце народження конкретних людей, з яким вони ідентифікують своє соціальне буття».⁷

Ознайомлення з переліком більшості робіт, представлених упорядниками, принесло відчуття відсутності суголосності з наведеним вище визначенням. Автори подали фрагменти із робіт про «Руську Правду» таких знаних російських і радянських авторів як Й. Еверс, Н. Дювернуа, Н. Карамзін, Б. Греков, А. Зімін, М. Свердлов, які із Україною, чи українською людністю, чи українським етносом, чи малоросійським народом жодним чином не перегукуються. Ніхто з названих дослідників, відомих у Російській імперії, радянському Союзі, не аналізував «Руську Правду» через фокус джерела вітчизняного, тобто українського права. Якщо у їхніх роботах міститься асоціація з нашою вітчизною (авт. – Україною, звичайно ж), то винятково мова йде про м. Київ, як про можливе місце написання Короткої чи Розширеної редакцій «Руської Правди», чи їх обох.

У анотації, вступному слові Почесного президента Національної академії правових наук України академіка НАН України В. Тація, у передмові до видання і далі по тексту термін «вітчизняне законодавство» стосовно «Руської Правди» вживається достатньо часто, проте з якою «вітчизною» він пов'язаний, передано на здогад читача. У вступному слові академіка В. Тація, на жаль, залишилася непоміченою для упорядників і невіправленою для читача попередня назва навчального посібника – «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі», а не назва, озвучена в другому виданні. На с. 7 Передмови упорядники стверджують, що «Правда Руська» базувалася на суто вітчизняних правових джерелах, а «радянські історики держави і права заперечували будь-яку національну приналежність давньоруського права і Київської держави».

7 Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1. А-Г. С. 487-488.

Чудовий висновок, який ми повністю поділяємо, але ж чи почув читач творів вітчизняних дослідників відповідь на зміну парадигми історіографії від класової до національної. Ні. Ознайомившись із творчою працею упорядників, ми так і залишилися в незнанні національної належності «давньоруського» права загалом, і «Руської Правди», зокрема.

Радянський дослідник А. Зімін (1920-1980), який наперекір більшості українських дослідників, прагне «Руську Правду» пов'язати з Новгородом, а не з Києвом, отримав несподівану підтримку наших авторів. Видається, ключовою метою роботи А. Зіміна є намір довести новгородський характер тексту «Руської Правди», а вітчизняні дослідники сприяють цьому, здійснюючи «удосконалення» цитат з його книги та витягів з літописів, посилюючи таким чином позиції сучасного войовничого крила російської історіографії. Аби не бути звинуваченим в неправді, наводимо дві цитати, перша – із книги А. Зіміна, а друга – текст і покликання на неї, здійснені Г. Демиденком і В. Єрмолаєвим. Отож А. Зімін пише: «Вірою каралось вбивство не тільки дружинника, а й **пересічного новгородця, ким би він не був – ізгоєм (не членом общини) або словенином (общинником). До цього віра платилася лише за вбивство дружинника**, хоч би ким він був – воїном-професіоналом (гридином), адміністративно-господарським чиновником (ябетником), судовим чиновником (мечником) або, нарешті, напіввоїном, напівкупцем (купчина). **Раніше дружина зловживала своєю безвідповідальністю (як це було у випадку з Олавом Триггвассоном)** – та й хто став би зважати на членів сім'ї вбитого?».⁸ Тепер зачитуємо упорядників навчального посібника: «Вірою каралося тепер вбивство не лише княжого дружинника, але й пересічного новгородця, ким би він не був – ізгоєм (не членом общини-верві) чи словенином (общинником **або пересічним новгородцем**), русином (жителем Київської землі). Адже до появи Ярославової правди віра сплачувалася лише за вбивство дружинника і дружина зловживала своєю безвідповідальністю».⁹

Якщо словотвір «пересічний новгородець» є «пересічним новгородцем», можна віднести до технічної помилки, то як могло трапитися, що пересічним новгородцем став житель Київської землі – русин, за убив-

8 Зимин А. А. Правда Русская. М.: Древлехранилище, 1999. С. 90.

9 «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступне слово В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. С. 17.

ство якого на Півночі, певно, уже як не за киянина, а як за новгородця, призначали віру за ст. 1 Короткої «Руської Правди»? Нащо вкладати в перо російського автора слова, які він не писав? Задля чого стимулювати поголос про меншовартість українських дослідників, які висловлюють достатньо доказові наукові версії? Якщо, на с. 6 упорядники навчального посібника заявляють, що «спробу пояснити більш пізні літописне походження Короткої редакції Правди (XV ст.) сучасним українським істориком (*авт.* – членом-кореспондентом НАН України) О. П. Толочком», вони не вважають переконливою, то відповідно робота радянських дослідників А. Зіміна чи М. Свердлова, якщо публікується розлогий фрагмент із їхніх книг, навпаки – є переконливою. Незрозумілим є і той факт, що на с. 16 упорядники перелічують авторів і роботи попередників у хронологічних межах 1940–1984 рр., які вони використовують для коментаря статей «Правди Руської» як Короткої, так і Розширеної, але серед них відсутня робота А. Зіміна (1999 р.), котрою вже на наступній сторінці 17 широко послуговуються для тлумачення ст. 1 Короткої редакції.

Не можна обійти увагу ще одне твердження, які автори популяризують услід за тим самим А. Зімінім, робота якого, як і він сам, не асоціюються з «вітчизняністю» «Руської Правди». Навпаки, вони подають її як продукт Новгородської землі. Так, після жорстокого придушення повстання новгородців проти варязької дружини, набраної князем Ярославом у 1015 р., «...новгородці вимагали від князя Ярослава **законодавчого** закріплення кримінальної відповідальності вбивць не тільки перед родиною, родичами вбитого, але й перед князем».¹⁰ А далі автори аналізованого навчального посібника стверджують, що князь визнав таку вимогу справедливою і «нормою ст. 1 **встановив** однакову високу кримінальну відповідальність за вбивство людини як найтяжчий злочин для всіх категорій вільного населення».¹¹ Вітчизняні вчені, отже, вважають, що поява ст. 1 Правди Ярослава стала реальністю в умовах Новгорода як гарантія забезпечення справедливого судочинства для верств, що володіли статусом вільного населення.

10 Зімин А. А. Правда Русская. М.: Древлехранилище, 1999. С. 90-91; «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступне слово В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. С. 17.

11 «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. С. 17.

Як відомо, у 1015 р. законодавчі повноваження в Україні-Руси, якою названі автори наділяють новгородського князя Ярослава, на нього не поширювалися. У цей час Новгород разом із місцевим князем, посадженим на стіл його батьком Володимиром, справно сплачував податок Києву у розмірі 2000 гривень «рік у рік».¹² Уся повнота влади (законодавчої, виконавчої, судової) у державі належала Великому князю Київському, що інколи обмежувалася віче чи князівськими з'їздами. У той час, коли Ярослав був лише Володимировичем в Новгороді і не мав літописного найменування «Мудрий», він не мав законодавчих повноважень і не міг ухвалювати закони навіть на прохання місцевих жителів.

Крім того, необхідно встановити історичне чи правове джерело, яким послуговуються автори, коли повідомляли про зміст поставлених умов новгородців перед князем Ярославом. Посилання на нього відсутнє. Ним є Новгородський перший літопис старшого і молодшого ізводу (авт. – і не тільки), у якому міститься розповідь про заворушення в Новгороді. Адаптованою до сучасної мови, її так описує відомий нам А. Зімін: «Після смерті князя Володимира (1015) в Новгороді почалося велике повстання, викликане безсоромним господарюванням княжої дружини, яка в значній частині складалася з варягів. Очолювали її представники місцевої новгородської знаті (нарочиті мужі). Князь Ярослав Володимирович придушив повстання новгородців. Однак, отримавши звістку про загрозові дії з боку київського князя Святополка, він був змушений зібрати «віче на полі», публічно визнати помилковість репресій, які він зробив, і таким чином заручитися підтримкою Новгорода в майбутній боротьбі зі Святополком. Натомість Ярослав, **можливо**, обіцяв деякі гарантії новгородцям (і насамперед новгородської знаті) як від насильницьких дій дружини, і від повторення репресій».¹³ Вказує на **вірогідність** ще один фрагмент подій 1015 р. прокоментований дослідником радянської доби Л. Черепніним: «Якщо вірити літопису, учасники вічових зборів погодилися відразу на примирення з Ярославом і участь у його війську («і вирішив йому новгородці: ми, княже, тобі йдемо»). Але, **припускаємо**, насправді все було складніше. **Мабуть**, велися переговори, в

12 Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Издательство Академии Наук СССР. Москва–Ленинград, 1950. С. 168 (1015 рік).

13 Зимин А. А. Правда Русская. М.: Древлехранилище, 1999. С. 88-90.

яких Ярослав обіцяв новгородцям і грошову винагороду, і грамоту з політичними гарантіями».¹⁴

Як бачимо, інтерпретація фрагменту літопису радянськими дослідниками побудована на **ймовірності** надання певних гарантій новгородцям, у той час як українські вчені Г. Демиденко і В. Єрмолаєв двічі перетворили її на доконаний факт. Вдруге – на с. 150, де автор окремої публікації «Про законотворення Ярослава Мудрого» Г. Демиденко в результатах новгородського віче 1015 р. побачив «накази» народу князеві і «його обіцянки новгородцям», що не підтвержуються жодним джерелом: ані найдавнішим новгородським літописанням за Синодальним списком XIII ст. Новгородського першого літопису, ані українським зводом 1113 р. – «Повість врем'яних літ», що зберігся в редакції 1116 р. в Лаврентіївському літописі і в редакції 1118 р. в Іпатіївському літописі.

Та й з погляду елементарної логіки таке тлумачення історичних подій упорядниками не менш сумнівне. Певно, не можуть люди на другий день після жорстокого придушення повстання, ними ініційованого, у ході якого загинули «тища» варягів і новгородців, вимагати від князя посилення репресивної складової фактично проти себе у формі виплати грошових штрафів за вбивство не лише на користь рідних потерпілих, але й для князя.

У 2009 р., через 10 років після появи книги А. Зіміна, читачі ознайомилися з думкою вітчизняного вченого-археолога М. Брайчевського, який наполягав на отриманні Новгородом від Ярослава Володимировича, уже як князя Київського, у 1019 р. не «Руської Правди», що як юридичний документ мала загальнодержавне значення, а уставної грамоти. Її нормами він звільнив місто від податкового тягара та забезпечив певні вольності і права.¹⁵ Цю ж думку задовго до М. Брайчевського проводив український дослідник М. Костомаров, який, описуючи події новгородського повстання проти варягів, не побачив жодних вимог місцевого населення щодо встановлення грошових санкцій за вбивство на користь князя.¹⁶

14 Черепнин Л. В. Общественно–политические отношения в Древней Руси и Русская Правда Древнерусское государство и его международное значение. М., 1965. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Istorija_Tserkvi/drevnerusskoe-gosudarstvo-i-ego-mezhdunarodnoe-znachenie/1_20.

15 Брайчевський М. Вибране. Т. 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / упоряд. Ю. Кучерук. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. С. 209-210.

16 Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского ; примеч. И. Л. Бутича. 2-е изд. Киев : Изд-во при Киевском ун-те, 1990. С. 205.

На підтвердження місії А. Зіміна при тлумаченні «Руської правди» як твору, підготовленого новгородським князем Ярославом, запропонуємо приклади несумлінного використання її мовних особливостей, притаманних, мовляв, «новгородській» говірці, бо коли б «Коротка правда була «кодіфікована у Києві, то мали би бути присутні риси київського походження пам'ятника», чого автор не спостерігає. Впевнені, із-за незнання мови Київської землі. Належність Короткої правди до юридичного продукту Новгороду, дослідник бачить у специфічних для нього термінах, що мають винятково «новгородське походження», а саме: гридинь, ябетник, словенин, варяг, колб'яг, мир, видок, поручник, мзда, скот (грошова одиниця) тощо.

Слід зазначити, ще Н. Максимейко, задовго до А. Зіміна, відзначав специфіку правових казусів та наголошував на «новгородському» характері лексики Короткої Правди, перелічуючи їх у тому ж порядку.¹⁷

Отож за допомогою етимологічних та тлумачних словників з'ясуємо лексичну належність наведених термінів. Упорядник лексичного словника П. Ковалів визнає походження слова «гридь» від старонорвезького слова *gridh* – сховище¹⁸, а автор етимологічного словника російської мови М. Фасмер переконаний в його органічності як для російської, так і для української лексики¹⁹. В останньому випадку воно означає «гарнізон чи казарма». Скот – у сенсі мовному – гроші (*skatz*) – германського походження. Скот як худоба має слов'янське походження, аналог присутній як у російській, так і в українській. «Новгородська» мова не виведена у статус окремої лексичної групи. Ябетник – службовець суду, посадовець зі староскандинавської мови. Варяг походить від скандинавського слова *vaeringi*, при цьому мовознавець Ф. Філін прирівнює пошук в ньому слов'янської етимології до мовного «дикунства».²⁰ Купець є запозиченням із фінської мови, хоча воно присутнє в українській, російській, сербо-хорватській, словенській, польській, а ось мови Новгороду – знайти не вдалося. Мзда – за словником А. Преображенського належить до герман-

17 Максимейко Н. А. Опыт критического исследования Русской Правды. Вып. первый : Краткая редакция. Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберг и сыновья, 1914. 217 с., URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe.

18 Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X-XIV ст. У 2 т. Т. 2. Запозичення. Нью-Йорк, 1964. С. 321.

19 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва : Прогресс, 1986. Т. 1. С. 456.

20 Филлин Ф. П. Образование языка восточных славян. Москва-Ленинград: Издание Академии наук СССР, 1962. С. 273.

ського слова – *misdo*²¹. Поручщик – старослов'янське, поручник – чеське та польське – від слова рука.²² Мир – старослов'янське, характерне для слов'янських мов – означає «спокій, згода». У значенні «сільська громада» розвинулося із «мир, спільнота».²³

І на завершення. На с. 17 і с. 341 упорядники двічі припускаються фактологічної помилки, говорячи про «Закон Руський» як предтечу «Руської Правди». Автори ведуть мову про те, що він знайшов відображення, мовляв, у русько-візантійських договорах 911, 944 і 971 рр., що не відповідає тексту названих міжнародно-правових угод. У останньому договорі князя Святослава з Візантією 971 р. сторони вже не спираються на «Закон Руський» як праворегулятивний документ.

З огляду на вищезазначене, не бачимо жодних підстав пов'язувати лексичні особливості Короткої «Руської правди» з новгородською чи іншою мовою з того ж кластера і вважати це аргументом для встановлення факту її походження в умовах Новгородського князівства, а не України-Руси. Лексичні та етимологічні словники одноставно твердять – перелічені Н. Максимейком і А. Зіміним терміни здебільшого належать до слів іншомовного походження. Відтак, упорядникам навчального посібника пп. Г. Демиденку і В. Єрмолаєву у наступному виданні слід визначитися, з якою вітчизною вони пов'язують її походження, адже використаний комплекс літератури, джерел, передмова і авторський текст більшою мірою свідчать про семантику імперську, радянську чи іншу, ніж справді вітчизняну.

Рецензією ми закликаємо до наукової дискусії вчених, фахівців як історичної, так і юридичної спеціалізації, а також мовознавців щодо текстів, списків, редакцій, змісту прадавньої *пам'ятки української культури* – «Правди Роської» в умовах широкомасштабної екзистенційної загрози (війни), розгорнутої сусідом-агресором на території нашої Вітчизни – України.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-74-84

21 Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Москва : Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910. Т. 1. С. 533.

22 Горяев Н. В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. Тифлис, 1896. С. 275.

23 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва : Прогресс, 1986. Т. 2. С. 626.

ТИМОШЕНКО Віра Іванівна,

д-р юрид. наук, професор,

академік НАН ВО України,

Національна академія внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-2947-5627

ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЙ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОГО ПІДКРІПЛЕННЯ ДЛЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

Терміном «протиправна поведінка (правопорушення)» позначають різновид антисоціальної поведінки, яка порушує заборонну або зобов'язальну норму права, є небезпечною для особи та суспільства, зачіпає їхні інтереси, що охороняються законом. Така поведінка в психології називається делінквентною (лат. *delinquens* – проступок, провина). Це діяння особи, що відхиляються від чинних нормативних актів, загрожують добробуту інших людей або соціальному порядку, є кримінально караними у крайніх своїх проявах. Особа, що демонструє протиправну поведінку, розглядається як делінквентна (делінквент), а самі діяння – як делікти. Делінквентна поведінка є формою девіантної поведінки. Під девіантною поведінкою (лат. *deviatio* – відхилення) розуміють діяння людини, що суперечать офіційно визнаним нормам (стандартам, шаблонам), які фактично склалися в даному суспільстві, порушують їх. Відхилення можуть бути як позитивними, так і негативними. Негативні відхилення є дисфункціональними, вони дезорганізують систему. Це соціальні патології: злочини, алкоголізм, наркоманія, суїциди тощо. Саме такі відхилення потребують уваги юридичної науки.

Протиправна поведінка є антиподом правової поведінки, яка відповідає нормам права. Протиправна поведінка за своєю сутністю означає наявність конфлікту між особою і суспільством, між індивідуальними та суспільними інтересами. Ці конфлікти стимулюють і посилюють різні фактори, перш за все – криміногенні. Можна сказати, що протиправна поведінка особи є результатом складної взаємодії багатьох факторів, дія яких опосередковується конкретними відносинами, конкретною ситуацією, в яку особа потрапляє¹.

1 Tymoshenko V. I. Illegal Behaviour in the Modern World: Causes and Consequences. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 12. Issue 1. P. 9-16. DOI: <https://doi.org/10.33270/04221201.9>

Причини людської поведінки – це проблема теоретична. Її вирішенням займалися і займаються багато наук – від філософії та соціології до психології, кримінального права і кримінології. Історії політико-правової думки відомо немало теорій, що пояснюють цю поведінку та пропонують способи її зміни. Так, класичні кримінологічні теорії фокусуються на ідеї, що людина вирішує вчинити злочин, ґрунтуючись на своїх власних раціональних розрахунках і особистих якостях, переважно вроджених, а також набутих. Соціологічні кримінологічні теорії зосереджуються на соціальних, економічних, екологічних та інших факторах злочинної поведінки, які вважають основними. Біосоціальні ж теорії злочинності виходять із того, що психологічні, неврологічні й генетичні фактори можуть сприяти підвищенню ймовірності участі людини в злочинній поведінці. Психологічні теорії злочинності акцентують увагу на властивостях людської психіки. Вони дають можливість зрозуміти внутрішні фактори злочинної поведінки, визначити механізми нейтралізації таких факторів. Усі ці теорії з більшим або меншим успіхом розвиваються сучасними вченими. Разом із тим, злочинність останніми роками набула витончених та руйнівних форм і вийшла на одне з перших місць серед дестабілізуючих соціальних факторів. Щороку наслідки злочинних посягань відчувають на собі мільйони людей. Боротьба зі злочинністю ведеться, але її не можна вважати ефективною, якщо не будуть враховані всі соціальні наслідки злочинності, її ціна, тобто сукупна шкода, той тягар, який несе суспільство та держава у боротьбі з нею. Реальні пріоритети у боротьбі зі злочинністю мають бути пов'язані з вирішенням головного завдання – забезпеченням особистої безпеки громадян.

Серед теорій, що пояснюють причини протиправної поведінки, особливе місце займає теорія, яка надає значення взаємодії правопорушника з навколишнім середовищем. Ця, по суті соціологічна теорія, відома як теорія різних асоціацій або теорія диференціальної асоціації. Вона передбачає, що злочинність є результатом навчання та взаємодії зі злочинними елементами в суспільстві, тобто злочинці навчаються через асоціацію. Люди, які перебувають в оточенні злочинців і приймають їхні норми та цінності, схильні до скоєння злочинів. Автором теорії диференціальної асоціації є Едвін Хардін Сазерленд (англ. Edvin Hardin Sutherland, 1883–1950) – американський соціолог і кримінолог, один із найбільш впливових

кримінологів 20-го століття. Відомим прихильником цієї теорії був Дональд Рей Крессі (англ. Donald Ray Cressey, 1919–1987) – американський пенолог, соціолог і кримінолог. Автори теорії диференціальної асоціації прагнули виявити універсальні механізми, що пояснюють генезу злочинності незалежно від конкретних структурних, соціальних та індивідуальних умов. На світогляд цих вчених значно вплинув підхід Чиказької школи до дослідження злочину, де підкреслювалися переважно соціальні та фізичні навколишні фактори, а не генетичні або особистісні характеристики, як визначальні чинники людської поведінки².

Теорія диференціальної асоціації ґрунтується на ідеях Г. Тарда про наслідування як основу людського спілкування. У своїй книзі «Закони наслідування» (1890) він стверджував, що соціальні зміни відбуваються через поширення винаходів – нових ідей, моделей поведінки чи технологій, – які населення сприймає через наслідування³. На думку вченого, для характеристики індивідуальних особливостей людини необхідно розглядати як відбувається процес впливу однієї свідомості на іншу. Г. Тард розробив соціально-психологічну теорію соціалізації особистості, що базується на обґрунтованих ним «законах наслідування». Цю теорію було закладено в основу багатьох наукових підходів соціології, соціальної психології і кримінології ХХ ст. Наслідування – це соціальна форма руху, завдяки якій думка передається від одного мозку до іншого. В одному й тому самому суспільному середовищі накопичення соціальних впливів буває різним: в одних переважає моральне запозичення від чесних людей, інші прагнуть наслідувати людей з вадами або злочинців. Досліджуючи при цьому логічні й нелогічні способи впливу, Г. Тард встановив, що особливу роль у якості каналів впливу відіграють такі соціальні процеси та явища, як мода, релігія, мистецтво, традиції, звичаї, моральність, право, наука, промисловість. Соціальне життя він розглядав як мінливий розподіл вірувань і бажань, які поширюються за вказаними каналами⁴. При цьому вчений визнавав важливість фізіологічних передумов злочинності.

2 Bernard T. J. "Edwin Sutherland". *Encyclopedia Britannica*, 7 Oct. 2025, URL: <https://www.britannica.com/biography/Edwin-Sutherland>. Accessed 30 April 2026.

3 Tarde G. *Laws of imitation*. New York: Henry Holt and Company, 1903. 393 p. URL: <https://ia801503.us.archive.org/25/items/lawsofimitation00tard/lawsofimitation00tard.pdf>

4 Тимошенко В. І. Тард Жан Габріель. // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. С. 434. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/16707>

Е. Сазерленд пояснював злочинність виключно на основі факторів соціального життя, при цьому він не використовував жодних гіпотез щодо біологічних основ злочинної поведінки. Вже у своєму підручнику з кримінології (1924, одному з перших кримінологічних видань у США) вчений заклає основи соціологічного розуміння злочинності. У монографії «Принципи кримінології»⁵ (1939) Е. Сазерленд сформулював свою ідею у вигляді розгорнутої концепції, що містила кілька пунктів. Сутність теорії полягала в наступному: злочинна поведінка нічим не відрізняється від інших форм людської поведінки, людина стає злочинцем лише в силу своєї здібності до навчання; злочинне навчання включає сприйняття криміногенних поглядів, звичок і вмінь. Саме ці негативні якості особистості, що формуються в результаті негативних соціальних явищ (наслідування поганого прикладу), є основою злочинної поведінки; людина навчається злочинній поведінці не через те, що має особливі злочинні нахили, а тому, що кримінальні зразки частіше потрапляють у поле її зору і вона встановлює більш тісний зв'язок із людьми, у яких можна перейняти криміногенні погляди та навички. Якби у злочинця-підлітка з дитинства було інше коло спілкування, він би виріс зовсім іншою людиною⁶.

Отже, відповідно до цієї теорії, людина навчається делінквентної поведінки, переймаючи її від інших. Навчання відбувається завдяки процесу спілкування. Людина стає правопорушником, якщо вона приймає цінності, що підтримують порушення закону, а не цінності загальноприйнятої культури. Процес навчання делінквентній поведінці включає всі механізми, які важливі для навчання загалом⁷.

Вихідним пунктом теорії диференційованого зв'язку (асоціації) є ідея диференціації суспільства: одна частина організується на основі законотворчості, а інша – законотворчості. У результаті виникає конфлікт правової та злочинної культур. У зоні конфлікту людина контактує з представниками незлочинної та злочинної поведінки і в процесі такої комунікації засвоює стереотипи поведінки, зокрема навчається і злочинній поведінці. Навчання можливе як при безпосередній взаємодії, так і під

5 Sutherland E. H. *Principles of Criminology*. J. B. Lippincott, 1939. 651 p. Sutherland, Edwin H. *Encyclopedia of Criminology*. URL: <http://cw.routledge.com/ref/criminology/sutherland.html>

6 Geis G. Sutherland, Edwin H. (1883–1950). In book: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. 2007. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeoss306>

7 Maloku A. *Theory of Differential Association*. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020, January. Vol. 9. Issue 1. P. 170–178. DOI: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0015>

впливом найближчого оточення. Більш віддалені соціальні фактори – різноманітні співтовариства, засоби масової інформації тощо – у процесі злочинного навчання відіграють другорядну роль. Головними чинниками ризику тут є антисуспільні зв'язки та антисуспільні партнери. Основна ідея цієї теорії полягає в наступному: злочинна поведінка виникає через різницю між підтримкою та засудженням злочинних та незлочинних альтернатив поведінки.

Е. Сазерленд вважав, що мобільність, економічна конкуренція та індивідуалістична ідеологія, що супроводжували капіталістичний та промисловий розвиток, були відповідальними за розпад великої родини та однорідних кварталів як таких, що сприяли громадському контролю. Руйнування родинних груп розширило сферу відносин, які більше не контролювалися спільнотою, та підірвало урядовий контроль, що призвело до постійних «систематичних» злочинів та інших правопорушень. На його думку, така дезорганізація викликає та посилює культурні конфлікти, що підтримують антигромадську активність. Він розглядав законослухняну культуру як домінуючу і більш широку, ніж альтернативні криміногенні культурні погляди, а також як таку, що здатна подолати систематичну злочинність. Вчений дійшов висновку: якщо суспільство організоване з врахуванням цінностей, виражених у законі, злочинність виключається; якщо воно не організоване, злочинність зберігається та поширюється.

Як бачимо, до основних принципів теорії диференціальної асоціації Е. Сазерленда належать наступні: злочинній поведінці навчаються в процесі взаємодії з іншими людьми під час спілкування; основна частина навчання злочинній поведінці відбувається в групах, де відносини мають особистий, безпосередній характер; навчання злочинній поведінці відбувається в процесі засвоєння прийомів скоєння злочинів, злочинних мотивів, спонукань, установок і відносин; процес навчання через асоціації з кримінальними та антикримінальними структурами включає всі механізми, що беруть участь у будь-якому іншому навчанні; людина стає злочинцем через переважання в ній оцінок, які сприяють порушенню закону; диференціальні асоціації можуть відрізнитися за частотою, тривалістю, пріоритетністю та інтенсивністю⁸. Концептуальні доповнення цих ос-

8 Maloku A. Theory of Differential Association. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020, January. Vol. 9. Issue 1. P. 170–178. DOI: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0015>

новних принципів від біхевіористів включають такі: процес навчання злочинній поведінці відбувається відповідно до принципів оперантної обумовленості; навчання відбувається як в індивідуальній, так і в соціальній взаємодії. Оперантний стан передбачає активне навчання, що відбувається на основі підкріплення і покарання.

У класичній теорії диференціальної асоціації простежується основний причинно-наслідковий зв'язок: від антисоціальних партнерів по спілкуванню до придбання антисоціальних установок, які призводять до анти-супільної поведінки в певних ситуаціях. Із розвитком біхевіоризму та поширенням його впливу на цю теорію з'явилася потужна причинно-наслідкова модель, яка дозволяє антисоціальним асоціаціям мати пряме причинно-наслідкове значення, не опосередковане антисоціальними установками. За допомогою цієї моделі антисоціальні установки та антисоціальні партнери не лише впливають один на одного, а й можуть впливати на поведінку інших людей у конкретних ситуаціях, сприятливих для злочинної діяльності. При цьому теорія диференціальної асоціації є спробою пояснити девіантну поведінку на основі аналізу звичайного, властивого людині способу вчитися будь-чому.

Таким чином, теорія диференціальної асоціації також перебуває в межах біхевіорального напрямку, згідно з яким в основі людської поведінки лежать уроджені інстинктивні реакції. Як відомо, біхевіоризм (від англ. behaviour – поведінка) передбачає, будь-яка поведінка складається з рефлексів, реакцій на певні стимули в середовищі, що всі види поведінки засвоюються за допомогою обумовленої взаємодії з довкіллям. Таким чином, поведінка – це просто реакція на стимули довкілля⁹. У процесі життєдіяльності внаслідок неодноразових тренувань (навчання) виробляються відповідні реакції на стимули зовнішнього середовища. При цьому набуті реакції можуть бути як позитивними, так і негативними. Саме негативні реакції на зовнішні подразники знаходять свій прояв у скоєнні злочинів.

Істотний внесок у розвиток та популяризацію ідей необіхевіоризму належить американському психологу, професору Гарвардського університету Берресу Фредеріку Скіннеру (англ. Burrhus Frederic Skinner, 1904–1990). Радикальний біхевіоризм Б. Ф. Скіннера, як новий етап розвитку біхевіоризму, спирався на еволюційні теорії, які пов'язували поведінку людини

9 McLeod S. Behaviorism in Psychology. May 12, 2025. URL: <https://www.simplypsychology.org/behaviorism.html>

з подіями, що відбуваються довкола. Вчений, який був одним із найбільш відомих психологів світу, дотримувався позиції, що «суб'єктивні сутності», такі як розум, мислення, пам'ять, аргументація, не існують як такі, а є лише «вербальними конструктами», граматичними пастками, в які людство потрапило з розвитком мови. Поведінка ж зумовлена зовнішніми причинами. Теорія зумовлення, яку Б. Ф. Скіннер прагнув створити, мала підсумувати його досить незвичайні дослідження: все, що ми робимо і ким ми є, детерміновано історією наших нагород і покарань. Його аргументи наступні: «Найбільш ефективним способом контролю за поведінкою є нагорода. Покарання інформує про те, що не треба робити, але не повідомляє про те, що потрібно робити. Покарання є основною перешкодою для навчання. Карні форми поведінки не зникають; вони майже завжди повертаються замаскованими або іншими формами поведінки, що їх супроводжують. Ці нові форми допомагають уникнути подальшого покарання або є відповіддю на нього. В'язниця – чудова модель, яка демонструє неефективність покарання. Якщо ув'язнений нічому не навчився, то немає жодної гарантії, що в тому ж середовищі з тими ж спокусами він поводитиметься по-іншому»¹⁰.

Канадський та американський психолог українсько-польського походження Альберт Бандура (англ. Albert Bandura, 1925–2021) також розвивав популярну в психології теорію соціального навчання, згідно з якою поведінка людини обумовлюється постійним взаємним впливом поведінкових, когнітивних та середовищних факторів. Люди навчаються через спостереження за поведінкою, відносинами та результатами дій інших людей. На думку А. Бандури, більшість актів людської поведінки зумовлена навчанням за допомогою моделювання: спостереження за іншими формує уявлення про те, як демонструється нова поведінка, і в подальшому ця закодована інформація служить керівництвом для дії. Тобто відповідно до теорії когнітивно-соціального навчання людина виробляє свою поведінку шляхом підкріплення та моделювання. У процесах самопідкріплення люди і винагороджують, і карають самі себе¹¹.

10 Skinner B. F. *Beyond Freedom and Dignity*. New York, 1971. p. 300. URL: <https://selfdefinition.org/psychology/BF-Skinner-Beyond-Freedom-&-Dignity-1971.pdf>

11 Abdullah N., Syed Hassan S., Abdelmagid M., Mat Ali S. Learning from the Perspectives of Albert Bandura and Abdullah Nashih Ulwan: Implications Towards 21st Century Education. *Dinamika Ilmu*. 2020. Vol. 20. Issue 2. P. 199–218. DOI: <https://doi.org/10.21093/di.v20i2.2423>

Теорія соціального навчання розглядає людське навчання як активний, когнітивно контрольований психічний процес засвоєння досвіду. Злочинна поведінка засвоюється через її підкріплення (винагороду) більше, ніж соціально конформна поведінка. Правопорушники набувають досвіду в кримінальних субкультурах, у яких кримінальна поведінка виправдовується за допомогою методів нейтралізації як «не зовсім» кримінальна¹². Водночас ця теорія висвітлює такі феномени, як навчання через спостереження за зразком (поведінкою інших людей) та копіювання моделей поведінки (свідомо або завдяки механізму несвідомого наслідування). Дуже важливим є побічне підкріплення – спостереження за наслідками поведінки інших людей: якщо поведінка отримує схвалення, то вона копіюється; якщо осуд – людина уникає такої поведінки.

Зазначена теорія наголошує на важливості суспільного осуду як потужного фактора, що перешкоджає прояву кримінальної поведінки. Водночас вона наполягає на вирішальній ролі в процесі навчання прикладів із життя тих, хто вже був покараний за свої злочини. Суспільне засудження призводить до соціальної ізоляції. Бути знедоленим – найважча кара у світі. Тому підлітки, які побоюються суспільного осуду, меншою мірою схильні до скоєння злочинів. Люди вчаться девіантній поведінці через міжособистісні взаємодії зі своїм соціальним оточенням, орієнтуючись насамперед на найбільш значущих для них осіб. Особливо це поширено в групах підлітків. Спочатку в такій групі створюються власні нормативні визначення щодо того, яка поведінка є доброю чи поганою, правильною чи неправильною, справедливою чи несправедливою. Ці нормативні визначення стають внутрішніми орієнтирами того, які дії будуть відповідними та з найбільшою ймовірністю принесуть винагороду. Саме такі форми поведінки починають відтворювати, оскільки вони отримують схвалення з боку значущого оточення.

Величезний внесок у дослідження особистості людини належить Гансу Юргену Айзенку (нім. Hans Jürgen Eysenck, 1916–1997) – німецько-британському вченому-психологу, який обґрунтував три ортогональні виміри особистості (модель PEN). Це біологічна модель, що визначає особистість через екстраверсію-інтроверсію (E), нейротизм-стабільність (N) та психо-

12 Bandura A. Toward a Psychology of Human Agency: Pathways and Reflections. *Perspectives on Psychological Science*. 2018. Vol. 13. Issue 2. P. 130–136. DOI: <https://doi.org/10.1177/1745691617699280>

тизм-силу суперего (П). Вона припускає, що особистість є переважно спадковою, причому ці суперфактори представляють ієрархічні, ортогональні виміри, що впливають на таку поведінку, як соціальна взаємодія, емоційна стабільність та імпульсивність¹³.

Г. Айзенк запропонував амбітну програму розробки всеосяжних теоретичних пояснень, заснованих на експериментальному підході та біологічних засадах основних вимірів особистості¹⁴. Вчений припустив, що злочинцями стають внаслідок вродженої схильності до вчинення кримінальних актів. На думку Г. Айзенка, зовнішні чинники лише в поодиноких випадках штовхають людей до злочину, і далеко не кожна людина, що опинилася в несприятливому оточенні, стає правопорушником. Г. Айзенк припускав, що злочинна поведінка є результатом взаємодії між певними факторами оточення та властивостями нервової системи. Він висловив думку, що різні комбінації нейробіологічних, особистісних факторів та факторів навколишнього середовища викликають різні типи злочину.

Вчений виділив компоненти злочинної поведінки: проксимальна складова – вплив об'єкта на відповідні рецептори людини в даний момент; біологічні аспекти особистості – обмін речовин, дії гормональної та нервової систем. Люди, які легко впадають у нудьгу і постійно потребують стимулів, часто поводяться зухвало. Таку поведінку може супроводжувати участь у захопливій кримінальній діяльності. Дистальна складова – успадковані особливості особистості, що визначаються ДНК. Тобто кримінальні нахили передаються від батьків дітям через один ключовий ген або групу генів.

Г. Айзенк визначав особливі риси центральної та периферійної нервової системи, від яких залежать особливості особистості загалом. Функції нервової системи кожної людини можуть бути такими ж унікальними, як і особистісні характеристики. Він доводив, що особистості властиві чотири фактори вищого порядку: загальний інтелект, екстраверсія, нейротизм і психотизм. Три останні є факторами темпераменту. Г. Айзенк уявляв собі кожен із трьох перших особистісних факторів у вигляді континууму, причому осі нейротизму та екстраверсії перетинаються під прямим кутом. Психотизм – це окремий континуум. Залежно від того, в

13 Eysenck's Dimensions of Personality: A Dive into the Hierarchical Model. *Psychology Town*. October 13, 2025. URL: <https://psychology.town/personality-theories/eysencks-personality-dimensions-hierarchical-model/>

14 Eysenck M. W. Hans Eysenck: A research evaluation. *Personality and Individual Differences*. 2016, December. Vol. 103. P. 209–219. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.04.039>

яку ситуацію людина потрапляє, вона може бути екстравертом, інтровертом або амбівертом. Людина з високими показниками екстраверсії, психотизму або нейротизму схильна до скоєння злочину. За надто високих показників психотизму може виявлятися схильність до скоєння вбивств. Психотики зазвичай нетовариські, винахідливі та вперті, імпульсивні, байдужі до інших, егоцентричні, схильні чинити опір суспільному впливу. Вони неспокійні та важко контактують з іншими людьми; навмисно завдають іншим неприємностей. Також вони генетично схильні до розвитку особистості психотичного чи психопатичного типу. За високих показників екстраверсії люди легко переймають чужу думку та погляди; внаслідок властивої їм безтурботності, самовпевненості та товариськості вони можуть бути заповзятими, мати схильність до лідерства, причому не завжди позитивного. Особи з високими показниками нейротизму схильні до ірраціональності, часто скуті, переважно залежать від власного настрою та емоцій. Вони також можуть виявляти схильність до злочинної поведінки¹⁵.

Американський кримінолог Рональд Екерс (англ. Ronald Akers, 1939–2024) запропонував використовувати для пояснення девіантної поведінки теорію соціального навчання, яка прагне інтегрувати основні положення біхевіоризму, теорію соціального навчання А. Бандури та теорію диференціальних асоціацій Е. Сатерленда. Р. Екерс називає своє вчення теорією диференціального підкріплення асоціацій. У короткому викладі ця теорія постулює, що люди вчаться здійснювати девіантні дії через міжособистісні взаємодії зі своїм соціальним оточенням¹⁶.

Р. Екерс виділяє низку особливостей, що характеризують диференційовані зв'язки: 1) злочинна поведінка є результатом взаємодії різних соціальних груп; 2) значний вплив на формування злочинної поведінки має та чи інша соціальна група. Вона може бути нечисленною, але в будь-якому разі відносини всередині такої соціальної одиниці будуватимуться на особистих, безпосередніх зв'язках; 3) сам процес залучення та подальшого навчання відбувається, зокрема, під час скоєння протиправних дій у рамках вищезгаданої соціальної одиниці; 4) злочинцем стає особа,

15 Eysenck H. J. Psychophysiology and Personality: Extraversion, Neuroticism and Psychoticism. URL: https://hanseysenck.com/wp-content/uploads/2019/12/1983_eysenck_-_psychophysiology_and_personality_extraversion_neuroticism_and_psychoticism_physiological.pdf (дата звернення 05.05.2026).

16 Halbasch K. Differential reinforcement theory examined. *Criminology*. 2006, March. Vol. 17. Issue 2. P. 217–229. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1979.tb01288.x>

яка має певні соціальні установки, необхідні для скоєння злочинів, тобто громадська думка значно впливає на залученість у злочинну діяльність; 5) сама собою злочинна поведінка є девіантною, але бере свій початок із простого навчання, яке проходить кожна людина. При цьому теорія соціального навчання передбачає, що під час соціалізації формуються певні стимули (мотиватори), які дають розуміння того, яка поведінка є доречною, а яка – девіантною (дискримінаційні стимули)¹⁷.

Як відомо, Е. Сазерленд вважав, що кримінальна або девіантна поведінка засвоюється так само, як і будь-яка інша. Нагадаємо, що кримінальна поведінка формується не тільки внаслідок участі чи контактів із «поганими компаніями» чи кримінальними елементами. Вирішальну роль відіграють нормативні значення або визначення, а не контакти з особами самі по собі. Більше того, девіантні визначення повинні переважати над конвенційними. Таким чином, на думку Е. Сазерленда, кримінальна поведінка може сформуватися, навіть якщо взаємодія з кримінальними групами буде мінімальною. Наприклад, члени законослухняної групи – припустимо, батьки – можуть висловлювати завуальовано або відкрито і прямо судження про те, що обманювати – це нормально або що чесних людей не існує. Це надзвичайно важливий момент, що впливає на моральний розвиток особистості. При цьому теорія Е. Сазерленда не уточнює, які види навчання відіграють найважливішу роль, а які – другорядну. У ній не враховуються належним чином індивідуальні відмінності, що впливають на процес навчання.

Р. Екерс намагається подолати деякі з труднощів теорії диференціальних асоціацій, переформулюючи її таким чином, щоб узгодити з принципами оперантного обумовлення та соціального навчання. Він вважає, що поведінка переважно засвоюється відповідно до принципів оперантного обумовлення, а класичне обумовлення відіграє у ній другорядну роль. У подальшому відтворення девіантної поведінки прямо залежить від кількості, частоти та ймовірності підкріплення, одержуваного індивідом за подібну поведінку в минулому. Вирішальну роль, на думку Р. Екерса, відіграє соціальне та несоціальне підкріплення, причому перше є більш важливим. Девіантна поведінка, таким чином, найчастіше формується завдяки соці-

17 Akers R. L. Is differential association/social learning cultural deviance theory? *Criminology*. 2006. Vol. 34. Issue 2. P. 229–247. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1996.tb01204.x>

альним підкріпленням, отриманим від значущих інших осіб, зазвичай у групі однолітків.

Теорія соціального навчання Р. Екерса не уникла критики. Деякі вчені вважають її тавтологічною і циркулярною: дії здійснюються тому, що вони підкріплюються, а підкріплюються тому, що здійснюються. Однак ця теорія залишається й нині досить популярною в кримінології.

Теорія когнітивно-соціального навчання кримінальної поведінки (теорія диференціального підкріплення та імітації) підтвердила свою спроможність емпірично і практично та була доповнена теорією кримінальної спокуси Джека Катца (англ. Jack Katz, 1944) – американського соціолога і кримінолога, який здобув широку популярність завдяки своїй роботі в галузі культурної кримінології. Новаторська книга Д. Каца «Спокуси злочину»¹⁸ (1988) поставила під сумнів традиційні теорії, зосередившись не на тому, чому люди скоюють злочини в раціональному чи структурному сенсі, а на тому, як злочин відчувається в момент дії. Вчений стверджує, що ейфорія від кримінального успіху є значним чинником. Грабіжник не лише винагороджується, отримавши матеріальну вигоду, а й відчуває свою владу та панування під час злочинного діяння.

Роботи Д. Каца вирізняються акцентом на емоційній, моральній та чуттєвій динаміці злочинної поведінки – підході, який суттєво вплинув на культурну кримінологію та вивчення кримінальних мотивів. Він стверджував, що багато злочинних дій зумовлені емоційними винагородами, такими як збудження, влада або вирішення моральної напруги. Ця ситуативна та емпірична перспектива поставила Д. Каца серед піонерів того, що пізніше стане культурною кримінологією. Його роботи спираються на символічний інтеракціонізм, феноменологію та моральну соціологію, підкреслюючи, як злочинці конструюють значення та переживають трансцендентність в акті правопорушення¹⁹.

Таким чином, теорія диференціальної асоціації та теорія диференціального підкріплення є соціологічними теоріями, які намагаються пояснити людську поведінку, особливо в контексті девіацій і злочинності. Ці теорії мають деякі подібності, однак між ними є явні відмінності з точки зору їхніх

18 Katz J. *Seductions of Crime: Moral And Sensual Attractions In Doing Evil*. New York: Basic Books, 1988. 376 p. URL: http://users.soc.umn.edu/~uggen/Katz_88.pdf

19 Katz J. *Start Here: Social Science, Criminology, and the Ethnography of Everyday Life*. *Theoretical Criminology*. 2002. Vol. 6. Issue 3. P. 255–278. DOI: <https://doi.org/10.1177/136248060200600302>

ключових концепцій та застосування. Так, теорія диференціальної асоціації, розроблена Е. Сазерлендом, передбачає, що злочинна поведінка засвоюється через соціальні взаємодії з іншими людьми. Люди стають правопорушниками або злочинцями, якщо їхнє соціальне середовище забезпечує надлишок визначень, що сприяють порушенню закону, порівняно з визначеннями, несприятливими для порушення закону. Наприклад, є група друзів, які регулярно здійснюють крадіжки в магазині. Одна людина в групі, яка спочатку не мала кримінального досвіду, починає проводити більше часу з цією групою і поступово дізнається про їхню участь у крадіжках. Згодом ця людина переймає злочинну поведінку і вже сама займається крадіжками в магазинах завдяки впливу диференціальної асоціації.

Теорія диференціального підкріплення, розроблена Р. Екерсом, фокусується на ролі винагород і покарань у формуванні та підтримці поведінки. Вона передбачає, що люди вчаться поведінці через диференціальне підкріплення, яке отримують: вони з більшою ймовірністю проявляють поведінку, яка винагороджується або підкріплюється, і менш схильні до поведінки, яка карається або не підкріплюється. Наприклад, співробітник отримує винагороду за пунктуальність та ефективність своєї роботи. Позитивне підкріплення у вигляді похвали, бонусів чи заохочення за ці бажані вчинки збільшує ймовірність того, що співробітник і надалі буде пунктуальним та ефективним. І навпаки, якщо інший співробітник постійно спізнюється і отримує дисциплінарні стягнення, негативне підкріплення чи покарання знижує ймовірність повторного запізнення цього співробітника²⁰.

Отже, основна відмінність між теорією диференціальної асоціації та теорією диференціального підкріплення полягає в наступному: теорія диференціальної асоціації підкреслює роль соціальних взаємодій і передачу девіантної поведінки через засвоєні знання асоціації; теорія диференціального підкріплення акцентує увагу на ролі винагород і покарань у формуванні поведінки.

Значення теорій диференціальної асоціації та диференціального підкріплення для розкриття злочинів, а також для запобігання протиправній поведінці полягає в акценті на соціальному середовищі, впливі осіб, які оточують людину, та передають злочинний досвід. Ці теорії мають важливе

20 Understanding Differential Association. 2023, Jul 12. URL: <https://www.coursesidekick.com/sociology/297817>

значення для розуміння механізмів і мотивів формування злочинної поведінки і, як наслідок, для розкриття та запобігання злочинам, ідентифікації підозрюваних. Аналізуючи зв'язки людини, слідчий може зрозуміти, чому вона вчинила злочин. Теорії стверджують, що злочинній поведінці навчаються у процесі соціальної взаємодії, а не через вроджені якості. Це допомагає слідству фокусуватись на соціальному оточенні підозрюваного та запобігати новим правопорушенням. Вказані теорії закликають до аналізу впливу сім'ї, друзів, сусідів та трудових колективів на формування особистості злочинця. Аналіз цих зв'язків допомагає виявити спільників та організаторів злочинів. Розуміння того, що злочинна поведінка є результатом контактів, дозволяє прогнозувати можливі злочини, аналізуючи оточення осіб, схильних до протиправних дій.

Ідеї вказаних теорій важливі й для ресоціалізації злочинців (засуджених), зміни їхніх ціннісних орієнтирів та повернення до нормального життя у суспільстві, формування у вказаних осіб позитивних якостей та відновлення соціально корисних зв'язків.

Згідно з вищерозглянутими теоріями, для попередження протиправної поведінки урядам держав та правоохоронним органам необхідно контролювати процес соціалізації особистості, який являє собою набуття індивідом певних соціальних зв'язків, що дозволяють людині змінювати свій світогляд, приймати певні рішення, а також за рахунок отриманого досвіду вибудовувати власні моделі соціальної поведінки. Необхідно також вживати заходів для нейтралізації середовища, що підтримує норми, які суперечать загальноприйнятій моделі соціальної поведінки та чинному законодавству. Метою правоохоронних органів та соціальних інститутів має бути запобігання формуванню сталого зв'язку зі злочинною «ідеологією», у тому числі шляхом використання засобів індивідуальної кримінологічної профілактики.

ЛОЗОВА Ольга Миколаївна,

д-р психол. наук, професор,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0002-3549-195X

ПСИХОСЕМАНТИКА ОБРАЗУ ЖІНКИ В БУДЕННІЙ СВІДОМОСТІ: ПРОСТІР СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УЯВЛЕНЬ

Трансформація соціокультурного та медійного простору XXI століття висуває нові вимоги до вивчення архітектоніки буденної свідомості особистості. У цьому контексті особливого значення набуває психосемантичний аналіз ментальних репрезентацій, крізь призму яких відбувається категоризація базових вимірів людського буття. Важливим елементом цієї системи є психосемантична структура образу жінки, який інтегрує в собі, зокрема, етнічні стереотипи, гендерні ідентичності, репродуктивні установки, патерни міжособистісної прив'язаності в подружніх стосунках.

Тривалий час у психологічній науці домінував патріархальний підхід, який штучно редукував фемінінність до бінарних опозицій, наділяючи жінку пасивністю, емоційністю та залежністю від чоловічого начала (Дж. Вільямс¹). Проте реалії сьогодення фіксують глобальну маскулінізацію, інверсію статевих ролей та розмитість нормативних соціокультурних еталонів, що неминуче деформує внутрішній світ особистості та провокує кризи гендерної та репродуктивної самоідентифікації (Т. В. Говорун)².

Дослідження суб'єктивних семантичних просторів дозволяє реконструювати латентні системи значень суб'єкта та виявити приховані психологічні фільтри, які регулюють реальну поведінку людини. Розуміння того, як у буденній свідомості українців семантизується концепт «жінка», може бути ключем до розв'язання внутрішньоособистісних, міжособистіс-

1 Williams, J. E., & Best, D. L. (1990). *Measuring sex stereotypes: A multination study* (Rev. ed.). Sage Publications.

2 Говорун Т. В., & Кікінежді, О. М. (2004). *Гендерна психологія: Навчальний посібник*. Академія.

них конфліктів, оптимізації репродуктивного здоров'я та гармонізації подружніх відносин.

Психосемантичний підхід у дослідженнях образу виступає методологічним інструментом дослідження індивідуальних смислів та упереджень суб'єкта; методологічною базою є концепція суб'єктивних семантичних просторів.

У цьому метааналізі представлено результати локальних психологічних досліджень, виконаних під науковим керівництвом авторки, яка висловлює щиру вдячність Г. Данилюк, О. Зарівній та М. Дворській за збір та первинну обробку емпіричних даних. Методи дослідження базувалися на синергії методологічних інструментів психосемантики (метод вільного асоціативного експерименту, модифікований семантичний диференціал Ч. Осгуда³) та методу соціальних аксіом К. Леунга та М. Бонда⁴.

У когнітивних науках феноменологія образу розглядається крізь призму історико-філософського та загальнопсихологічного підходів. Образ – складне внутрішньопсихічне утворення людини, що є результатом соціального сприйняття, при цьому соціально-перцептивні образи виконують функції регуляції поведінки, рефлексії, адаптації до культурних вимог соціуму та виступають еталонами оцінювання дійсності.

Згідно з концепцією О. М. Леонтьєва, існують три «твірні» свідомості, що інтегруються в образі, – особистісний смисл, значення і чуттєва тканина – саме вони є базисом уявлень про структуру образу. Психічний образ є пластичним, сталим, багатомірним та ідеальним утворенням, що має високу інформаційною місткістю. У сучасному трактуванні образу розмежуємо поняття об'єктивного та психічного образу, адже психічний образ за визначенням є похідним роботи психіки, а значить, психікою створюється і без психіки існувати не може».

Процесуально побудова образу розглядається як нелінійний процес, що розгортається на трьох рівнях: сенсорно-перцептивному, рівні уяви та мисленнево-мовленнєвому. На останньому рівні утворюється знаковий, ідеальний образ предмета.

3 Яновська С., Севост'янов П., Туренко Р. Психометричні показники та адаптація методу Ч. Осгуда «Семантичний диференціал» (українська версія методу). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 74. С. 24–30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-74-03>

4 Leung, K., Lam, B. C. P., Bond, M. H., Zhou, F. (2012). Developing and Evaluating the Social Axioms Survey in Eleven Countries: Its Relationship With the Five-Factor Model of Personality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(5), 833-857. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022111416361>

Образ жінки у психології концептуалізується як утворення складне, динамічне та детерміноване культурою. Поняття “образ жінки” визначається як система узагальнених, безособових уявлень, очікувань, прогнозів стосовно представниць жіночої статі, що формуються на основі очікувань, припущень, досвіду, цінностей».

Історія досліджень образів хронологічно поширюється від античних ідеалістичних концептів («ейдос», «ейдолон») до позитивістських та гештальт-психологічних теорій. В історичній ретроспективі від античності (Аристотель, Сократ, Платон) та релігійних догматів до філософії XIX–XX століть (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, О. Вейнінгер) домінувала патріархальна парадигма пригнічення жіночого начала, за якої жінка наділялася атрибутами пасивності, меншовартості та деструктивності. Початкова гендерна стереотипізація базувалася на бінарних опозиціях культури, за яких «чоловіче» асоціюється з духом, силою та раціональністю, а «жіноче» – з матерією, пасивністю та емоційністю. Емпіричні крос-культурні дослідження (Дж. Маккі, А. Шеріффс⁵) підтверджують стійкість фемінінних стереотипів (ніжність, емпатійність, сентиментальність) у різних країнах. Глибинна семантика жіночого образу пов'язана з теорією К. Юнга та його послідовників (архетипи Деметри, Персефони, Афіни, Афродіти⁶) та концепцією «Аніми» як містка між свідомим та несвідомим. Тут добре досліджено архетиповий шар образу, що включає в себе конструкт «Первозданної Жінки». Яскравим прикладом архетипного мислення може служити типологія Ч. Гілкрайст⁷ (Королева Краси, Мати-ткаля тощо).

Глибинні компоненти образу української жінки приховано у специфічних персонажах української демонології (наприклад, образ Відьми як символ таємної сили). Ці уявлення спираються на розуміння етнокультурного стереотипу як коду культури, що виконує когнітивну, ціннісно-захисну, ідеологізуючу та ідентифікуючу функції (Г. Теджфел⁸). Психосемантика жіночого образу безпосередньо залежить від етнічної ментальності українського народу, для якої базовими є архетипи Землі-годувальниці, Родини,

5 McKee J. P., & Sheriffs, A. C. (1957). The differential evaluation of males and females. *Journal of Personality*, 25(3), 356–371.

6 Bolen J. S. (1984). *Goddesses in everywoman: A new psychology of women*. Harper & Row.

7 Гілкрайст Ч. (2007). *Коло Дев'яти: Аспекти психіки сучасної жінки в дев'яти архетипах*. Софія.

8 Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press.

Матері та Душі. Як зазначає Б. Цимбалістий⁹, це зумовлює високу етнічну оцінку доброти, лагідності, ніжності, м'якості, сердечності як ідеальних рис характеру, властивих українській жінці. Водночас образи інокультурного походження зазнають суттєвих психосемантичних деформацій при сприйнятті українськими респондентами через полярність ментальних конструктів.

Окремий інтерес становить екранний образ, зокрема, кінообраз жінки. Ці образи аналізуються не як проста сума зображень, а як тимчасова форма, що чинить потужний несвідомий вплив на глядача за допомогою звуку та візуального ряду. Досягненню цього ефекту сприяє потужний механізм ідентифікації, адже глядач неусвідомлено ідентифікує себе з героєм, проєктуючи екранні характеристики на власну особистість, що нерідко спричинює нав'язування медійних еталонів, які часто провокують комплекс неповноцінності особливо у жіночої аудиторії.

У XXI столітті спостерігається криза гендерної ідентичності жінки через розмитість суспільно-нормативних меж, відповідно, образ жінки концептуалізується через процеси диференційованої статевої соціалізації та інтеріоризації соціокультурних схем. Так, Т. В. Говорун виокремлено чотири соціотипи сучасної жінки у взаєминах із чоловіками: «дбайлива» (жінка-мати), «агресор» (конкуруюча), «віктимна» (із мазохістськими рисами) та «інфантильна» (жінка-дочка)¹⁰. Характерними є гендерні девіації, за яких на фоні глобальної маскулінізації жінок зафіксовано феномен «інверсії статевих та гендерних ролей», що призводить до рольового перевантаження сучасної жінки.

Під нашим керівництвом було проведено дослідження первинних експертних характеристик реального та кінематографічного образу жінки як покрокове психосемантичне моделювання свідомості респондентів різних вікових груп. В якості емпіричного об'єкта кіносприйняття обрано художній фільм «Прислуга», в якому гостро порушується питання расової дискримінації та гендерних стереотипів. Проведено вільний асоціативний експеримент та авторську модифікацію семантичного диференціала. Шляхом ранжування та застосування прийому бінарних опозицій на основі 55 найбільш частотних експертних оці-

9 Цимбалістий Б. (1992). Родина і душа народу. В В. Храмова (ред.), *Українська душа* (66–97). Київ : Фенікс.

10 Говорун Т. В., Кікінежді О. М. (2004). *Гендерна психологія: Навчальний посібник*. Академія.

нок було сконструйовано семантичний диференціал (наприклад, «розумна – дурна», «мудра – простодушна», «цілеспрямована – інертна»). Для виділення координатних осей суб'єктивного семантичного простору застосовано процедури контент-аналізу, кореляційного та факторного аналізів

В ході дослідження була виявлена вікова специфіка сприймання та суб'єктивного ставлення до образу жінки у реципієнтів кінотвору. Так, Респонденти юнацького та молодий вік (18–25 років) роблять акцент на функціонально-поведінкових характеристиках жінки («доглядати», «любити дітей») – переважно такі оцінки спираються на образи значущих близьких людей (матері, вчителі). Помічено, що дівчата виявляють амбівалентне ставлення до побутової ролі жінки, маркуючи її як «білка в колесі». Натомість погляди респондентів зрілого та похилого віку (35–75 років) на гендерні ролі та сутність жінки мають чітко виражений консервативний і традиційний характер.

Поведінковий компонент (вміння, навички, соціальна взаємодія) посів домінуюче місце у структурі відповідей респондентів: зафіксовано 48,85% від загальної кількості ознак. Сюди увійшли дескриптори: «ніжна», «турботлива», «активна», «автономна», «працьовита». Емоційний компонент (суб'єктивне самовідчуття) посідає друге місце, об'єднуючи 36,60% ознак: «щаслива», «весела», «добра», «щира», «успішна». Когнітивний компонент (пізнавальна сфера) охоплює 12,5% дескрипторів: «мудра», «розумна», «професіонал у своїй справі», «хитра». Фізичний компонент (соматичні та атрактивні ознаки) виявлений у найменшій мірі, отримавши 8,03% дескрипторів: «чуттєва», «сексуальна», «приваблива».

Юнацький вік (18–25 років) характеризується полярністю сприйняття Фактор «Я-емоційне» для юнаків не є значущим (зв'язок відсутній), тоді як для дівчат він є фундаментальним (сильний зв'язок). Компоненти «Я-дієве» та «Я-статеве» («атрактивність») мають *сильний тісний зв'язок* для обох статей, що відображає процеси остаточного набуття гендерної ідентичності та високу потребу в соціальній активності.

Молодий вік (25–35 років): спостерігається інверсія уявлень. «Я-емоційне» є слабо вираженим у жінок (прагнення до професійного самоствердження) і сильно вираженим у чоловіків (підсвідоме очікування образу «берегині вогнища»). «Я-розумове» має *дуже сильний зв'язок*

зок у чоловіків і *сильний* у жінок, фіксуючи стереотип про доміную, але розсудливу роль жінки в управлінні родиною. «Я-дієве» є дуже сильним суто у жінок.

Зрілий вік (35–60 років): тут фіксується стабільність конструктивів: «Я-розумове» виступає інваріантною, високозначущою характеристикою для представників обох статей. «Я-соціальне» та «Я-дієве» залишаються сильно вираженими виключно у жінок. Цей факт інтерпретується як наслідок соціоекономічної кризи, що змушує зрілу українську жінку брати на себе тотальну фінансову та організаційну відповідальність за виживання родини. У чоловіків зв'язок із «Я-соціальним» у сприйнятті жінки майже відсутній.

Похилий вік (60–75 років): «Я-емоційне» набуває *дуже сильного зв'язку* в обох статей, що репрезентує актуалізацію потреби в емоційній близькості та теплі на етапі відокремлення дорослих дітей. Натомість значення «Я-соціального» та «Я-дієвого» різко знижується (*слабкий зв'язок*), фіксуючи звуження соціальних контактів і вимушений відхід від активного життя. «Я-статеве» зберігає сильний зв'язок виключно в уявленнях чоловіків.

Таким чином, психосемантичний аналіз доводить, що в сучасній буденній свідомості провідну позицію посідає «Я-емоційне» (як базис міжособистісної взаємодії) та «Я-розумове» (як прояв інтелектуальної самостійності жінки). Сучасні жінки молодого та зрілого віку перебувають у ситуації рольового переважання та кризи гендерної ідентичності, оскільки соціокультурні стереотипи вимагають від них одночасного та безкомпромісного поєднання ролей успішного професіонала («Я-соціальне») та ідеальної матері й домогосподарки («Я-емоційне»).

В цілому, психосемантичне моделювання доводить існування прямого зв'язку між когнітивною складністю свідомості глядача та його емоційно-оціночним сприйняттям екранного образу жінки. Сучасний кінематограф виступає активним транслятором суперечливих гендерних еталонів, що ускладнює процес самоідентифікації особистості та провокує внутрішні конфлікти. Сприйняття образу сучасної жінки має чітку вікову диференціацію та нерівномірну динаміку розвитку в чоловіків і жінок.

Протягом свого становлення феномен образу жінки розглядався в заломленні через розмаїті суспільні очікування, які формують у буденній

свідомості українців різні поведінкові еталони. Серед останніх особливе місце посідає еталон так званого нормативного материнства.

У сучасній буденній свідомості закріплено образ успішної репродуктивної реалізації жінки, який складається з таких атрибутів: подружня пара, наявність житла, авто та перша дитина через 1–2 роки після шлюбу у віці 25–35 років. При цьому будь-яка невідповідність цьому образу сприймається як соціальна девіація, найжорсткішим варіантом якої виступає безплідність.

Історично образ безплідної жінки коренився в уявленнях про «дефектність» та біологічне відбракування. У лоні соціально-психологічних стереотипів безпліддя і донині побутує як наслідок або причина глибоких порушень психосоціальної адаптації. Жінка з таким діагнозом часто має завищені вимоги до себе та високу залежність від суспільної думки.

Отже, особистість жінки аналізується крізь призму репродуктивного здоров'я, яке визначається не лише біологічними чинниками, а є комплексними показниками фізичного, психічного та соціального стану жінки. Сучасна жінка прагне поєднувати особистісний розвиток, кар'єру та материнство, що в умовах дефіциту державної підтримки та репродуктивного тиску призводить до внутрішньоособистісних криз. Сучасні медійні образи (наприклад, типаж чайлд-фрі) дещо видозмінюють цю семантику, проте латентний тиск соціуму все ще залишається високим.

Стереотипи буденної свідомості щодо безпліддя мають амбівалентний характер та структурують індивідуальний досвід через панкультурні «соціальні аксіоми» (за К. Леунгом та М. Бондом), виступаючи інструментом категоризації за принципом причинно-наслідкових зв'язків («А пов'язане з Б»). Тому так важливо віднайти ті координатні моделі групових систем уявлень, які формують суб'єктивні семантичні простори індивіда, які структурують систему уявлень у певній галузі. Аксиоматичним тут є таке твердження: чим більшою мірою сфера уявлень у певній галузі є емоційно насиченою, тим сильніше категоріальні структури піддаються впливу особистісних смислів та упереджень.

Дослідження, спрямоване на діагностику самоставлення жінок із репродуктивними труднощами, проводилося серед повнолітніх чоловіків та жінок різного соціально-демографічного статусу. Було встановлено, що

71,1% вибірки мають безпосередній або опосередкований зв'язок із проблемою безпліддя (особистий досвід, проблеми в сім'ї або у близьких родичів). Попри це, фіксувався латентний спротив опитуваних через табуованість і високу інтимність теми.

Визначалися показники генофілії (сильне, усвідомлюване бажання та прагнення мати дітей, продовжити свій рід) та генофобії (явний або прихований страх перед народженням дітей та батьківством), на підставі яких було виявлено наступні закономірності. Виявлено, що помірний рівень генофілії корелює з високим рівнем репродуктивної активності. Контроль долі має значущий зворотний зв'язок із генофілією та репродуктивною активністю. Прагнення жорстко контролювати життєві події викликає неусвідомлений страх (генофобію) перед непередбачуваними та радикальними змінами, які приносить народження дитини. Релігійність так само обернено корелює з генофілією та репродуктивною активністю, що свідчить про те, що релігійні моральні догмати та надмірна відповідальність можуть актуалізувати приховану тривогу та блокувати прагнення до материнства. Соціальна гнучкість негативно пов'язана з репродуктивною активністю, адже розмаїття життєвих сценаріїв та цілей у сучасних жінок природно знижує фокус на виключно дитородній функції.

Психосемантика образу безплідної жінки зондувалася методом семантичного диференціала. Аналіз засвідчив, що ступінь наближеності респондентів до проблеми безпліддя не змінює загального вектора оцінки образу. Проте аналіз окремих дескрипторів виявив гострі міжстатеві розбіжності. Критерій Манна-Вітні зафіксував статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками за трьома дескрипторами. «Легковажна – розважлива»: жінки маркують безплідних жінок як розважливих, чоловіки – як більш легковажних. «Гуляща – вірна»: чоловіки наділяють образ негативною характеристикою, тоді як жінки оцінюють їх як вірних. «Гарна – некрасива»: чоловіки схильні оцінювати безплідних жінок як візуально красивіших порівняно з жіночою вибіркою.

Ці розрахунки прямо вказують на тенденцію до стигматизації безплідних жінок з боку чоловіків. У чоловічій буденній свідомості репродуктивна дисфункція поверхнево асоціюється з аморальним способом життя, великою кількістю партнерів («гуляща», «легковажна») або акцентом на зов-

нішній привабливості. Натомість жіноче сприйняття є емпатичним, глибоким та вільним від стереотипів звинувачення.

Семантика узагальненого асоціативного поля також підтверджує високу соціо-емоційну напруженість теми: домінують поняття *«розпач», «біль», «сум», «самотність»*. Разом із цим дієслова *«боротися», «жити», «лікувати»* маркують наявність потужного проактивного потенціалу в буденній свідомості респондентів.

Отже, репродуктивна поведінка є суто соціальним явищем, керованим соціонормативною культурою, а не біологічними механізмами. Рівень лояльності індивіда до проблеми безпліддя та допоміжних технологій (ЕКЗ, сурогатне материнство) прямо пропорційний мірі його наближеності до цієї проблеми.

Вище ми зазначали, що феномен образу розглядається через когнітивно-семантичну архітектуру свідомості суб'єкта. Один із поглядів на структуру свідомості фокусується на понятті *«внутрішніх робочих моделей»* (за Дж. Боулбі та К. Бартолом'ю). Внутрішні робочі моделі інтерпретуються як стійкі психічні репрезентації (*«образи-схеми»*), що структурують уявлення особистості про себе та про іншого значущого дорослого.. Образ виступає як латентний ментальний фільтр, крізь який індивід кодує та інтерпретує поведінку партнера, прогнозує розвиток стосунків та оцінює міру безпеки соціального простору навколо себе. За допомогою таких соціальних репрезентацій людина надає сенсу невідомим об'єктам і явищам, що безпосередньо впорядковує її реальну поведінку в шлюбі.

Внутрішні робочі моделі образу жінки досліджувалися в аспекті материнської детермінації та соціальних ролей у двох засадничих ракурсах: жінка як мати (первинний об'єкт прив'язаності) та жінка як партнерка у подружній взаємодії (макродинаміка шлюбу). Жінка-мати визначається як фундаментальне джерело *«чуйної поведінки»*. Саме її здатність своєчасно зчитувати сигнали немовляти, правильно інтерпретувати їх та швидко задовольняти базові потреби закладає основу психічної стабільності майбутньої особистості. Дефіцит емоційної залученості з боку жінки-матері в перші два роки життя дитини інтерпретується як латентна травма розвитку. Патріархальне суспільство традиційно очікує від жінки виключно чутливості, м'якості та емоцій-

ної залежності, блокуючи розвиток її автономії та сили, що призводить до патологічного поєднання в шлюбі «співзалежної жінки та контрзалежного чоловіка», провокуючи хронічну міжособистісну напругу.

Тип прив'язаності, сформований у ранньому дитячому віці у взаємодії з матір'ю, є базовим конструктом, який детермінує здатність дорослої людини балансувати між полюсами автономії та близькості у шлюбі. З іншого боку, не вирішена в ранньому дитинстві травма розвитку (спричинена емоційним або фізичним відчуженням) блокує процес нормального психологічного народження особистості, фіксуючи її на співзалежних або контрзалежних патернах поведінки.

Психосемантичний вектор дослідження виступив стрижневим методологічним інструментом реконструкції суб'єктивних значень. Завдяки синергії методів контрольованих асоціацій, процедур шкалування (семантичний диференціал) та теорії соціальних аксіом (K. Leung, M. Bond) було побудовано семантичного простору близькості в подружжі.

Оцінювання поняття «близькість до партнера» за факторами Ч. Осгуда (оцінка, сила, активність) чітко розмежувало психологічний зміст цього феномену для різних груп. Надійний тип прив'язаності наділяє близькість максимальними балами за всіма векторами (оцінка: 35,43, сила: 32,07, активність: 34,36) – близькість тут інтерпретується як міцна, щаслива та турботлива субстанція.

Унікаючий та боязкий тип прив'язаності демонструють помірні показники (Оцінка: 32,33 та 28,8 відповідно) з вираженою латентною тенденцією сприймати близькість як «слабку, байдужу чи нещасливу». Тривожно-суперечливий тип прив'язаності має найнижчі показники емоційного прийняття близькості (оцінка: 22,0, сила: 24,0, активність: 25,0). Для цієї групи близькість семантично закодована як «офіційна, буденна, холодна та безвідповідальна».

Доведено, що тип міжособистісної прив'язаності дорослої людини у шлюбі безпосередньо визначається унікальною комбінацією її латентних установок до залежності та незалежності. Найбільш неочікуваним емпіричним фактом виявилось те, що надійна прив'язаність математично не відрізняється від відсторонено-унікаючої. Унікаючі суб'єкти успішно використовують компенсаторні моделі («броня самовпевненості») для того, щоб зовні відтворювати патерни автономії та сили, прихо-

вуючи внутрішній страх перед інтимністю. Особи з тривожно-суперечливою прив'язаністю є математично ізольованою групою, яка статистично відрізняється від усіх інших вибірок – їхній семантичний простір близькості деформований через тотальну недовіру до себе (негативна модель «Я») за умов ідеалізації партнера.

Отже, нами представлено результати теоретико-методологічного та емпіричного аналізу психосемантичної структури образу жінки в українському дискурсі. Дослідження було спрямоване на реконструкцію суб'єктивних семантичних просторів соціокультурних, медійних, репродуктивних та подружніх уявлень сучасних респондентів, а також на виявлення латентних когнітивних матриць, що детермінують сприйняття образу жінки в буденній свідомості. Діагностичними інструментами стали: метод вільного асоціативного експерименту; модифіковані семантичні диференціали; опитувальник соціальних аксіом К. Леунга та М. Бонда (SAS-82).

Емпірично було доведено, що психосемантична структура жіночого образу є складним, багаторівневим та внутрішньо суперечливим ментальним утворенням, яке поєднує в собі глибинні етнокультурні архетипи («Мати», «Покрова», «Земля-годувальниця», «Душа») із поверхневими стигматизуючими стереотипами сучасного медіапростору. Зафіксовано чітку вікову диференціацію у сприйнятті кінематографічних еталонів: респонденти юнацького віку акцентують увагу на діловій фемінінності, тоді як особи зрілого віку демонструють прихильність до патріархальних схем. Емпірично обґрунтовано, що емоційний контекст звужує розмірність суб'єктивного семантичного простору. При цьому когнітивно складні особи зберігають здатність до критичного аналізу екранних шаблонів, а когнітивно прості – некритично їх інтеріоризують, що підсилює їхню рольову фрустрованість.

Встановлено, що репродуктивний потенціал жінки в буденній свідомості жорстко підпорядкований соціонормативній культурі. Провідними соціальними аксіомами в українській вибірці є «міжособистісна гармонія» та «соціальна гнучкість», причому остання статистично значущо вища у жінок. Виявлено виразну міжстатеву полярність у сприйнятті репродуктивних девіацій (зокрема, безпліддя): чоловіча вибірка схильна до патріархальної стигматизації та звинувачення жінки в аморальності,

тоді як жіноча вибірка орієнтована на емпатію та фіксує глибоку психосоматичну напругу, розпач і самозвинувачення. Математично доведено наявність обернених кореляційних зв'язків між генералізованими віруваннями («контроль долі», «релігійність», «соціальний цинізм») та показниками генофілії, де гіперконтроль і цинізм виступають латентними блоками репродуктивної активності.

Таким чином, мету цієї розвідки – синтез наукових досліджень, присвячених реконструкції суб'єктивних семантичних просторів образу жінки в буденній свідомості українців – досягнуто.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-99-110

АЖАЖА Марина Андріївна,

д-р наук держ. управління, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0003-3549-7718

ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,

д-р філос. наук, професор,
академік НАН ВО України,
Інженерний навчально-науковий інститут
ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

ВЕНГЕР Ольга Миколаївна,

канд. політ. наук, доцент,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-3758-7891

ФУРСІН Олександр Олександрович,

канд. наук. держ. управління, доцент,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-4457-0350

ДАШКОВ Артур Олександрович,

аспірант,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0005-1798-3159
Запоріжжя, Україна

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВІД ДЕРЖАВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ДО AI-ОРІЄНТОВАНОГО GOVERNANCE

Актуальність теми формування нової парадигми публічного управління в епоху штучного інтелекту зумовлена глибинною трансформацією самої природи державного адміністрування, яке поступово переходить від класичної бюрократичної моделі до більш гнучких, мережових та

цифрово-орієнтованих форм governance. Традиційні підходи до публічного управління, що ґрунтувалися на ієрархії, нормативній регламентації та процедурності, вже не забезпечують належної ефективності в умовах високої складності, динамічності та невизначеності сучасних суспільних процесів¹. Сучасний дискурс цифрової трансформації акцентує увагу на тому, що важливим чинником цієї трансформації виступає стрімкий розвиток штучного інтелекту, який радикально змінює механізми прийняття управлінських рішень, аналітики великих даних, прогнозування соціально-економічних тенденцій та взаємодії держави з громадянами. Алгоритмізація соціального буття трансформує нову логіку публічного управління, що базується на принципах data-driven та AI-assisted governance, де алгоритмічні системи стають інструментом підтримки або навіть співучасті у прийнятті рішень. Дискурс мережевого суспільства переосмислює потребу у підвищенні ефективності, прозорості та підзвітності органів публічної влади, особливо в умовах кризових викликів, пов'язаних із глобальною нестабільністю, безпековими загрозами та соціально-економічними трансформаціями.

Штучний інтелект у цьому контексті розглядається як інструмент оптимізації управлінських процесів і зменшення людського фактора помилок. Важливо також зазначити, що впровадження AI-орієнтованого governance сприяє формуванню нової цифрової архітекτονіки держави, у якій управлінські функції дедалі більше інтегруються з цифровими платформами, екосистемами та інтелектуальними алгоритмами, що змінює саму онтологію державного управління. Множинність інтерпретацій управлінської реальності підкреслює низку етичних, правових і соціальних викликів, пов'язаних із відповідальністю за алгоритмічні рішення, захистом прав людини, прозорістю штучного інтелекту та збереженням демократичних принципів. Саме тому дослідження нової парадигми публічного управління в епоху штучного інтелекту є надзвичайно актуальним і стратегічно важливим для сучасної науки і практики державного управління².

1 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Кивлюк О. П., Крупа А. Г., Слюсарь М. Ю. Теоретико-методологічні засади синергії штучного інтелекту та цифрового гуманізму та їх вплив на досягнення гуманітарної безпеки. // Science and education: innovations and prospects : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2026. С. 151-166. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51995-2026-027-152-166>

2 Воронкова В. Г., Ажажа М. А., Фурсін О. . Цифровізація публічного управління як драйвер трансформації державних інституцій у цифровому суспільстві. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2026. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2026.1.7>

Когнітивна автоматизація управління оптимізує сучасні системи публічного управління, які поступово виходять за межі традиційного державного адміністрування, яке базувалося на ієрархії, бюрократії та процедурності. Це створює потребу в новій парадигмі, здатній забезпечити гнучкість, швидкість і адаптивність управлінських рішень. ШІ стає ключовим чинником трансформації governance, змінюючи механізми прийняття рішень, аналітики даних, прогнозування соціально-економічних процесів та взаємодії держави з громадянами. Це формує перехід до data-driven та AI-assisted управління. В умовах зростання складності суспільних систем і кризових викликів (економічних, безпекових, соціальних) виникає необхідність у більш прозорих, автоматизованих та підзвітних моделях управління, де ШІ виконує роль інтелектуального посередника. Алгоритмічне врядування визначає нові підходи до AI-орієнтованого governance та сприяє становленню цифрової держави нового типу, де управлінські функції інтегруються з алгоритмічними системами, платформами та цифровими екосистемами, змінюючи саму природу державності. Інтеграція даних як форма влади трансформує використання ШІ в публічному управлінні та піднімає питання відповідальності, контролю алгоритмів, захисту прав людини та збереження демократичних принципів, що робить дослідження нової парадигми governance особливо важливим у сучасній науковій дискусії.

Становлення AI-орієнтованого governance в умовах розвитку штучного інтелекту передбачає переосмислення його базових засад, функцій та логіки функціонування в контексті переходу від класичних адміністративно-бюрократичних моделей до AI-орієнтованих форм governance. Цифрова реконфігурація держави сприяє тому, що у сучасних умовах штучний інтелект виступає не лише як інструмент підвищення ефективності управлінських процесів, але й як фактор глибокої структурної трансформації самої природи публічного управління, формуючи нову управлінську раціональність, засновану на даних, алгоритмах та цифрових платформах³. З онтологічної точки зору відбувається зміна розуміння публічного управління як виключно людської діяльності, оскільки воно дедалі більше набуває ознак гібридної системи взаємодії людини,

3 Воронкова В. Г., Ажажа М. А., Венгер О. М. Інформаційно-комунікаційні технології як інструмент трансформації публічного управління в цифровому суспільстві. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2026. № 2. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/9033>

технологій і алгоритмічних рішень. Гіперреальність публічної політики трансформує управлінські процеси, які все частіше реалізуються у форматі людино-машинної коеволюції, де штучний інтелект стає активним учасником вироблення, моделювання та реалізації управлінських рішень. Епістемологічний вимір цієї трансформації полягає у переході від інтуїтивно-експертного та нормативно-досвідного способу прийняття рішень до data-driven governance, у межах якого дані, великі масиви інформації та алгоритмічні моделі стають основою формування політик і управлінських стратегій. Трансгресія класичних управлінських моделей відкриває нові можливості щодо зміни самої природи управлінського знання, яке дедалі більше опосередковується цифровими технологіями та системами штучного інтелекту.

В умовах когнітивної автоматизації управління відбувається трансформація інституційного аспекту нової парадигми публічного управління, яка проявляється у формуванні нової архітектури публічного управління, що набуває ознак платформної організації. Криза метанаративів державності проявляється у тому, що вона сприяє антикрихкості інституціоналізації, яка поступово трансформується у цифрову екосистему, де ключові функції координації, моніторингу, прогнозування та оптимізації процесів частково делегуються інтелектуальним системам. Криза легітимності традиційних інститутів виявляється через появу нових моделей governance, які характеризуються високою адаптивністю, мережевістю та інтегрованістю. Водночас нормативно-етичний вимір даної концептуалізації актуалізує проблему балансу між ефективністю алгоритмічного управління та традиційними демократичними цінностями, такими як прозорість, підзвітність, справедливість і відповідальність. Платформена економіка формує нову логіку посилення ролі штучного інтелекту в управлінні породжує нові ризики, пов'язані з алгоритмічною упередженістю, делегуванням відповідальності та потенційною ерозією людського контролю над управлінськими рішеннями. Мережева взаємодія акторів дозволяє розглядати його як процес переходу до AI-орієнтованої моделі governance, у якій держава функціонує як адаптивна цифрова система, здатна до самонавчання, прогнозування та динамічного реагування на суспільні виклики, зберігаючи при цьому необхідність етичного та інституційного контролю з

боку людини⁴. Глобальна цифрова взаємозалежність посилює проблеми трансформації публічного управління, цифрової економіки та впливу штучного інтелекту активно досліджується широким колом зарубіжних авторів, які формують різні теоретико-методологічні підходи до осмислення цих процесів. Зокрема, значний внесок у розуміння цифрових платформ як нової організаційної форми економіки зробила Аннабель Гауер, яка розглядає платформні екосистеми як домінуючу структуру цифрової епохи, що змінює традиційні моделі управління, конкуренції та інновацій. У цьому ж контексті роботи Маршалла Кенні та Джона Зісмана акцентують увагу на структурних трансформаціях економіки під впливом цифровізації, підкреслюючи, що платформи не лише оптимізують існуючі процеси, а й радикально перебудовують логіку економічної взаємодії, створюючи нові форми залежностей і влади.

Важливим напрямом є також дослідження Мануеля Кастельса, який ще раніше концептуалізував становлення «мережевого суспільства», де інформаційні потоки стають ключовим ресурсом розвитку, а влада дедалі більше розподіляється між глобальними мережами. Його підхід дозволяє зрозуміти, що цифрова трансформація не є лише технологічним процесом, а глибокою соціальною перебудовою, яка змінює саму природу соціальних інститутів.

Окрему групу дослідників становлять автори, які аналізують взаємодію штучного інтелекту, державного управління та політичної економії. У їхніх роботах акцентується увага на тому, що алгоритмізація управлінських процесів веде до формування нової парадигми *governance*, де рішення дедалі частіше приймаються на основі даних та машинного навчання. У контексті становлення AI-орієнтованого *governance* це породжує як нові можливості ефективності, так і ризики, пов'язані з непрозорістю алгоритмів, концентрацією цифрової влади та трансформацією демократичних процедур⁵.

Таким чином, у працях зарубіжних авторів формується комплексне бачення цифрової трансформації як багатовимірного процесу, що охоплює

4 Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Синергетична аналітика штучного інтелекту та Big Data для виявлення ризиків у системі економічної безпеки держави. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2026. Випуск 2(23). DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.23-3>

5 Ажажа М., Воронкова В., Несторенко Т., Нікітенко В. Синергія III та цифрового гуманізму в системі публічного управління повоєнного відновлення України. *Edukacja i społeczeństwo X. Zbiór prac naukowych*. Tetyana Nestorenko, Renáta Bernátová (red.). Akademia Śląska: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, Polska. С. 346-358. DOI: <https://doi.org/10.54264/M058> <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/16e64cd03975f31fe0d3a076e523bb73.pdf>

економіку, управління, соціальні структури та ціннісні засади суспільства. Спільним для більшості підходів є визнання того, що цифрова епоха не просто модернізує існуючі інститути, а створює якісно нову реальність, у якій змінюються механізми влади, логіка економічної взаємодії та самі принципи організації суспільного життя. Якщо узагальнити, то ці автори досліджують одну спільну проблему: перехід від класичного державного управління до цифрово-алгоритмічного, платформного та AI-орієнтованого governance, де держава, економіка і суспільство функціонують як складні адаптивні системи.

Проблеми III, платформної економіки та цифрових екосистем досліджують М. Ажажа, В. Воронкова, В. Нікітенко, А. Череп, О. Череп та інші автори. Усі ці автори формують єдину сучасну парадигму: перехід від класичного державного управління до цифрово-мережевого, алгоритмічного та платформного governance, де ключовими стають дані, III, екосистеми та складні адаптивні системи⁶.

Якщо пов'язати методологію постмодернізму з темою формування нової парадигми публічного управління в епоху штучного інтелекту (цифрова трансформація, штучний інтелект, нові моделі публічного управління та цифрової культури), то вона виступає не просто теоретичним фоном, а інструментом глибинного переосмислення самої природи управління, знання і влади в епоху цифровізації. У постмодерній парадигмі публічне управління вже не розглядається як лінійна, ієрархічна система раціонального адміністрування, характерна для класичного модерну. Нелінійна динаміка соціальних систем ускладнює мережево-дискурсивну конструкцію, у якій взаємодіють державні інститути, цифрові платформи, алгоритмічні системи (штучний інтелект) та громадяни як активні учасники виробництва управлінських рішень. Це безпосередньо корелює з темою переходу від традиційного державного управління до AI-орієнтованого governance⁷.

В епістемологічному зсуві сучасності методологія постмодернізму дозволяє деконструювати класичні уявлення про нейтральність управ-

6 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Синергія цифрових технологій у освіті, науці та бізнесі: ефективність і ризики. // Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Winter Debates: Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Internet Conference, February 5-6, 2026. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, С. 88-91. URL: <http://www.wayscience.com/konferentsiya-7-5-6-lyutogo-2026/>

7 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Ажажа М. А. Технології штучного інтелекту як драйвер формування ноосферної економіки та досягнення цілей сталого розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2025. 4 (19). С. 355-362. URL: <https://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/806/776>

лінських рішень, показуючи, що в умовах цифрової епохи вони дедалі більше формуються під впливом алгоритмів, платформ і інформаційних дискурсів. Таким чином, влада розподіляється між людиною і технологією, а штучний інтелект стає не лише інструментом, а й активним агентом управлінської реальності. У контексті даного дослідження це означає, що цифрова трансформація публічного управління може бути інтерпретована як постмодерний процес фрагментації єдиного центру прийняття рішень і виникнення множинних центрів впливу – державних, корпоративних (платформених) та алгоритмічних. Штучний інтелект як соціальний актор переосмислює істину в управлінні, яка перестає бути єдиною і перетворюється на множинність конкуруючих інтерпретацій даних, моделей і прогнозів, які генерує ШІ. Отже, методологія постмодернізму у вашій темі виконує ключову функцію: вона дозволяє концептуалізувати штучний інтелект і цифрові платформи як фактори радикальної трансформації публічного управління, де класичні моделі раціональної бюрократії заміщуються гнучкими, мережевими та алгоритмічно опосередкованими структурами влади.

В умовах інформаційної надлишковості методологія дослідження постмодерну формується як міждисциплінарний і плюралістичний підхід, що відмовляється від універсальних, жорстко детермінованих схем пізнання та натомість орієнтується на множинність інтерпретацій, контекстуальність і деконструкцію усталених смислів. У центрі постмодерної методології перебуває ідея відсутності єдиного «великого наративу» (Ж.-Ф. Ліотар), що зумовлює критичне ставлення до класичних раціоналістичних моделей науки, які претендують на універсальну істину. Епістемологічний зсув сучасності відкриває постмодерні дослідження, які спираються на принципи деконструкції (Ж. Дерріда)⁸, генеалогії та дискурсивного аналізу (М. Фуко)⁹, інтертекстуальності (Ю. Крістева), симулякрів і гіперреальності (Ж. Бодрійяр)¹⁰. Це означає, що об'єкт дослідження розглядається не як стабільна сутність, а як текст або дискурс, який постійно конструюється у процесі соціокультурної взаємодії. Таким чином, методологія постмодернізму характеризується релятивізмом, інтерпретативністю, фрагмен-

8 Derrida J. *Of Grammatology*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1997.

9 Фуко М. *Археологія знання*. Київ : Основи, 2003. 326 с.

10 Бодрійяр Ж. *Симулякри і симуляція*. Пер. з фр. В. Ховхун. Київ: Основи, 2004. С. 45-57.

тарністю та відкритістю до множинних смислів, що дозволяє досліджувати складні соціокультурні явища у їхній динаміці, суперечливості та нелінійності¹¹. Контекст постмодерної фрагментації реальності визначає нелінійність, яка досліджується в рамках: теорії хаосу, теорії складних систем, мережевої науки, постнекласичної соціології, цифрової економіки та AI-управління.

Цифрова онтологія управління передбачає формування сучасного поняттєво-категоріального апарату публічного управління в умовах цифрової трансформації, розвитку штучного інтелекту та платформної економіки формується як складна філософсько-управлінська система взаємопов'язаних категорій, що відображають перехід від класичної бюрократичної моделі держави до мережево-алгоритмічної та екосистемної логіки governance. Публічне управління у цьому контексті розглядається як багаторівнева система соціальної організації, що забезпечує координацію суспільних процесів через інститути держави, місцевого самоврядування, бізнесу та громадянського суспільства, і поступово трансформується у форму мережевого управління, де домінують горизонтальні взаємодії, партнерство та розподілена відповідальність. Переорієнтація управління на дані визначає трансформацію, що зумовлена цифровізацією, яка означає не лише впровадження технологій, а глибинну зміну онтології державного управління, коли управлінські процеси переходять у цифрове середовище, а держава починає функціонувати як цифрова платформа, що інтегрує сервіси, дані та комунікації¹².

У центрі цієї трансформації знаходиться штучний інтелект, який виступає новим типом когнітивного агента, здатного виконувати аналітичні, прогностичні та управлінські функції, що традиційно належали людині. Глобальні інформаційні потоки створюють перехід до постгуманістичної парадигми, де інтелект перестає бути виключно людською властивістю, а управлінська раціональність набуває гібридного характеру. В управлінському вимірі це проявляється у формуванні AI-driven governance — моделі, в якій алгоритми штучного інтелекту стають

11 Метью Б. Метавесвіт. Як він змінить нашу реальність / пер. з англ. Сергія Стеця. Київ : Артбукс, 2023. 512 с.

12 Череп А.В., Воронкова В.Г., Череп О.Г. Штучний інтелект як драйвер цифрової трансформації підприємств. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С. 200-213. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-200-212>

активними учасниками процесу прийняття рішень, здійснюючи обробку даних, моделювання сценаріїв і формування рекомендацій для державної політики. Цифрова інтерсуб'єктивність конститує формування data-driven governance, що базується на використанні великих даних як основи управлінської раціональності, де політичні та адміністративні рішення дедалі більше спираються на аналітику, статистичні моделі та предиктивні алгоритми.

Розвиток адаптивних систем управління виявляє ключову роль цифрових платформ, які виступають новими інфраструктурами соціально-економічної взаємодії. Вони формують платформну економіку, в межах якої створення вартості відбувається не всередині окремих організацій, а через мережеві ефекти взаємодії користувачів, даних і сервісів. Цифрові платформи об'єднуються у цифрові екосистеми, що функціонують як складні адаптивні системи, здатні до самоорганізації, еволюції та нелінійного розвитку. Такі системи характеризуються високим рівнем взаємозалежності елементів і потребують нового типу управління, заснованого на гнучкості, адаптивності та постійному навчанні. Алгоритмічне управління в цій логіці означає делегування частини управлінських функцій математичним моделям і алгоритмам, що змінює саму природу влади, оскільки рішення починають прийматися не лише людьми, а й цифровими системами. Це породжує нові етичні виклики, пов'язані з необхідністю формування цифрової етики та концепції відповідального штучного інтелекту, який забезпечує прозорість, підзвітність і контроль алгоритмічних рішень. Зміна онтологічних засад управління формує цифровий гуманізм як нормативну рамку, що прагне зберегти людину як центрального суб'єкта управління та запобігти повному витісненню людської агентності технологічними системами¹³. Важливою теоретичною основою сучасних підходів є також концепція складних адаптивних систем, згідно з якою суспільство, економіка і держава розглядаються як динамічні, нелінійні структури, що постійно змінюються під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. У межах цієї логіки виникає поняття антикрихкості, яке означає здатність систем не лише витримувати кризи, але й посилюватися завдяки ним, що особливо акту-

13 Метеленко Н. Г., Воронкова В. Г., Оглобліна В. О. Синергія штучного інтелекту, інтернету речей та хмарних технологій як нова модель управління бізнес-процесами. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3-5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С.187-200. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-200-212>

ально для цифрових платформ і державних інституцій в умовах високої невизначеності.

У контексті цифрової реконфігурації держави мережеве управління виступає як форма організації влади, що базується на горизонтальних зв'язках і кооперації між різними акторами, а не на вертикальній ієрархії. Воно поєднується з концепціями інформаційної онтології та цифрового суспільства, де реальність дедалі більше інтерпретується як інформаційна структура, що піддається обробці, моделюванню та алгоритмізації. Загалом, поняттєво-категоріальний апарат дослідження відображає формування нової наукової парадигми, в якій публічне управління постає як інтегрована система взаємодії людини, технологій і даних, а управлінська раціональність набуває цифрово-алгоритмічного характеру, поєднуючи філософські, соціальні та технологічні виміри сучасної цивілізаційної трансформації¹⁴.

У дискурсивному полі цифрової трансформації формування нової парадигми публічного управління є одним із ключових процесів трансформації сучасної держави, який поступово змінює класичну модель державного адміністрування на більш гнучку, даноорієнтовану та технологічно інтегровану систему governance. Традиційна модель публічного управління, що базувалася на ієрархічній бюрократії, жорстких процедурах та повільних механізмах прийняття рішень, сьогодні дедалі більше поступається місцем цифровим платформам, алгоритмічній аналітиці та системам штучного інтелекту, які здатні обробляти великі обсяги даних у реальному часі та підтримувати прийняття управлінських рішень на основі прогнозування. У новій парадигмі ключовим ресурсом державного управління стають дані, а не лише нормативні акти чи адміністративні процедури. В умовах постінституційної трансформації влади це означає перехід до data-driven governance, де рішення формуються на основі аналізу великих масивів інформації з різних сфер — економіки, соціальної політики, охорони здоров'я, безпеки та інфраструктури. Штучний інтелект у цьому контексті вико-

14 Воронкова В. Г., Шило Г. М., Нікітенко В. О. Штучний інтелект у перспективі інноваційної філософії технологій: синтез прогресу, етики та цифрової гуманітарної стійкості. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С.130-144. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-130-143>

нує роль аналітичного та прогностного інструменту, що дозволяє державі не лише реагувати на події, а й передбачати їх розвиток, зокрема у сфері міського планування, соціальних ризиків чи економічної стабільності¹⁵.

Однією з важливих складових нової моделі є концепція predictive governance, тобто прогностного управління, коли алгоритми аналізують поведінкові та статистичні дані для передбачення майбутніх потреб громадян або потенційних кризових ситуацій. Це дозволяє державним інституціям діяти проактивно, наприклад, завчасно планувати соціальні виплати, оптимізувати транспортні потоки або запобігати правопорушенням. Поряд із цим активно розвивається автоматизація державних послуг, де значна частина адміністративних процесів виконується цифровими системами або чат-ботами без безпосередньої участі чиновника.

Міжнародний досвід демонструє різні моделі впровадження штучного інтелекту в публічне управління в умовах нелінійної динаміки соціальних систем та у площині мережевої взаємодії акторів. Наприклад, Естонія є одним із найуспішніших прикладів цифрової держави, де майже всі адміністративні послуги доступні онлайн, а обмін даними між державними установами здійснюється через інтегровану платформу. У цій системі значна частина рутинних рішень автоматизована, включаючи призначення соціальної допомоги. Сінгапур, у свою чергу, реалізує концепцію Smart Nation, де штучний інтелект використовується для управління міською інфраструктурою, транспортними потоками та системами охорони здоров'я, перетворюючи місто на своєрідний "цифровий організм", що адаптується до потреб населення в реальному часі. Велика Британія зосереджується на принципах прозорості алгоритмічних рішень і створює механізми контролю за використанням штучного інтелекту в державному секторі, тоді як Європейський Союз розробляє нормативну базу AI Act, яка класифікує системи штучного інтелекту за рівнями ризику та встановлює правила їх використання в державному управлінні. Сполучені Штати, натомість, де-

15 Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Синергія 5G та штучного інтелекту як драйвер розвитку smart-економіки нового покоління. // Science and Practice: Synergy of Innovations in Multidisciplinary Dimensions : Proceedings of the 2st International Scientific and Professional Conference (Held in San Francisco, USA | April 2–4, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С. 81-90. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9935-42805-2026-28>

монструють більш децентралізований підхід, де значну роль відіграє приватний сектор, а державне регулювання базується на загальних принципах етики штучного інтелекту¹⁶.

Актуалізація цифрових трансформацій виявляє сприяє змінам, завдяки яким трансформується сама роль держави. Вона поступово переходить від класичного адміністратора до платформи, яка забезпечує взаємодію між громадянами, бізнесом та цифровими системами. Держава стає також архітектором даних, відповідальним за їх збір, обробку та безпечне використання, а також регулятором алгоритмічних систем, що визначають дедалі більше управлінських рішень. Інтелектуалізація управлінських процесів сприяє тому, що формується модель гібридного управління, у якій стратегічні рішення залишаються за людиною, тоді як операційні процеси дедалі частіше делегуються штучному інтелекту. Попри значні переваги, нова парадигма супроводжується низкою викликів. Динаміка цифрового середовища зумовлює появу ризиків алгоритмічної упередженості, які можуть відтворювати соціальні або історичні нерівності; проблема прозорості “чорних скриньок” алгоритмів; кібербезпека державних цифрових систем; а також етичні питання автоматизованого прийняття рішень щодо громадян. Крім того, існує потреба у розвитку цифрових компетентностей державних службовців, без яких ефективна імплементація AI-governance є неможливою.

Зміна когнітивних моделей управління сприяє формуванню AI-орієнтованого публічного управління, що означає глибоку трансформацію держави як інституту. Відбувається перехід від бюрократичної, процедурної моделі до адаптивної, даноорієнтованої та технологічно інтегрованої системи, де штучний інтелект стає не лише інструментом, а й структурним елементом управлінської логіки. Це створює передумови для більш ефективного, швидкого та персоналізованого державного управління, але водночас вимагає нового рівня відповідальності, етики та контролю з боку суспільства і держави¹⁷.

16 Ажажа М. А., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Венгер О. М. Цифрова трансформація публічного управління як парадигма повоєнного відновлення України. // Science and Education: Paths to Progress : Proceedings of the 1st International Scientific and Professional Conference (Held in Los Angeles, California, USA | March 3–5, 2026) / Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. С. 285–298. DOI: <https://doi.org/10.51587/9798-9917-51988-2026-26-285-2976>.

17 Ажажа М. А., Дашков А. О., Цікин Д. С. Нормативно-правові засади формування державної політики у сфері інклюзивної освіти. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 4. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.4.9> URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/6147/6219>

Розвиток цифрових платформ трансформує впровадження нової парадигми публічного управління в епоху штучного інтелекту є одним із ключових стратегічних викликів для сучасних держав, і для України зокрема, оскільки воно передбачає не лише технологічну модернізацію адміністративних процесів, а й глибинну трансформацію самої логіки функціонування держави, яка поступово переходить від класичної бюрократичної моделі державного адміністрування до гнучкої, даноорієнтованої та алгоритмічно підтримуваної системи governance. У цьому контексті штучний інтелект виступає не просто інструментом автоматизації окремих процедур, а системоутворюючим фактором, що змінює принципи прийняття управлінських рішень, структуру державних інституцій та характер взаємодії між державою і громадянином¹⁸. Для України ця трансформація є особливо актуальною, оскільки країна вже має суттєвий фундамент цифрової держави, сформований завдяки розвитку електронного урядування та цифрових сервісів, зокрема екосистеми державних послуг, представленої платформою Дія, яка забезпечує інтеграцію низки адміністративних послуг у цифровому форматі та демонструє високий рівень цифрової зрілості державного сектору. Водночас наявна цифрова інфраструктура ще не є повноцінною основою для штучного інтелекту в управлінні, оскільки відсутня єдина національна архітектура даних, що є критично необхідною умовою для розвитку AI-орієнтованого governance¹⁹.

У межах нової парадигми ключовим ресурсом державного управління стають не лише нормативно-правові акти чи інституційні процедури, а передусім дані, які формують основу для прийняття рішень у режимі реального часу. Це зумовлює перехід до моделі data-driven governance, у якій державні рішення базуються на комплексному аналізі великих масивів структурованих і неструктурованих даних, що надходять із різних секторів суспільного життя, включаючи економіку, соціальну сферу, охорону здоров'я, інфраструктуру та безпеку. У цьому контексті штучний інтелект виконує функцію аналітичного та прогнозного ядра державного

18 Ажажа М. А., Дашков А. О., Цикін Д. С. Нормативно-правові засади формування державної політики у сфері інклюзивної освіти. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 4. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.4.9> URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/6147/6219>

19 Voronkova V., Nikitenko V. Synergy between artificial intelligence and digital humanism for humanitarian security: Sustainable post-war development and recovery in Ukraine. *University Sciences. International Interdisciplinary Scientific Journal*, pp. 88-102. DOI: <http://doi.org/10.51587/3068-3580/US-2025-12-2>

управління, забезпечуючи можливість переходу до концепції predictive governance, де держава здатна не лише реагувати на події, а й передбачати їх розвиток, моделювати ризики та формувати превентивні управлінські рішення.

Перехід до даноцентричного мислення визначає впровадження автоматизації державних послуг, що передбачає поступове делегування рутинних адміністративних функцій цифровим системам і алгоритмам, включаючи обробку звернень громадян, розгляд типових адміністративних справ та надання базових соціальних послуг. Такий підхід дозволяє суттєво підвищити ефективність державного управління, зменшити часові витрати на бюрократичні процедури та мінімізувати людський фактор у стандартизованих рішеннях, водночас зберігаючи контроль людини над стратегічно важливими управлінськими процесами²⁰.

Платформена економіка формує нову логіку реалізації AI-орієнтованого governance, серед яких особливо показовими є приклади Естонії, Сінгапуру, країн Європейського Союзу та Великої Британії. Естонія сформувала одну з найбільш розвинених цифрових державних систем у світі, де інтегровані реєстри та платформи обміну даними дозволяють забезпечити майже повну цифровізацію адміністративних послуг.

Сінгапур реалізує концепцію Smart Nation, у якій штучний інтелект використовується для управління міською інфраструктурою, транспортними потоками та системою охорони здоров'я, що фактично перетворює місто на адаптивну цифрову систему.

Європейський Союз, у свою чергу, розробляє регуляторну модель AI Act, яка базується на ризик-орієнтованому підході до використання штучного інтелекту та передбачає суворі вимоги до прозорості алгоритмів і захисту прав громадян, тоді як Велика Британія зосереджується на забезпеченні алгоритмічної прозорості та етичного контролю використання AI у державному секторі²¹.

20 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Ажажа М. А. Філософія стійкості та антикрихкості суспільства в умовах турбулентності (на основі праць Нассіма Талеба). // Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Winter Debates: Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Internet Conference, February 5-6, 2026. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, C. 85-87. URL: <http://www.wayscience.com/konferentsiya-7-5-6-lyutogo-2026/>

21 Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Штучний інтелект як драйвер економічної трансформації: стратегічні вектори розвитку. // Education and science: theory&praxis : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С. 69-82. DOI: <http://doi.org/10.51587/9798-9917-51919-2025-022-69-83>

У результаті впровадження штучного інтелекту трансформується сама природа держави, яка поступово переходить від моделі класичного адміністратора до моделі платформної держави, що виступає як інтегратор даних, сервісів та алгоритмічних систем. У такій моделі держава виконує функцію архітектора даних, регулятора алгоритмів та координатора взаємодії між цифровими системами і суспільством, тоді як значна частина операційних процесів автоматизується або виконується у гібридному форматі взаємодії людини та штучного інтелекту.

У площині трансгресії класичних управлінських моделей впровадження AI-орієнтованого governance супроводжується низкою суттєвих викликів, серед яких ключовими є ризики алгоритмічної упередженості, проблема прозорості та пояснюваності рішень штучного інтелекту, кібербезпека критичних державних систем, а також етичні аспекти автоматизованого прийняття рішень щодо громадян. Додатковим викликом є недостатній рівень цифрових компетентностей державних службовців, що вимагає масштабної трансформації системи підготовки кадрів та впровадження нових освітніх програм у сфері цифрового управління та штучного інтелекту²².

Цифровий детермінізм задає нові межі реалізації нової парадигми публічного управління в Україні, що передбачають поетапний перехід від цифрової держави до AI-підсиленої держави. У контексті реалізації цієї парадигми штучний інтелект інтегрується в управлінські процеси як інструмент аналізу, прогнозування та підтримки прийняття рішень, а держава трансформується у гнучку, адаптивну та даноорієнтовану систему, здатну ефективно функціонувати в умовах високої невизначеності, швидких соціальних змін та складних безпекових викликів сучасності. Проведений аналіз формування нової парадигми публічного управління в умовах розвитку штучного інтелекту дозволяє стверджувати, що відбувається системна трансформація класичної моделі державного адміністрування у бік AI-орієнтованого governance, де ключовими детермінантами стають дані, алгоритми та цифрові платформи. Традиційна бюрократична модель, що базувалася на ієрархії, регламентованих процедурах та людському кон-

22 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Синергія цифрових технологій у освіті, науці та бізнесі: ефективність і ризики. // Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Winter Debates: Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Internet Conference, February 5-6, 2026. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 277 p. С. 88-91. URL: <http://www.wayscience.com/konferentsiya-7-5-6-lyutogo-2026/>

тролі, поступово змінюється на гнучку, адаптивну та прогнозну систему управління, у якій штучний інтелект виконує роль аналітичного та підтримуючого інструменту прийняття рішень²³.

Теоретично доведено, що основою нової парадигми є концепція *data-driven governance*, яка передбачає використання великих даних як базового ресурсу державного управління, а також розвиток *predictive governance*, що забезпечує можливість моделювання майбутніх соціально-економічних процесів і ризиків. У цьому контексті держава трансформується з адміністративного апарату у платформну систему, що інтегрує цифрові сервіси, дані та алгоритмічні рішення в єдину екосистему управління²⁴. Також встановлено, що ключовим теоретичним викликом є необхідність балансування між ефективністю алгоритмічного управління та дотриманням принципів прозорості, підзвітності, етичності та захисту прав громадян, що особливо актуально в умовах використання штучного інтелекту в державному секторі.

Практичний аналіз міжнародного досвіду демонструє, що найбільш ефективні моделі впровадження AI в публічне управління реалізуються через поетапну цифрову трансформацію держави з поступовою інтеграцією штучного інтелекту у сферу державних послуг, аналітики та стратегічного планування. Найбільш успішними є приклади Естонії, Сінгапуру та країн ЄС, де цифрові платформи, інтегровані реєстри та алгоритмічні системи вже використовуються для автоматизації значної частини адміністративних процесів.

Зростання ролі штучного інтелекту актуалізує поетапну модель впровадження AI-орієнтованого *governance* в Україні, яка включає: створення єдиної національної архітектури державних даних; розвиток AI-сервісів у сфері державних послуг через цифрові платформи на кшталт Дія; впровадження прогнозної аналітики у сферах соціальної політики, економіки та відбудови; а також розвиток інституційної бази регулювання штучного інтелекту в державному управлінні. Встанов-

23 Череп А. В., Воронкова В.Г., Череп О. Г. Роль штучного інтелекту у забезпеченні соціально-економічної стабільності України в умовах війни і повоєнного відновлення. // *A comprehensive study of current problems of our time : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov.* Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2025. С.23-36. DOI: <http://doi.org/10.51587/9798-9917-51957-2025-025>

24 Білогуб В., Нікітенко В. Соціально-філософські виміри управлінської культури. *Humanities Studies: збірник наукових праць / голов. ред. В. Г. Воронкова.* Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 25(102). С. 9-18. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-01>

лено, що критично важливим практичним завданням є підготовка кадрів нового типу, здатних працювати на перетині державного управління, даних та штучного інтелекту, а також забезпечення кібербезпеки та етичного контролю алгоритмічних систем²⁵. Розширення меж технологічного впливу стимулює впровадження AI-орієнтованої моделі публічного управління в Україні є не лише технологічною модернізацією, а й інституційною трансформацією держави, яка дозволяє підвищити ефективність управління, прискорити прийняття рішень, зменшити рівень бюрократії та забезпечити більш персоналізовану та проактивну взаємодію держави з громадянами.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-110-127

---

25 Цикін Д. С., Дашков А. О., Ажажа М. А. Інклюзивна освіта як інструмент соціальної згуртованості в умовах воєнного стану: комунікативний аспект. Теоретичні та прикладні питання державотворення/ *Дослідження. Розробки. Проекти*. 2025. № 33. URL: <http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/332703>; Ажажа М., Воронкова В., Фурсін О., Венгер О., Біров В. Цифрова трансформація діалогу влади та бізнесу: від сервісної держави до govtech-партнерства. *Humanities Studies: збірник наукових праць* / голов. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Випуск 25(102). С. 204-214. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-25-102-22>

ДОВГАЛЮК Оксана Миколаївна,

канд. техн. наук, доцент,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»
ORCID ID: 0000-0003-1994-619X

ШУТЕНКО Олег Володимирович,

канд. техн. наук, доцент,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»
ORCID ID: 0000-0003-3141-7709

БЛОКОНЬ Геннадій Вікторович,

аспірант,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»
ORCID ID: 0009-0000-9376-236X

БАТАЛІН Віктор Юрійович,

аспірант,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»
ORCID ID: 0009-0000-1857-7674

ДОВГАЛЮК Володимир Вікторович,

аспірант,
Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут»
ORCID ID: 0009-0001-6313-8053
Харків, Україна

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – ФУНДАМЕНТ НОВОЇ ПЛАТФОРМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ РОЗПОДІЛЬНИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖ УКРАЇНИ

Світова енергетика сьогодні перебуває на етапі суттєвих технологічних і екологічних змін. У контексті таких глобальних викликів, як зміна клімату, виснаження викопних паливних енергоресурсів і необхідність підвищення енергоефективності, стійкою тенденцією розвитку світової енергетики стає активне використання інформаційних технологій (ІТ), які відіграють

ключову роль у трансформації енергетичного сектору. Застосування ІТ забезпечує нові можливості для моніторингу, аналізу та управління енергетичними системами, забезпечуючи підвищення ефективності, надійності та стійкості їх функціонування. Завдяки цим властивостям ІТ вже є невід'ємною складовою сучасної енергетики, яка дозволяє не лише вирішувати актуальні проблеми галузі, але й створювати передумови для інноваційних рішень у майбутньому¹.

Цифрові рішення для ІТ стали вагомим кроком у розвитку енергетики через створення за їх допомогою істотних переваг порівняно до аналогів завдяки можливостям двостороннього обміну даними та електроенергією, підвищенню контрольованості та керованості енергосистем та її окремих елементів, пришвидшенню реагування на виклики та адаптацію реакції на збурення в залежності від поточного стану та пріоритетних потреб системи. За таких умов цифрові рішення стають важливим інструментом трансформації енергетичної галузі, сприяючи її модернізації та стійкому розвитку².

Аналіз особливостей впровадження цифрових ІТ в енергетичну галузь для різних країн світу показав, що цей процес відбувається з урахуванням локальних умов, економічних можливостей та стратегічних державних пріоритетів, завдяки чому формуються різні аспекти застосування цифрових технологій в енергетиці та їх вплив на галузь³.

Розвинені країни, такі як США, Китай, Велика Британія, Німеччина, Японія, Канада та Південна Корея, активно інвестують значні обсяги коштів у цифровізацію енергетики, реалізують програми з цифровізації в рамках державної політики, роблять акцент на інтенсифікацію розвитку цифрових ІТ та застосовують результати наукових досліджень для формування новітніх розробок⁴. Завдяки такому підходу ці країни задають глобальні тренди у розвитку енергетичної галузі та доцільних пріоритетів формування дорожніх карт з реалізації проектів щодо цифровізації енер-

1 Bash C. et al. Convergence of Energy and IT Sectors. *Computer*. 2025. Vol. 58, no. 1. P. 151-158. DOI: <https://doi.org/10.1109/MC.2024.3498572>.

2 Nazari, Z., Musilek, P. Impact of Digital Transformation on the Energy Sector: A Review. *Algorithms*. 2023. Vol. 16(4). P. 211. DOI: <https://doi.org/10.3390/a16040211>.

3 Lee C. C., Yuan Z., Wang Q. How does information and communication technology affect energy security? International evidence. *Energy Economics*. 2022. Vol. 109. P. 105969. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105969>.

4 Wang J., Wang B. A Systemic Evaluation of Energy Digital Transformation Policies for the G20 Group of Countries: A Four-Dimensional Framework and Cross-National Quantitative Analysis. *Sustainability*. 2020. Vol. 17, P. 9301. DOI: <https://doi.org/10.3390/su17209301>.

гетики. Основними акцентами у напрямках розвитку ІТ таких країн на сьогоднішній день є:

- декарбонізація, яка передбачає перехід на відновлювані джерела енергії (ВДЕ) і вимагає формування інтелектуальних систем для управління нестабільними джерелами генерування через їх істотну залежність від кліматичних показників та природних ресурсів⁵;
- енергетична ефективність застосовуваних технологій, забезпечення чого успішно досягається використанням штучного інтелекту (ШІ) та Інтернету речей (ІоТ) для вирішення режимних задач і дозволяє знизувати втрати енергії під час її виробництва, передачі та споживання;
- кібербезпека, яка обґрунтовано стає пріоритетною задачею через зростання кількості підключених пристроїв та інтенсивний обмін важливими інформаційними ресурсами і потребує надійного захисту критичної енергетичної інфраструктури від кібератак⁶.

У той же час для кожної з країн-лідерів є певні відмінності в реалізації зазначених напрямків розвитку ІТ в енергетиці та сформовані чіткі акценти на специфіку найбільш прийнятних шляхів вирішення поставлених задач. Так, у Німеччині реалізується проєкт «Energiewende», що передбачає масштабну інтеграцію ВДЕ за допомогою цифрових технологій⁷. У США розвиток інтелектуальних мереж фінансується як державою, так і приватними компаніями, що дозволяє модернізувати застарілі енергосистеми⁸. Китай залучає близько 40% глобальних інвестицій у чисту енергію і має найбільшу у світі інфраструктуру інтелектуальних мереж з ІоТ-підстанціями та мережами зв'язку п'ятого покоління (5G).

Для країн, що розвиваються, таких як Індія, Бразилія чи країни Африки, впровадження цифрових рішень у енергетичний сектор є важливим кроком, який відкриває нові можливості для підвищення ефективності, подолання дефіциту потужностей, зниження витрат та забезпечення сталого розвитку⁹.

5 Gaitan N. C., Ungurean I., Corotinschi G., Roman C. An Intelligent Energy Management System Solution for Multiple Renewable Energy Sources. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(3), P. 2531. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15032531>.

6 Saeed S. et al. Digital Transformation in Energy Sector: Cybersecurity Challenges and Implications. *Information*. 2024. Vol. 15(12), P. 764. DOI: <https://doi.org/10.3390/info15120764>.

7 Quitzow L. et al. The German Energiewende – What's Happening? Introducing the Special Issue. *Utilities Policy*. 2016. Vol. 41. P. 163-171. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jup.2016.03.002>.

8 Wei T., Li H., Miao J. Integration and Development Path of Smart Grid Technology: Technology-Driven, Policy Framework and Application Challenges. *Processes*. 2025. Vol. 13(8), P. 2428. DOI: <https://doi.org/10.3390/pr13082428>.

9 Tanoto Y. The Role of Information and Communication Technology in Advancing Sustainable Energy Transition in Developing Countries: Progress, Opportunities and Challenges. *Teknika*. 2024. Vol. 13(3), P. 435-442. DOI: <https://doi.org/10.34148/teknika.v13i3.1068>.

Цифрові ІТ дозволяють значно оптимізувати процеси генерації, передачі, розподілу та споживання електроенергії, проте під час їх впровадження такі країни стикаються з низкою викликів¹⁰. Переважна більшість цих викликів пов'язана із обмеженими фінансовими ресурсами країн, для яких інвестиції в цифровізацію енергетики часто поступаються пріоритетом базовій інфраструктурі. Нестабільність електропостачання призводить до високого рівня втрат електроенергії у мережах і додатково ускладнює впровадження інтелектуальних рішень¹¹. Крім того у багатьох країнах, що розвиваються, просто відсутня базова інфраструктура для впровадження сучасних технологій, таких як ІоТ або хмарні обчислення. Істотною проблемою стає також нестача кваліфікованих кадрів для впровадження та обслуговування цифрових систем в енергетиці, що загалом уповільнює процес цифровізації та підвищує ризики кібератак, які можуть призвести до важких наслідків.

Проте ці країни активно впроваджують рішення для розширення доступу до електроенергії завдяки можливостям, створеним саме цифровими ІТ. Прикладом можуть бути декілька країн, які уже досягли значного прогресу у цифровізації енергетики. Так, в Індії за ініціатииви уряду реалізується програма «Smart Cities Mission»¹², яка спрямована на створення інтелектуальних міських енергосистем і передбачає впровадження цифрових ІТ для інтелектуальних рішень в задачах управління енергоресурсами, підвищення ефективності послуг з електропостачання і забезпечення екологічної стійкості. В рамках цієї ініціатииви передбачено як модернізацію наявних міських районів електромереж з акцентом на активне використання інтелектуальних лічильників для оптимізації споживання електроенергії в домогосподарствах, так і розвиток нових інфраструктурних проєктів, а також інтеграцію ІТ для забезпечення прозорості та зручності в управлінні енергосистемою. У Кенії активно розвиваються сонячні мікромережі з дистанційним моніторингом, а також використовуються мобільні платіжні системи для оплати отриманих послуг з постачання електрич-

10 Światowiec-Szczepeńska J., Stępień B. Drivers of Digitalization in the Energy Sector – The Managerial Perspective from the Catching Up Economy. *Energies*. 2022. Vol. 15(4), P. 1437. DOI: <https://doi.org/10.3390/en15041437>.

11 Dincbas T., Kuzu A., Ergeneli A., Celik D. The Opportunities and Challenges of Digital Technologies in Energy Systems to Reduce GHG Emissions. In: Atici K.B., Boz Semerci A., Kabakci H., Shrestha P. (eds). *Energy Entrepreneurship, Sustainability, Innovation and Financing*. Springer, Cham. 2025. P. 195–220. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-80001-6_10.

12 Sagara H. G., Das K., Jain S. The Smart Cities Mission in India: An Assessment and a Case Study. *Economic and Political Weekly*. 2025. Vol. 60, no. 35. P. 30. DOI: <https://doi.org/10.71279/epw.v60i35.42131>.

ної енергії, що значно підвищило доступність послуг для сільського населення¹³. Бразилія впровадила інтелектуальні системи моніторингу ВДЕ, що допомогло покращити режими енергосистеми та збільшити частку зеленої енергетики в загальному балансі¹⁴.

Аналіз світового досвіду впровадження цифрових ІТ в енергетичний сектор доводить, що для подолання наявних викликів кожній з країн потребує комплексного підходу, який включає розробку національних стратегій цифровізації енергетики, приймаючи до уваги індивідуальні особливості та наявний потенціал, інвестування ресурсів у підготовку фахівців у галузях ІТ й енергетики та підтримку їх кваліфікації на належному рівні, а також забезпечення співпраці між державним і приватним секторами у вирішенні цих задач та зосередження на кібербезпеці для захисту критичної інфраструктури. Обґрунтовані інвестиції країн в цифрові рішення енергетики сьогодні дозволять закласти міцний фундамент для сталого майбутнього енергетичних систем.

Як і в більшості країн світу, в енергетичному секторі України, відбувається активне впровадження та застосування ІТ, яке надає кожній з її ланок нові можливості у вирішенні важливих поточних задач та перспективи прогресивних змін, направлених на поступове перетворення пасивних складових на активно-адаптивні елементи складної багаторівневої енергетичної системи. Цей процес передбачає ретельне планування та поступову покрокову реалізацію низки етапів реформування енергетичної галузі для формування сучасної цифрової інфраструктури¹⁵. Загальний алгоритм процесу впровадження цифрових ІТ в енергетичну систему України представлений на рис. 1.

Першим етапом цифровізації є детальний аналіз наявної структури та технічних показників функціонування енергетичної системи України. Це включає оцінку технічного стану об'єктів енергетики, рівня автоматизації процесів, а також аналіз даних щодо споживання, генерації та розподілу електроенергії. На цьому етапі передбачається визначення основних

13 Adam I. O., Yakubu I. N., Abdul Mumin M. Digital Technologies and Smart Energy Policy: Regulatory Opportunities and Risks. In: Yakubu, I.N., Iddrisu, K. (eds) *Energy Management and Green Investment in Africa*. Springer, Cham. 2026. P. 249-266. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-032-03646-9_12.

14 Galindo E., Chagas U. Digital Twin Applied in the Brazilian Energy Sector. In: Korhan O. (eds). *Digital Twin Technology - Fundamentals and Applications*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.112598>.

15 Кириленко О. В., Денисюк С. П., Блінов І. В. Цифрова трансформація енергетики: сучасні тенденції та завдання. *Праці Інституту електродинаміки Національної академії наук України*. 2023. № 65. С. 5-14. DOI: [10.15407/publishing2023.65.005](https://doi.org/10.15407/publishing2023.65.005).

проблем, як от застаріле обладнання, високі втрати енергії та недостатня інтеграція сучасних технологій.

Джерело: дослідження авторів

Рис. 1. Алгоритм процесу впровадження цифрових ІТ в енергетичну систему України

Ґрунтуючись на отриманих результатах аналізу далі формується стратегія цифровізації енергетичного сектору¹⁶. Цей документ має містити чітко визначені цілі, пріоритети та завдання, які необхідно виконати для досягнення поставлених результатів. Важливим аспектом є врахування міжнародного досвіду та адаптація передових практик до українських реалій. Стратегія також має передбачати механізми фінансування проєктів цифровізації, залучення інвестицій та співпрацю з міжнародними партнерами.

¹⁶ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 р. № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-p#Text>.

Наступним кроком є оновлення фізичної інфраструктури енергетичного сектору. Це включає заміну застарілого обладнання на сучасне, впровадження інтелектуальних лічильників, модернізацію електричних мереж та створення систем управління на основі цифрових ІТ. Особлива увага приділяється розвитку «розумних» мереж (Smart Grid), які дозволяють автоматизувати процеси генерації, передачі та споживання енергії¹⁷.

Цифровізація передбачає в обов'язковому порядку інтеграцію ІТ у всі аспекти роботи енергетичного сектору, включаючи створення систем моніторингу та управління в реальному часі, впровадження технологій ШІ для прогнозування попиту на енергію, а також використання блокчейн-технологій для забезпечення прозорості транзакцій на енергетичних ринках.

Успішна цифровізація потребує висококваліфікованих фахівців, здатних працювати з новими технологіями, тому важливим етапом є навчання персоналу, підвищення кваліфікації працівників енергетичного сектору та залучення молодих спеціалістів у галузь. Університети та навчальні центри мають відігравати ключову роль у цьому процесі, пропонуючи сучасні освітні програми з акцентом на цифрові технології¹⁸.

Оскільки цифровізація передбачає широке використання цифрових платформ і мереж, питання кібербезпеки стає критично важливим. На цьому етапі розробляються та впроваджуються заходи для захисту інформаційних систем від кібератак, створюються резервні копії даних і проводяться регулярні перевірки безпеки.

Завершальним етапом є постійний моніторинг ефективності впроваджених рішень і їх подальша оптимізація, що дозволяє вчасно реагувати на зміни в галузі, усувати недоліки та впроваджувати нові інновації для підвищення ефективності роботи енергетичної системи.

Цифровізація енергетики України є складним і багатогранним процесом, який потребує системного підходу та координації зусиль усіх учасників та неможлива без застосування ІТ. Реалізація зазначених етапів доз-

17 Dovgalyuk O., Bilokon G., Batalin V. The Introduction of Smart Grid Technologies – New Opportunities for Management of Distribution Grid Modes. *Global Scientific Trends: From Theory to Practical Implementation* : Proceedings of the 3d International Scientific and Professional Conference. Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. 78 p. P. 21-24.

18 Кириленко О.В., Снежкін Ю.Ф., Басок Б.І., Базєєв Є.Т. Енергетика, наука та інженерія: сучасний стан і виклики розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № (4). С. 3-20. DOI: 10.15407/visn2023.04.003.

волить створити сучасну, ефективну та екологічно стійку енергетичну систему, яка відповідатиме вимогам часу та сприятиме економічному розвитку країни.

Слід зазначити, що основними напрямками впровадження цифрових ІТ в енергетиці України актуальними на сьогоднішній день є наступні:

- модернізація електричних мереж, для чого вже зараз реалізуються пілотні проекти зі створення інтелектуальних електричних мереж у великих містах;
- розвиток ВДЕ, який потребує інтеграції адаптивних систем управління для забезпечення зростання частки сонячної та вітрової енергетики¹⁹;
- формування цифрового обліку ресурсів, для якого на даному етапі виконується встановлення «розумних» лічильників, що допомагає споживачам ефективніше контролювати витрати на енергію.

Водночас Україні на цьому шляху необхідно подолати низку бар'єрів, серед яких застаріла інфраструктура, обмежене фінансування та необхідність посилення кібербезпеки. Додаткові труднощі у подоланні зазначених бар'єрів пов'язані з необхідністю протистояти російській військовій агресії, одним із векторів якої є енергетичний терор, що проявляється у знищенні об'єктів енергетичної інфраструктури. За таких умов саме цифрова трансформація енергетики стає тим вирішальним інструментом, здатним реагувати на мінливі умови функціонування всіх складових елементів енергетичної системи та максимально ефективно адаптувати її стан до як до поточної ситуації, так і визначати найкращі заходи для перспективного розвитку²⁰.

Отже, попри наявність певного переліку труднощів та низки ризиків цифровізація енергетики є невідворотним процесом, який формує гарні перспективи і нові можливості для підвищення ефективності та сталого розвитку. Саме тому увага майже всіх країн світу направлена на дослідження та практичну реалізацію програм цифрової трансформації енергетики з основним акцентом на ІТ як фундамент для побу-

19 Довгалюк О.М., Білоконь Г.В., Баталін В.Ю., Савченко Н.П. Роль систем керування розосередженими енергетичними ресурсами в умовах цифрової трансформації енергетики. *Science and Practice: Synergy of Innovations in Multidisciplinary Dimensions: Proceedings of the 2st International Scientific and Professional Conference*. San Francisco, USA. 2026. P 60-64.

20 Блінов І.В., Денисюк С.П., Лежнюк П.Д., Ушаповський К.В., Слободян Р.О., Козачук О.І., Мірошник В.О., Сподинський О.В. Цифрова трансформація електроенергетики України. Реалізація в умовах воєнного стану таповоєнного відновлення. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. 362 с.

дови сучасної, екологічно відповідальної та економічно вигідної енергетики²¹.

Успішна інтеграція ІТ у сферу енергетики потребує злагодженої співпраці між урядами країн, бізнесом і науковою спільнотою, а отже дослідження особливостей застосування сучасних цифрових ІТ для вирішення задач енергетики стає вельми актуальним і своєчасним питанням для науковців та енергетиків всього світу. На сьогоднішній день особлива роль у данному аспекті приділяється розподільним електричним мережам (РЕМ), оскільки саме ця ланка енергосистеми забезпечує надійне постачання електричної енергії споживачам, в той час коли розгалужені та розташовані на значній території електричні мережі є самими вразливими для ворожих атак з усіх елементів енергосистеми²².

Розподільні електричні мережі України охоплюють напруги 0,4–110 кВ і є частиною єдиної енергетичної системи країни. Загальна довжина ліній електропередачі становить сотні тисяч кілометрів, а кількість трансформаторних підстанцій обчислюється десятками тисяч. Особливості сучасного стану РЕМ України важливі для обґрунтування умов та формування заходів з впровадження ІТ і полягають у переході до децентралізованої структури²³, інтенсивного впровадження ВДЕ в якості джерел розосередженого генерування, низьким рівнем автоматизації процесів керування режимами²⁴, високим рівнем зношеності електричного обладнання та недостатнім фінансування його модернізації. Близько 60-70% обладнання РЕМ в Україні експлуатується понад нормативний термін. Це стосується як повітряних ліній електропередавання, так і трансформаторних підстанцій, що залом призводить до невідповідності режимних показників роботи РЕМ рівням сучасних стандартів енергоефективності та надійності. За таких умов для РЕМ України процес цифровізації набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю підвищення надійності електропостачання, забезпечення стійкості функці-

21 Singh R., Akram S. V., Gehlot A., Buddhi D., Priyadarshi N., Twala B. Energy System 4.0: Digitalization of the Energy Sector with Inclination towards Sustainability. *Sensors*. 2022. Vol. 22(17). P. 6619. DOI: 10.3390/s22176619.

22 Суходоля О.М. Новітні енергетичні технології та їх вплив на функціонування систем енергопостачання : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2022. 36 с. DOI: 10.53679/NISS-ANALYTREP.2022.17.

23 Довгалюк О.М., Кравчук Д.Є., Сиром'ятні-кова Т.В. Аналіз особливостей роботи розподільних електричних мереж України. Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції «Енергоефективність та енергетична безпека електроенергетичних систем (EEES-2022)». Харків: «Друкарня Мадрид». 2022. С. 31-32.

24 Dovgalyuk O., Savchenko N., Batalin V., Strilyaniy I., Bilokon G., Syromyatnikova T. Optimisation of Operating Modes of Distribution Electric Networks in Ukraine. Proceedings of the 2023 IEEE 4th KhPI Week on Advanced Technology (KhPIWeek), Kharkiv, Ukraine, 2023. P. 896-901. DOI: 10.1109/KhPIWeek61412.2023.10312952.

онування мережевої інфраструктури, інтеграції розосереджених джерел енергії та модернізації значної кількості морально й фізично застарілого обладнання.

Упродовж останніх років цифрові IT дедалі активніше впроваджуються у діяльність операторів систем розподілу (ОСР), формуючи передумови для переходу до концепції Smart Grid²⁵. У цьому контексті особливого значення набувають системи цифрового моніторингу, автоматизованого керування режимами, інтелектуальні платформи для інтеграції розосереджених енергетичних ресурсів, системи технічної діагностики обладнання, а також цифрові підстанції нового покоління.

Разом із тим специфіка розвитку електроенергетичної галузі України зумовлює низку характерних особливостей цифрової трансформації, до яких доцільно віднести значну неоднорідність рівня автоматизації мереж, поєднання сучасних цифрових рішень із застарілим обладнанням, обмеженість інвестиційних ресурсів, потребу у підвищенні кіберстійкості енергетичної інфраструктури та необхідність забезпечення функціонування мереж в умовах підвищених експлуатаційних ризиків.

Як результат цифровізація РЕМ України відбувається переважно поетапно, шляхом інтеграції окремих інформаційних і телекомунікаційних технологій у вже існуючу мережеву інфраструктуру. Такий підхід формує гібридне середовище, у якому традиційні засоби диспетчерського керування поступово доповнюються цифровими платформами аналізу даних, інтелектуальними пристроями та елементами автоматизованого прийняття рішень.

Відповідно до визначених особливостей сформована концептуальна модель цифрової трансформації РЕМ України, що представлена на рис. 2, яка враховує основні напрямки функціонування системи розподілу та поєднує інформаційні платформи, цифрові підстанції, системи моніторингу, технології керування розподіленими енергетичними ресурсами (Distributed Energy Resources – DER) та інструменти інтелектуальної аналітики.

25 Довгалюк О. М., Білоконь Г. В., Баталін В. Ю. Впровадження Smart Grid технологій для керування режимами розподільних електричних мереж України. Проблеми електроенергетики, електротехніки та електромеханіки: тези доповідей XXVIII Міжнародного симпозіуму SIEMA'2025, 30 - 31 жовтня 2025 р. / уклад.: О. Г. Серeda [та ін.]. Харків: НТУ «ХП», 2025. С. 77.

Джерело: дослідження авторів

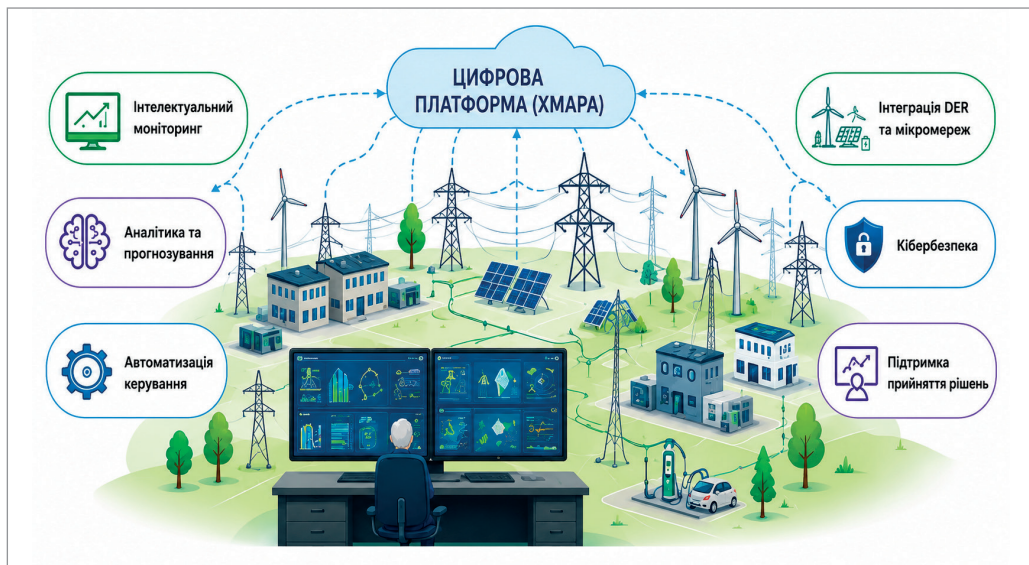

Рис. 2. Загальна концепція цифрової трансформації РЕМ України

Представлена концепція цифрової трансформації ОСР передбачає інтеграцію сучасних ІТ, інтелектуальних систем керування та аналітичних платформ для підвищення надійності, ефективності та гнучкості РЕМ в умовах децентралізації енергоресурсів та зростання навантаження.

Цифрова трансформація ОСР реалізується шляхом комплексного впровадження взаємопов'язаних технологічних напрямів, найбільш важливими з яких є: підвищення надійності та стійкості мереж, зниження технологічних та комерційних втрат, автоматизація процесів диспетчерського керування, інтеграція відновлюваних джерел енергії, розвиток інтелектуальної діагностики, створення єдиних цифрових платформ ОСР, забезпечення належного рівня кібербезпеки.

Аналіз специфіки поєднання зазначених напрямів в процесі функціонування системи розподілу дозволив виконати класифікацію за функціональним призначенням цифрових ІТ, що впроваджуються в РЕМ України, структура якої наведена на рис. 3.

Загальна характеристика основні зазначених цифрових ІТ технології ОСР, їх функціональне призначення та експлуатаційні ефекти наведено в табл. 1.

Джерело: дослідження авторів

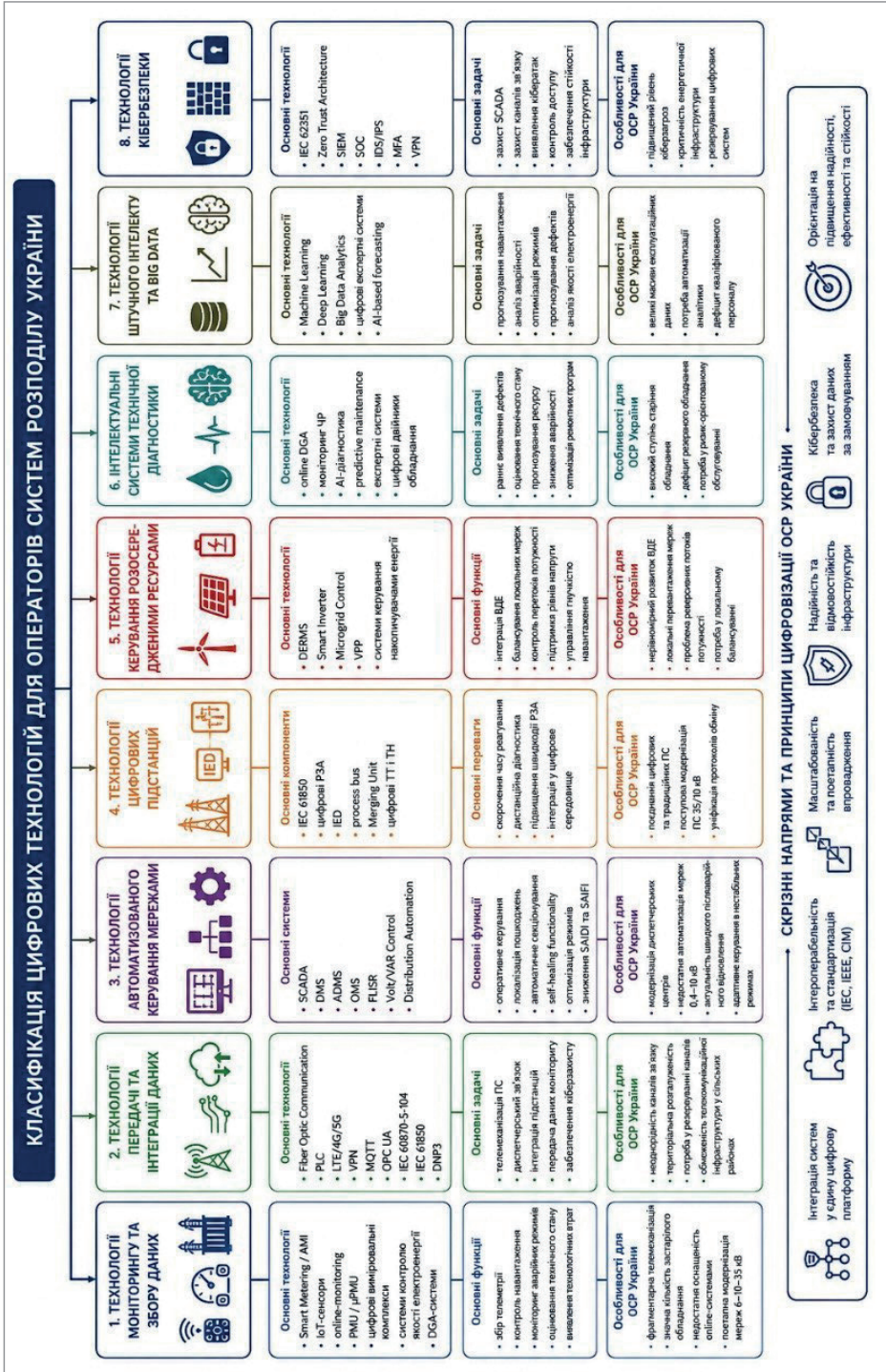

Рис. 3. Класифікація цифрових технологій для ОСР України

Таблиця 1

Характеристика цифрових ІТ для ОСР України*Джерело: дослідження авторів.*

Цифрова технологія	Основна функція	Технічний та експлуатаційний ефект
1	2	3
Smart Metering / AMI	Автоматизований облік електроенергії	Зниження комерційних втрат, підвищення точності обліку, можливість погодинного тарифоутворення
IoT-сенсори	Online-моніторинг параметрів мережі	Підвищення спостережуваності мереж, оперативне виявлення аварійних режимів
PMU / μ PMU	Синхронізовані фазові вимірювання	Підвищення точності аналізу режимів та стійкості мереж
Online DGA-моніторинг	Контроль газовмісту трансформаторного масла	Раннє виявлення дефектів трансформаторів та зниження аварійності
Системи контролю часткових розрядів	Виявлення дефектів ізоляції	Попередження розвитку високовольтних пошкоджень
SCADA	Диспетчерський контроль та керування	Централізація оперативного керування мережею
DMS	Аналіз режимів роботи мереж	Оптимізація потокорозподілу та зниження втрат
ADMS	Інтегроване автоматизоване керування ОСР	Підвищення надійності електропостачання та автоматизація післяаварійного відновлення
FLISR	Автоматична локалізація та ізоляція пошкоджень	Скорочення часу ліквідації аварій та зменшення SAIDI/SAIFI
OMS	Керування аварійними відключеннями	Підвищення ефективності аварійно-відновлювальних робіт
Volt/VAR Control	Керування напругою та реактивною потужністю	Зменшення технологічних втрат та стабілізація напруги
Distribution Automation	Автоматизація мереж 6–10 кВ	Підвищення швидкості перемикачів та адаптивності мереж
IEC 61850	Уніфікація цифрового обміну даними	Інтероперабельність цифрових підстанцій
Fiber Optic Communication	Високошвидкісна передача даних	Підвищення надійності телекомунікаційної інфраструктури
PLC	Передача даних по силових лініях	Зменшення витрат на телекомунікації
LTE / 4G / 5G	Бездротовий технологічний зв'язок	Гнучкість підключення віддалених об'єктів

Продовження табл. 1

Цифрова технологія	Основна функція	Технічний та експлуатаційний ефект
1	2	3
VPN та захищені канали зв'язку	Кіберзахист телемеханіки	Підвищення безпеки цифрової інфраструктури
Цифрові підстанції	Інтеграція цифрових РЗА та IED	Підвищення швидкодії та надійності підстанцій
IED	Інтелектуальна обробка сигналів	Автоматизація функцій захисту та автоматики
Process Bus	Передача цифрових вимірювальних сигналів	Скорочення кабельних з'єднань та підвищення точності вимірювань
DERMS	Керування розосередженими енергоресурсами	Інтеграція ВДЕ та балансування локальних мереж
Smart Inverter	Адаптивне керування генерацією	Підтримка напруги та стабільності режимів
Microgrid Control	Керування локальними енергосистемами	Підвищення енергетичної стійкості громад
Energy Storage Management	Керування накопичувачами енергії	Зменшення пікових навантажень та резервування потужності
Machine Learning	Аналіз експлуатаційних даних	Прогнозування аварій та оптимізація режимів
Deep Learning	Інтелектуальна класифікація подій	Підвищення точності діагностики обладнання
Big Data Analytics	Аналіз великих масивів даних	Виявлення прихованих закономірностей та оптимізація експлуатації
Predictive Maintenance	Прогнозування технічного стану	Перехід до ризик-орієнтованого обслуговування
Digital Twin	Цифрове моделювання обладнання та мереж	Прогнозування режимів та оцінювання ресурсу обладнання
GIS	Геоінформаційне моделювання мереж	Підвищення ефективності управління активами
IEC 62351	Кіберзахист енергетичних систем	Захист цифрових систем ОСП від кібератак
SIEM	Централізований аналіз кіберподій	Оперативне виявлення кіберінцидентів
Zero Trust Architecture	Багаторівневий контроль доступу	Підвищення стійкості цифрової інфраструктури
AI-DGA	Інтелектуальний аналіз газовмісту	Автоматичне виявлення та прогнозування дефектів трансформаторів

Використання окремих технологій, представлених у табл. 1, при впровадженні в РЕМ створюють при вирішенні певних задач дають можливість та їх поєднання у відповідні функціональні напрями, представлені на рис. 3.

Відповідно до запропонованої концепції одним із базових напрямів цифрової трансформації РЕМ є розвиток систем моніторингу та збору даних. Їх застосування забезпечує формування інформаційної основи для диспетчерського керування, аналізу режимів роботи, оцінювання технічного стану обладнання та прогнозування аварійних ситуацій.

У сучасних умовах дедалі більшого поширення набувають SCADA-системи, які забезпечують дистанційний збір телеметричної інформації, архівування даних, візуалізацію режимів роботи мережі та оперативне диспетчерське керування. Для РЕМ України такі системи найчастіше використовуються на підстанціях 35–110 кВ, а також у диспетчерських центрах операторів систем розподілу.

Поряд із SCADA-системами важливу роль відіграють інтелектуальні системи обліку електроенергії (Advanced Metering Infrastructure – AMI/Smart Metering), які забезпечують автоматизований збір показників споживання, формування погодинних профілів навантаження та контроль якості електроенергії. Водночас темпи впровадження Smart Metering в Україні значною мірою залежать від рівня модернізації телекомунікаційної інфраструктури та можливостей інтеграції нових цифрових рішень із наявними системами обліку.

Важливим елементом сучасних систем моніторингу також є також технології промислового Інтернету речей (Industrial IoT), що дозволяють здійснювати масову сенсоризацію мережевого обладнання. Застосування інтелектуальних сенсорів забезпечує можливість безперервного контролю температурних режимів, струмів навантаження, параметрів ізоляції, часткових розрядів та інших діагностичних характеристик обладнання.

Особливістю українських умов є необхідність використання комбінованих каналів зв'язку, серед яких застосовуються оптоволоконні лінії, GSM/LTE-мережі, радіоканали та PLC-технології. При цьому значна протяжність мереж, неоднорідність телекомунікаційної інфраструктури та складні умови експлуатації обумовлюють підвищені вимоги до надійності та автономності систем збору даних.

У контексті подальшої цифровізації особливого значення набуває інтеграція систем моніторингу з технологіями Big Data та ШІ, що відкриває можливості для переходу від простого накопичення інформації до інтелектуального аналізу режимів функціонування електричних мереж.

Сучасний розвиток електроенергетичної галузі характеризується переходом від традиційних принципів експлуатації РЕМ до концепції цифрової енергетики, основою якої є інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у процеси генерації, передачі, розподілу та споживання електричної енергії. Для ОСР України питання цифрової трансформації набуває особливої актуальності в умовах значного фізичного зношення основних фондів, розвитку розосередженої генерації, необхідності підвищення надійності електропостачання та забезпечення стійкості енергосистеми до аварійних і зовнішніх впливів²⁶.

Цифровізація ОСР передбачає створення єдиного інформаційного середовища, у межах якого реалізуються функції безперервного моніторингу параметрів режиму роботи мереж, автоматизованого керування режимами, інтелектуальної діагностики обладнання, прогнозування технічного стану, інтеграція розосереджених джерел енергії, забезпечення кібербезпеки критичної інфраструктури.

Оскільки основу сучасної цифрової трансформації відповідно державної стратегії розвитку України становить концепція Smart Grid, то саме вона має бути використана для поєднання ІТ в рамках системи моніторингу та збору даних, яка забезпечує інтеграцію технологій автоматизації, телемеханіки, цифрового зв'язку, аналітики даних та штучного інтелекту в єдину цифрову платформу управління режимами РЕМ²⁷. Пропонована архітектура цифрового моніторингу та збору даних для ОСР України представлена на рис. 4.

Розвиток цифрових технологій у сфері автоматизованого керування режимами РЕМ пов'язаний із необхідністю забезпечення більш гнучкого та адаптивного функціонування енергосистеми²⁸. Зростання наванта-

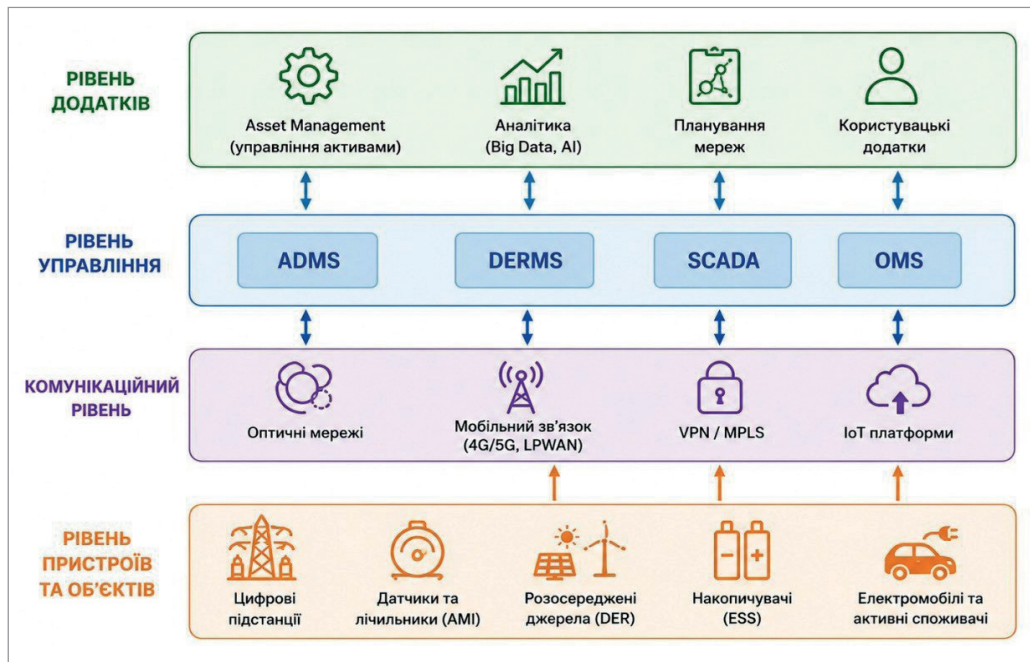
26 Довгалюк О. М., Савченко Н. П. Підвищення надійності систем електропостачання територіальних громад України. Тези доповідей XXXIII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2025 «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я». Харків: НТУ «ХПІ». 2025. С. 138.

27 Довгалюк О. М., Баталін В. Ю., Білоконь Г. В. Аналіз методів керування режимами розподільних електричних мереж України. Тези доповідей XXXII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2024 «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я». Харків: НТУ «ХПІ». 2024. С. 108.

28 Довгалюк О. М., Білоконь Г. В. Впровадження цифрових технологій для керування режимами розподільних електричних мереж України. Тези доповідей XXXIII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2025

жень, інтеграція ВДЕ та підвищення вимог до якості електропостачання поступово формують передумови для переходу від традиційного диспетчерського керування до інтелектуальних систем автоматизованого управління.

Джерело: дослідження авторів

Рис. 4. Архітектура цифрового моніторингу та збору даних для ОСП України

У структурі сучасних цифрових платформ автоматизованого керування доцільно виділяти рівні збору телеметрії, аналітики режимів, автоматизованого прийняття рішень та керування комутаційним обладнанням і DER.

У сучасних умовах значного поширення набувають ADMS-платформи, які поєднують функції SCADA, аналізу режимів роботи мережі, оцінювання стану системи та автоматизованого керування топологією мережі. Такі системи дозволяють реалізовувати алгоритми оптимізації поточкорозподілу, регулювання напруги, компенсації реактивної потужності та автоматизованого відновлення електропостачання.

Однією з перспективних технологій є FLISR-системи, призначені для автоматичного визначення місця пошкодження, ізоляції аварійної ділянки та відновлення живлення споживачів. Для РЕМ України їх викори-

«Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я». Харків: НТУ «ХПІ». 2025. С. 136.

стання може мати особливе значення з огляду на необхідність скорочення тривалості аварійних відключень та підвищення стійкості мереж до зовнішніх впливів.

Водночас ефективне автоматизоване керування режимами потребує розвитку систем Volt/VAR Optimization (VVO), які забезпечують підтримання допустимих рівнів напруги та оптимізацію реактивної потужності. Застосування таких технологій сприяє зниженню технологічних втрат електроенергії та підвищенню енергоефективності розподільних мереж.

Слід зазначити, що в Україні процес впровадження цифрових систем автоматизованого керування значною мірою ускладнюється неоднорідністю технічного оснащення мереж, фрагментарністю автоматизації та недостатнім рівнем телеметричного покриття. У зв'язку з цим модернізація РЕМ здебільшого здійснюється поетапно, із використанням гібридних архітектур, що поєднують традиційні та цифрові технології. Розроблена концептуальна модель автоматизованого керування режимами РЕМ показано на рис. 5.

Характерною властивістю пропонованої модель автоматизованого керування режимами РЕМ є узгодження в рамках системи інтелектуального керування роботи вже наявних в РЕМ систем автоматичного регулювання робочих параметрів електричної мережі, до яких відносяться системи автоматичного регулювання напруги (АРН), автоматичного повторного ввімкнення (АПВ), автоматичного включення резервного живлення (АВР) та автоматичного частотного розвантаження (АЧР).

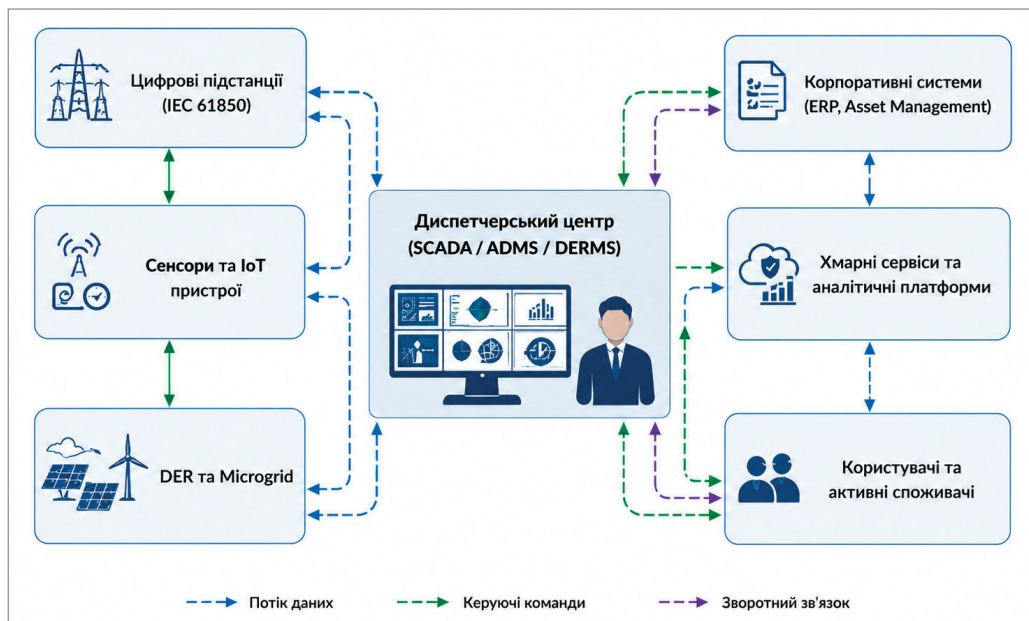
Однією з найбільш помітних тенденцій сучасного розвитку електроенергетики є активне зростання типів та кількості розосереджених джерел генерування, до яких відносяться DER, що представлені сонячними та вітровими електростанціями, системи накопичення енергії, мікромережі, а також активні споживачі електроенергії.

Для України ця тенденція є особливо актуальною через стрімке збільшення кількості приватних сонячних електростанцій (СЕС), розвиток локальних систем резервного енергоживлення та підвищення ролі децентралізованої генерації у забезпеченні енергетичної стійкості.

Інтеграція DER у структуру розподільних мереж формує нові виклики для ОСР, пов'язані з необхідністю керування реверсивними потоками потужності, підтримання стабільності напруги та координації режимів ро-

боти локальних джерел генерації. Для підвищення ефективності функціонування РЕМ з такими елементами доцільно застосовувати цифрові ІТ.

Джерело: дослідження авторів

Рис. 5. Концептуальна модель автоматизованого керування режимами РЕМ

У цьому контексті дедалі більшого значення набувають DERMS-платформи (Distributed Energy Resource Management System), що забезпечують централізоване або розподілене інтелектуальне керування розосередженими ресурсами. Такі системи дозволяють виконувати моніторинг генерації, прогнозування виробітку ВДЕ, керування накопичувачами енергії та балансування навантаження.

Важливу роль також відіграють технології Smart Inverter Control, які забезпечують можливість адаптивного регулювання реактивної потужності, підтримання напруги та обмеження генерації у критичних режимах роботи мережі.

Поступово формуються передумови для розвитку концепції віртуальних електростанцій (Virtual Power Plant – VPP), відповідно до якої окремі DER, системи накопичення енергії та активні споживачі можуть функціонувати як єдиний віртуальний енергетичний комплекс. У перспективі такі рішення можуть сприяти підвищенню гнучкості енергосистеми та ефективнішому використанню локальних енергетичних ре-

сурсів. Особливе значення для керування DER мають технології III, Big Data та Edge Computing, які забезпечують можливість оперативного аналізу значних масивів даних і формування адаптивних алгоритмів керування режимами мережі.

Загальна схема інтеграції розосереджених енергетичних ресурсів у цифрове середовище Smart Grid представлена на рис. 6. Візуалізація взаємодії DERMS, Smart Inverters, систем накопичення енергії та Microgrid дозволяє більш повно відобразити принципи функціонування цифрових платформ керування DER.

Підвищення надійності функціонування РЕМ значною мірою залежить від ефективності систем технічної діагностики обладнання²⁹. У сучасних умовах традиційні підходи до планово-попереджувального ремонту поступово доповнюються технологіями безперервного моніторингу технічного стану та предиктивної аналітики.

Особливого значення набувають системи Online Monitoring, які забезпечують безперервний контроль параметрів функціонування силових трансформаторів, комутаційного обладнання, кабельних та повітряних ліній електропередавання.

Для трансформаторного обладнання одним із найбільш поширених методів цифрової діагностики є аналіз розчинених в маслі газів (Dissolved Gas Analysis – DGA), який дозволяє виявляти дефекти ізоляції, локальні перегріву та часткові розряди за результатами аналізу газового складу трансформаторного масла³⁰.

Суттєве розширення функціональних можливостей систем технічної діагностики забезпечують технології Industrial IoT, які дозволяють здійснювати дистанційний моніторинг температурних режимів, вібрацій, вологості ізоляції та інших діагностичних параметрів. Поряд із цим дедалі більшого поширення набувають методи III та машинного навчання, що використовуються для автоматичної класифікації дефектів, прогнозування відмов обладнання та оцінювання залишкового ресурсу.

29 Довгалюк О. М., Шутенко О. В., Довгалюк В. В. Технічна діагностика енергетичного обладнання як складова технології Smart Grid. Science and Practice: Synergy of Innovations in Multidisciplinary Dimensions: Proceedings of the 2st International Scientific and Professional Conference. Compiled by: V. Shpak, Chairman of the Editorial Board: S. Tabachnikov. Sherman Oaks, CA: GS Publishing Services, 2026. 173 p. P. 57-60.

30 Шутенко О. В. «Аналіз динаміки зміни вмісту газів в маслонаповненому обладнанні з дефектами різного типу». Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Енергетика: надійність та енергоефективність. 2022. №. 2 (5). С. 90-99. DOI: <https://doi.org/10.20998/2224-0349.2022.02.13>.

Джерело: дослідження авторів

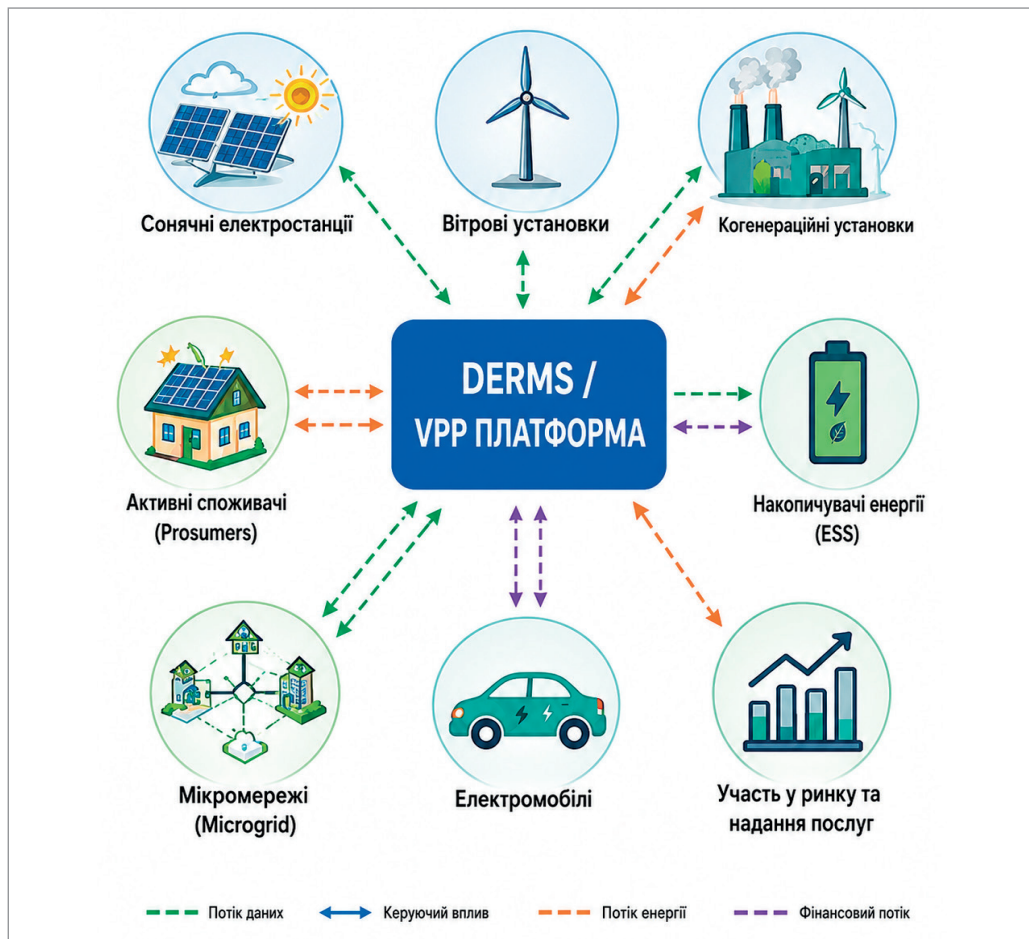

Рис. 6. Інтеграція розосереджених енергетичних ресурсів у цифрове середовище Smart Grid

Перспективним напрямом розвитку є використання технології Digital Twin, яка передбачає створення цифрової моделі обладнання або енергооб'єкта з можливістю прогнозування його технічного стану та моделювання аварійних режимів.

Для РЕМ України розвиток цифрової технічної діагностики має особливе значення через високий рівень фізичного зносу обладнання, обмеженість резервних потужностей та необхідність підвищення ефективності експлуатації існуючої інфраструктури. Відповідно до зазначених особливостей структурна схема цифрової системи предиктивної технічної діагностики електричного обладнання РЕМ представлена на рис. 7.

Джерело: дослідження авторів

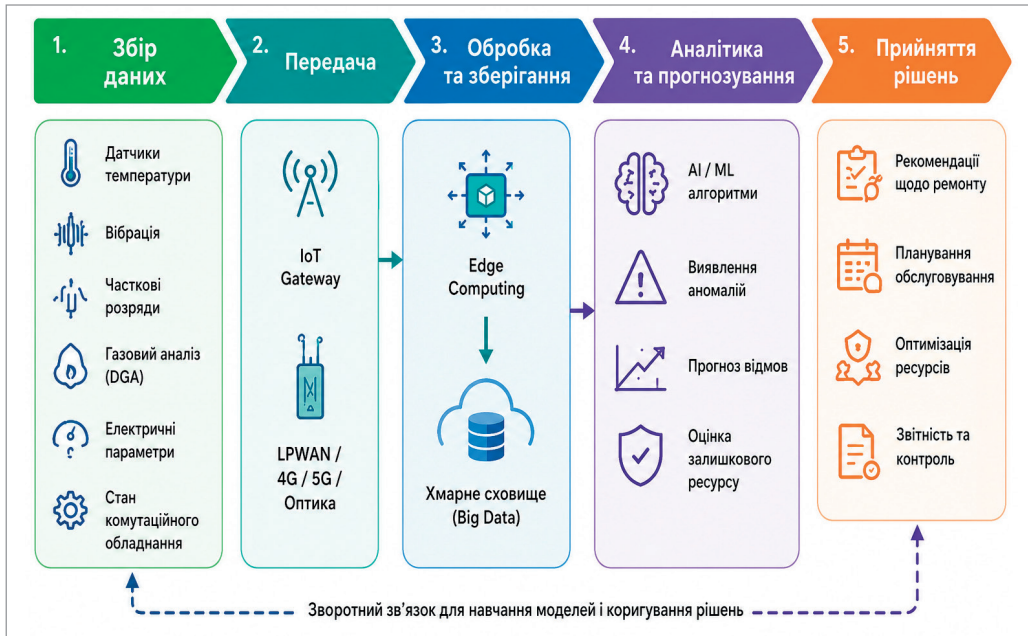

Рис. 7. Цифрова система предиктивної технічної діагностики електричного обладнання

Сучасні інфографічні моделі систем технічної діагностики зазвичай відображають послідовність обробки даних від сенсорних систем та IoT-пристроїв до AI-аналітики й підтримки прийняття експлуатаційних рішень.

Важливим напрямом модернізації інфраструктури РЕМ є розвиток цифрових підстанцій, які розглядаються як один із ключових елементів Smart Grid. Цифрова підстанція являє собою інтегрований програмно-апаратний комплекс, у якому процеси вимірювання, релейного захисту, автоматизації, диспетчерського керування та обміну даними реалізуються із застосуванням цифрових ІТ.

Технологічною основою цифрових підстанцій є стандарт IEC 61850, який забезпечує уніфікований обмін даними між інтелектуальними електронними пристроями, системами релейного захисту та SCADA-платформами.

Архітектура цифрової підстанції зазвичай включає три рівня process level, bay level та station level, що зображені на рис. 8 і забезпечують цифровізацію первинних вимірювань, локальне керування обладнанням і централізовану диспетчеризацію.

Джерело: дослідження авторів

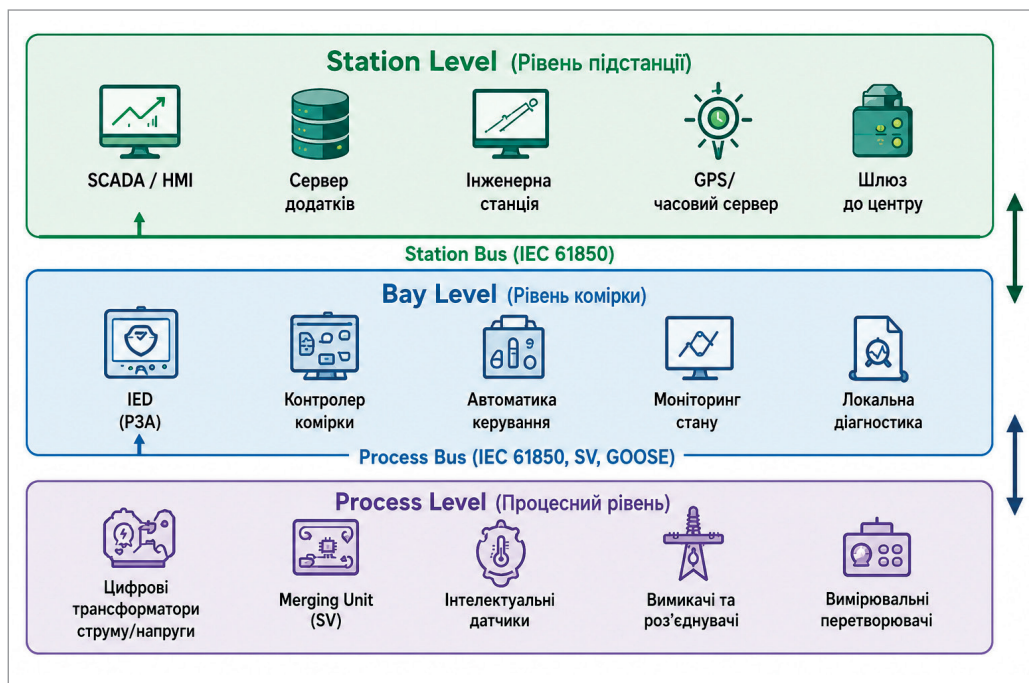

Рис. 8. Архітектура цифрової підстанції відповідно до міжнародного стандарту IEC 61850

Особливу роль у цифрових підстанціях відіграють інтелектуальні вимірювальні прилади (Intelligent Electronic Devices - IED), які забезпечують реалізацію функцій релейного захисту, автоматики, локального керування та обробки телеметричної інформації.

Важливим елементом інформаційної інфраструктури цифрових підстанцій є Process Bus та Station Bus, які забезпечують передачу sampled values, GOOSE-повідомлень та інших типів цифрової інформації між компонентами підстанції.

У сучасних умовах цифрові підстанції дедалі частіше інтегруються з хмарними платформами, системами онлайн-діагностики та технологіями Edge Computing, що дозволяє реалізовувати функції дистанційного моніторингу, автоматизованого аналізу аварійних подій та інтелектуального керування режимами роботи обладнання.

Разом із тим для України характерним є переважання гібридних архітектур цифрових підстанцій, у межах яких сучасні цифрові технології поєднуються з традиційними аналоговими системами. Такий підхід обумов-

лений необхідністю поетапної модернізації підстанційного обладнання та обмеженістю інвестиційних ресурсів.

Для цифрових підстанцій нового покоління характерним є використання багаторівневих інформаційних моделей із візуальним поділом на Process Level, Bay Level та Station Level, що дозволяє більш наочно представити структуру цифрового інформаційного обміну.

Подальший розвиток цифрових технологій у розподільних електричних мережах супроводжується зростанням вимог до кібербезпеки енергетичної інфраструктури. Інтеграція SCADA, ADMS, DERMS, цифрових підстанцій та IoT-платформ формує складне кіберфізичне середовище, у якому порушення інформаційної безпеки може безпосередньо впливати на надійність функціонування енергосистеми.

Для України питання кіберзахисту енергетичної інфраструктури набуває особливої актуальності в умовах підвищених зовнішніх загроз та необхідності забезпечення стійкого функціонування критично важливих енергооб'єктів.

У зв'язку з цим важливого значення набувають сегментація мереж, криптографічний захист каналів зв'язку, багаторівнева автентифікація, системи виявлення вторгнень, резервування центрів обробки даних, концепція Zero Trust Architecture.

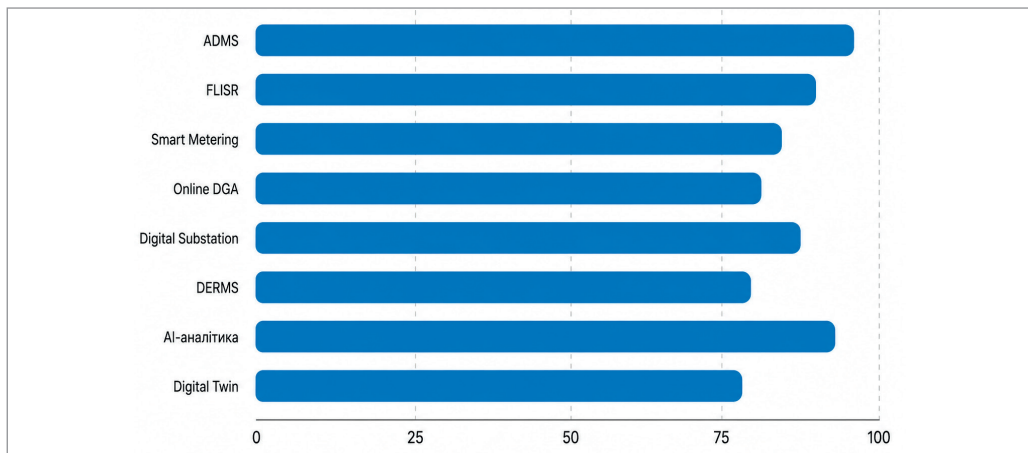
Крім того, перспективним напрямом є впровадження автономних систем керування та edge-рішень, здатних забезпечувати локальне функціонування енергооб'єктів навіть у разі втрати централізованих каналів зв'язку.

Комплексне впровадження представлених ІТ при експлуатації РЕМ забезпечує підвищення їх надійності, ефективності та адаптивності до змін поточних режимів і непередбачуваних зовнішніх викликів.

Для визначення очікуваного ефекту цифровізації РЕМ України була виконана порівняльна оцінка впливу основних досліджуваних цифрових ІТ на ефективність роботи ОСР, результати якої представлені на рис. 2.

Як показали проведені дослідження, результати яких представлені на рис. 9, особливу перспективність для впровадження в РЕМ України мають наступні групи цифрових ІТ: системи ADMS, технології FLISR, online DGA-моніторинг, predictive maintenance, технології штучного інтелекту, цифрові двійники електроенергетичного обладнання.

Джерело: дослідження авторів

Рис. 9. Вплив цифрових ІТ на ефективність роботи ОСР України

Інтеграція зазначених технологій у єдину цифрову платформу ОСР створює основу для формування інтелектуальних розподільних мереж нового покоління, здатних забезпечити високий рівень надійності електропостачання, ефективну інтеграцію ВДЕ та стійкість енергетичної інфраструктури України.

Аналіз результатів оцінки впливу ІТ на ефективність роботи ОСР України доводить, що цифровізація операторів систем розподілу України повинна базуватися на комплексному впровадженні технологій моніторингу, автоматизованого керування, цифрових підстанцій, інтелектуальної діагностики та аналітичних систем штучного інтелекту. Особливу актуальність для України мають технології online-моніторингу та прогнозування технічного стану силового обладнання, що дозволяють підвищити надійність функціонування РЕМ в умовах високого ступеня зношення основних фондів.

Перспективним напрямом є створення інтегрованих цифрових платформ ОСР, у межах яких об'єднуються системи диспетчерського керування, технічної діагностики, аналітики та кібербезпеки в єдине інформаційне середовище Smart Grid.

Таким чином, цифровізація РЕМ України є складним багаторівневим процесом, який охоплює системи моніторингу та збору даних, автоматизованого керування режимами, інтеграції розосереджених енергетичних ресурсів, технічної діагностики обладнання та розвитку цифрових під-

станцій. Особливістю українських умов цього процесу є поєднання процесів модернізації мережевої інфраструктури з необхідністю експлуатації значної кількості застарілого обладнання, обмеженістю ресурсів модернізації та підвищеними вимогами до стійкості енергосистеми.

В зазначених умовах цифрові ІТ розглядаються не лише як інструмент підвищення ефективності функціонування електричних мереж, а й як важлива складова забезпечення енергетичної безпеки, надійності електропостачання та подальшого розвитку електроенергетичної галузі України.

В той же час обґрунтування переліку цифрових ІТ доцільних для впровадження в конкретних РЕМ потребує ґрунтовного аналізу та використання кількісних критеріїв для оцінення ефекту від впровадження пропонуваніх заходів.

DOI: 10.51587/9798-9935-42843-2026-028-127-153